

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Γράφουν

δ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

και οι

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΠΟΣ
ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΚΑΡΦΙΑΣ
Δρ. Δ. Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΩΣΤΗΣ ΚΟΚΟΡΟΒΙΤΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ
ΜΕΤΕΩΡΟΣ
ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ
ΜΙΧΑΗΛ ΠΕΡΑΝΘΗΣ
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ
ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΓΑΡΗΣ
ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Δημοσιεύονται δύο κείμενα τῶν
JAMES EMERSON καὶ **ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ**

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58)
Τηλέφωνα: 3223957 ἢ 9823655.

Τὰ γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωινὲς ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἐκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΔΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Υπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Ἀθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50
- Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέ-
ρεται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ
τὰ ταχυδρομικὰ ἢ τραπεζικὰ ἐμβέ-
σματα στὴ διεύθυνση: Δημ. Δάμπρου,
Μουσῶν 51 Π. Φάληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Γ' • 27 • ΜΑΡΤΙΟΣ 1984

Τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὰ «Εἰκοσιένα»

Τὸ Εἰκοσιένα εἶναι ἡ ἐλληνικώ-
τερη ἐκδήλωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ
ὕστερα ἀπὸ χιλιάδες χρόνια νάρ-
κης καὶ ἰδεολογικῆς του ἀνελληνι-
κότητος. Πρόκειται, μὲ δύο λόγια,
γιά τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονὸς τῆς
ἐνεργοποιήσεως τῆς ἐμφυτῆς ὀρέ-
ξεως τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὑπέρτα-
της αὐτῆς βιωματικῆς ἀξίας καὶ ἀ-
ρετῆς, ποὺ τίθεται πάνω κι ἀπὸ τὴν
ἴδια τὴ ζωὴ ὡς ἀπλὸ βιολογικὸ
φαινόμενο: τὸ διαζευκτικὸ σχῆμα
«Ἐλευθερία ἢ Θάνατος», τὸ ἰδεα-
λιστικὸ αὐτὸ ἐμπύρευμα ποὺ ἀνέ-
φλεξε τὸν Ἑλληνισμό καὶ τοῦ ἐπέ-
τρεψε νὰ μεγαλουργήσῃ, χωρὶς ὑ-
λικά μέσα καὶ λοιπὰ ὀργανωτικά
καὶ ἐξουσιαστικά «μεγέθη», ἐναν-
τίον ἐνὸς γίγαντος τυράννου, ὅταν
οἰαδήποτε ἐξουσιαστικὴ «λογικὴ»
θ' ἀνέστελλε κάθε διάθεσι γιὰ τὴν
ἀνατροπὴν του, ἀποτελεῖ ἀκριβῶς
τὴν πεμπτουσίαν τῆς ἐλληνικότη-
τος. Ὁ Ἑλληνας ὑπέβη ἀπὸ τὰ
πανάρχαια χρόνια τὸν ἄνθρωπο,
ἀφ' ὅτου κατενίκησε τὴ μοῖρα του
ὡς βιολογικοῦ ὀργανισμοῦ ποὺ εἶ-
ναι δέσμιος τῶν ἐνστίκτων αὐτο-
συντηρήσεως κι ἐκτινάχθηκε σ' ἕ-
ναν πρωτόγνωρο ἀνώτερο κόσμο,
τὸν κόσμον τοῦ ζεύγματος ἐλευθε-
ρία - ἀλήθεια, μέσα στὸν ὅποιο τὰ
ζωώδη χαρακτηριστικά καὶ ἡ «λο-
γικὴ» τῆς ἐπιβιώσεως ὑποχωροῦν
κι ἐξαφανίζονται.

Ἐμπρακτῇ, λοιπόν, αὐθόρμητῃ
ὀρεξῇ τῆς ἐλευθερίας ἐξῶ ἀπὸ κά-
θε λογοκρατικὴ λογικὴ καὶ ἐπὶ θυ-
σίαν τῆς ζωῆς: αὐτὸ εἶναι τὸ πρωτο-
γενές κι ἀναμφισβήτητο, τὸ γυμνὸ
κι ἀπεφθο Εἰκοσιένα. Ἀπὸ κεῖ καὶ
πέρα φτιάχτηκαν καὶ στήθηκαν

—φτιάχνονται καὶ στήνονται συνε-
χῶς ἕως σήμερα— πληθώρα ἁλ-
λων «Εἰκοσιένα», προϊόντων τῶν
διαφόρων «σχολῶν», τάσεων, -
ισμῶν καὶ σκοπιμοτήτων τῆς ἐξου-
σιαστικῆς λογικῆς, ποὺ δογματί-
ζουν, χαλκεύουν ἢ κι ἐκμεταλλεύ-
ονται τοὺς ὑπαρκτοὺς ἐξουσιαστι-
κοὺς καὶ ὑλιστικοὺς διαβόλους
ποὺ μοιραῖα παρεισέφρυσαν στὸν
Ἀγῶνα καὶ προσπάθησαν νὰ νο-
θεύσουν τὴν ἄσπιλη φυσικὴ ἀλή-
θεια τοῦ ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας· γιὰ
νὰ ἀποδειχθῇ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά,
ὅτι δὲν γράφεται ποτὲ ἡ **ἱστορία**,
ἀλλὰ πάντοτε πολλὲς ἱστορίες-
ἀποκυήματα ἐγκεφαλικά τῶν γρα-
φόντων, ποὺ μ' ἓνα δικό τους συ-
νονθύλευμα ὑποθετικῶν καὶ φαν-
ταστικῶν κοινωνικῶν, ταξικῶν, ἐ-
θνικιστικῶν, ὑλιστικῶν, θρησκευ-
τικῶν κλπ. «αἰτίων», «ἐρμηνειῶν»
καὶ «συντελεστών» χτίζουν τ' αὐ-
θαίρετα κατασκευάσματά τους
—προβολές τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ
τους καὶ τῶν ὁμοίων τους—, ποὺ
σὰν κοινὸ τους παρονομαστὴ ὅλα
ἔχουν πάντοτε τὴν πανταχοῦ πα-
ροῦσα ἐξουσιαστικὴ σκοπιμότητα.

Ὁ «Δαυλός» ἀφιερώνει τὸ μετὰ
χεῖρας 27ο τεῦχος του στὸ λαμπρὸ
αὐτὸ δεῖγμα τοῦ μεγαλείου τῆς ἀν-
θρώπινης φύσεως, χωρὶς ἐθνικι-
στικὲς προκαταλήψεις: Πρόκειται
περὶ γεγονότος μὲ πανανθρώπινη
ἀξία, ἀφοῦ ἡ κεντρικὴ του ἰδέα, ὁ
ἀφιλόζωος ἔρωτας τῆς ἐλευθερίας,
ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς ὅ,τι ὡ-

ραῖο καὶ ὑψηλὸ μπορεῖ νὰ ἀποτελέ-
σῃ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰ τοῦ εἰ-
δους ἀνθρώπος γενικὰ ἀπὸ τὰ ὑπό-
λοιπα εἶδη τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου.
Δημοσιεύουμε ἓνα σημαντικὸ ἄρ-
θρο τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου,
ποὺ προεκτείνεται στὸ σήμερα καὶ
στὸ αὔριο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καθὼς
καὶ πολλὲς ἄλλες συνεργασίες ποὺ
ἀντιπροσωπεύουν κατὰ κανόνα ἀ-
δογματίστες προσπάθειες προσεγ-
γίσεως τοῦ νοήματος τοῦ μεγάλου
αὐτοῦ ἱστορικοῦ Συμβόλου τῆς Ἑ-
λευθερίας.

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ κι ἀ-
πὸ τὴ θέση αὐτὴ ἡ ἀξία ἐνδὸς ἀκόμη
δημοσιευόμενου κειμένου, τοῦ ἀ-
ποσπάσματος ἀπὸ τὴν περιγραφή
τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου,
ποὺ ὀφείλουμε σ' ἓνα εἰλικρινέ-
στατο αὐτόπτη μάρτυρα, τὸν Μα-
κεδόνα ἀγωνιστὴ Νικόλαο Κασο-
μούλη. Πρόκειται γιὰ φωτογραφία
τῆς πραγματικότητος, ἀπαλλαγμέ-
νη ἀπὸ οἰαδήποτε σκοποθετικὴ
παραχάραξη. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀνα-
γνώστες δὲν τὴν εἶχαν διαβάσει,
ἄς τὴ μελετήσουν. Τελειώνοντας
τὸ διάβασμά της θὰ ἐκπλαγοῦν σί-
γουρα, διαπιστώνοντας «ἀπὸ πρῶ-
το χέρι» ὅτι τὸ Εἰκοσιένα δὲν ἔχει
καμμιά σχέση μὲ τὰ ταξικά, ἐθνικι-
στικά, ἐξουσιαστικά, ἀστικά, οἰκο-
νομιστικά καὶ κοινωνιστικά «Εἰ-
κοσιένα», ποὺ καθημερινὰ σχεδὸν
μᾶς σερβίρει ἡ ἐξουσιαστικὴ σκο-
πιμότητα....

Δ. Ι. Λ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

Ἡ μελέτη τῶν γεγονότων τοῦ Εἰκοσιένα μέθοδος αὐτογνωσίας γιὰ κάθε Ἕλληνα

Στὸν τόπο μας ἔχομε πολλές ἐπετείες πού τις θεωροῦμε ἐθνικές. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι συνέβησαν, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, πολλὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, πού ἀξίζει νὰ μνημονεύονται ἀπὸ τὸ πανελλήνιο, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τοπικὰ γεγονότα, ἐθνικῆς ὅμως σημασίας, καθὼς ἡ πατρίδα μας ἐλευθερώνονταν σταδιακὰ· καὶ κάθε τόπος εἶναι φυσικὸ νὰ γιορτάζῃ τὴ μέρα τῆς ἀπελευθέρωσής του.

Μέσα ὅμως στὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ἐθνικῶν ἑορτασμῶν μοναδικὴ καὶ πρώτη μένει ἡ 25ῃ Μαρτίου. Κάθε χώρα, ὅσες πολλές καὶ μεγάλες καὶ ἂν εἶναι οἱ ἱστορικές της ὥρες, διαλέγει μιὰ μοναδικὴ στιγμή, μιὰ μοναδικὴ μέρα, μέσα στὴν ὁποία ἐνσαρκώνει ὅλο τὸ μεγαλεῖο της, ὅλα τὰ ἰδανικά της. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ της Ἑθνικὴ Ἑορτή.

Δὲν ἔχει καμμιά σημασία, ἂν ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία τῆς δικῆς μας Ἑθνικῆς Ἑορτῆς εἶναι λανθασμένη ἢ ἀμφισβητούμενη. Δὲν ἀποβλέπουμε ἐδῶ στὴν ἀκρίβεια τῶν γεγονότων, ἀλλὰ στὴ λάμψη τῶν συμβόλων.

Στὴν ἡμερομηνία αὐτὴ συμπυκνώνεται ἡ βούληση ἑνὸς λαοῦ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν πολιτικὴ του ἐλευθερία. Ὑστερα ἀπὸ τις Ἑνωμένες Πολιτεῖες, πού τότε βρίσκονταν ἀκόμη σὲ ἀπόσταση μηνῶν ἀπὸ μᾶς, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάπνιξη τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πρῶτοι οἱ Ἕλληνες —μέσα σὲ μιὰ Εὐρώπῃ κυριαρχημένη ἀπὸ μοναρχικὰ φέουδα— πρόβαλε τὴν ἀρχὴ ὅτι κάθε λαός, πού ἔχει ἀληθινὴ, ὄχι κατασκευαστὴ, ἐθνικὴ συνείδηση, ἔχει καὶ τὸ δικαίωμα νὰ διεκδικήσῃ τὴν πολιτικὴ του αὐτονομία.

Ἡ ἐλληνικὴ ἐθνεγερσία στάθηκε ἡ σφῆνα πού μπῆκε στὸν τεράστιο βράχο τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴ διάσπασή της· καὶ ἀπὸ τότε ἄλλαξε μορφή ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Εὐρώπης. Καὶ αὐτὸ κατωρθώθηκε ὄχι μόνο μὲ τὴν εὐνοια μερικῶν Κυβερνήσεων, ἀλλὰ μὲ τὸ πρωτόφαντο ρεῦμα τοῦ φιλελληνισμοῦ ὅλων τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς.

Πολλὲς ἐπαναστάσεις μὲ ἱεροὺς σκοποὺς ἔγιναν ἀπὸ λαοὺς δουλωμένους καὶ βασανισμένους. Καμμιά ὅμως δὲν προκάλεσε τέτοιον ἐνθουσιασμὸ ὅσο ἡ δική μας.

Σὲ ὅλες τις γλῶσσες τοῦ κόσμου ποτὲ δὲν πλάσθηκαν εἰδικές λέξεις, πού νὰ σημαίνουν τοὺς φίλους ἄλλων λαῶν καὶ ἄλλων ἐπαναστάσεων. Μόνο γιὰ μιὰ ἐπανάσταση καὶ μόνο γιὰ ἓνα λαό, σὲ ὅλες τις γλῶσσες τοῦ κόσμου, πλάσθηκαν οἱ λέξεις «φιλέλλην» καὶ «φιλελληνισμός», λέξεις πού δὲν ἀναφέρονται στὴν παγκόσμια λατρεία πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, ἀλλὰ στὴν ἀγάπη ὅλων τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων γιὰ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ 1821 καὶ τοὺς συνεχιστὲς ἐκείνου τοῦ ἀγῶνος ὡς τις μέρες μας.

Ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Δραγατσανίου, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, ὡς τὴ μάχη τῆς Πέτρας, μὲ στρατηγὸ τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη καὶ Κυβερνήτη τὸν Ἐθνομάρτυρα Καποδίστρια, φανερώθηκαν ὅλες οἱ ἀρετὲς τοῦ Γένους, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματά του. Καὶ ὅμως στὴν παγκόσμια κοινὴ γνώμη τῆς ἐποχῆς ἀπὸ ὅλους ἐξαίρονταν οἱ ἀρετὲς μας, ἐνῶ μόνο λίγων πολι-

τικῶν τῇ σκέψῃ ἀπασχολοῦσαν οἱ παρεκτροπές μας.

Αὐτὴ ἡμεροληπτικὴ συμπάθεια ὀφείλονταν πρῶτα στὴν ιδέα ποὺ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση συμβόλιζε, ὕστερα στὴν ἐκθαμβωτικὴ αἴγλη μερικῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων, ποὺ στὴν ψυχὴ χιλιάδων ἀνθρώπων συνέχιζαν τὸν ἥρωισμό τοῦ Κυναίγειρου καὶ τοῦ Λεωνίδα. Ὁ δαυλὸς τοῦ Κανάρη δὲν ἔλαμψε μόνο στὰ νερὰ τῆς Χίου, φώτισε ὅλη τὴν Εὐρώπῃ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ ὅταν ἔπεσε τὸ Μεσολόγγι, δὲν πένθησε μόνο ἡ Ἑλλάδα, ἀλλὰ ὁ πολιτισμένος κόσμος ὁλόκληρος. Ἀκόμη καὶ ὁ ὀλύμπιος Γκαῖτε ἐνοιῶσε τὴν πτώση τοῦ σὰν σεισμό. Τὰ εὐγενέστερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς, ὁ Χάιλντερλιν, ὁ Σέλλεϋ, ὁ Βύρων, ὁ Πούσκιν, αἰσθάνονταν τότε σὰν δικό τους τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Τὸ φράγμα τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας, μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Μέττερνιχ, ἔσπασε μπρὸς σὲ ἓνα χεῖμαρρο ἀνώτερων ὀρμητικῶν αἰσθημάτων. Χωρὶς αὐτὸ τὸ φιλελληνικὸ, τὸ συναισθηματικὸ ὑπόβαθρο τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή μας, ποὺ μόνο ὕστερότερα ἄρχισαν σιγὰ-σιγὰ νὰ ἀναπτύσσονται, δὲ θὰ ἄντεχαν οὔτε θὰ ἀποκτοῦσαν τὴ δύναμη ποὺ χρειάζονταν, γιὰ νὰ σπάσῃ ἡ ἀρχὴ ὅτι κάθε μοναρχία, ἀκόμη καὶ τοῦ Σουλτάνου, εἶναι ἱερὴ καὶ ἀπαραβίαστη.

Ἔτσι ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 στάθηκε μιὰ καμπὴ σημαντικὴ τῆς ὅλης εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀνέλιξης τῶν πολιτικῶν ἰδεολογιῶν.

Ἦταν εὐλογημένη ἡ ὥρα ποὺ οἱ ἡγήτορες τοῦ Ἀγῶνος, τουλάχιστον οἱ πῶ πολλοί, ὑψώθηκαν ἀπάνω ἀπὸ τὸν ἀλληλοσπαραγμὸ τους, ἀπάνω ἀπὸ τὰ πάθη τους, καὶ ἐμπιστεύθηκαν στὸν Καποδίστρια τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου τους. Αὐτός, βαδίζοντας μὲ σύνεση, μετριοπάθεια καὶ ἔξοχη δεξιότητι μέσα ἀπὸ τοὺς δόλιους ἐλιγμούς τῶν ἰσχυρῶν, τὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα καὶ ἀλληλοαναιρούμενα σχέδιά τους, κατῴρθωσε, μὲ τὴ βοήθεια μεγάλων φιλελλήνων, νὰ τὰ συντάξῃ, νὰ τὰ μετατρέψῃ σὲ ἓνα ἐφικτὸ πολιτικὸ σχῆμα. Ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀναγνωρίσθηκε ἡ πλήρης αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος, ὅταν αὐτὸ ποὺ 4 χρόνια ἐπεδίωξε, μὲ πολὺ μόχθο καὶ πολλὰς πίκρες, εἶχε γίνει πιά γεγονός, ὁ Καποδίστριας δὲν ὑπῆρχε πιά στὴ ζωὴ. Λίγες ἐβδομάδες προτῆτερα εἶχε σκοτωθεῖ στὸ κατώφλι τῆς Ἐκκλησίας ὅπου πῆγαινε νὰ προσκυνήσῃ.

Ἡ ἱστορία δὲν μελετᾶται μόνο γιὰ νὰ γνωρίσωμε τί κατῴρθωσαν ἄλλοι στὸ παρελθόν, ἀλλὰ γιὰ νὰ μάθωμε τί εἶναι σωστὸ νὰ πράξωμε καὶ ἐμεῖς στὸ μέλλον.

Βέβαια ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἐπιφάνειας ἀλλάζουν μὲ τὴ ροὴ τοῦ χρόνου. Ὅσο ὅμως προχωροῦμε εἰς βάθος, τόσο συναντοῦμε ἀργὰ μεταβαλλόμενα στρώματα, κάποτε στρώματα ποὺ δὲν ἀλλάζουν παρὰ ὕστερα ἀπὸ χιλιετίδες. Γι' αὐτὸ μέσα στὸ μέλλον βρίσκομε ἀντικαθερφετίσματα τοῦ παρελθόντος. Γι' αὐτὸ συμβαίνει τὸ παρελθόν νὰ γίνεται τὸ μαντεῖο ἀπὸ ὅπου ἀντλοῦμε χρησμούς γιὰ τὸ μέλλον.

Τὰ δραματικά, τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ σκοτεινὰ γεγονότα τῆς Ἐθνεγερσίας μας πρέπει νὰ εἶναι τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο κάθε Ἑλλήνα ποὺ θέλει νὰ στοχάζεται σωστὰ γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ τόπου του.

Συμπυκνωμένες βρίσκομε μέσα στὸ ὀχτάχρονο διάστημα τοῦ Ἀγῶνος

ὄλες τις ὁμορφιᾶς καὶ ὄλες τις ἀσχήμιες τοῦ Γένους.

Ἄλλες ἀπὸ αὐτὲς πρωτοπαρουσιάζονται ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ὀμήρου, ἄλλες ἀργότερα στὰ χρόνια τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας, ἄλλες ἀπὸ τὰ χρόνια ποὺ ἀναδεύονταν ὁ Ἑλληνισμὸς μὲ παράταιρους λαοὺς καὶ μὲ πρωτόφαντες ἐξελληνικὲς ἰδεολογίες, ἄλλες ποὺ μᾶς κληροδότησε τὸ Βυζάντιο, καὶ τέλος ἄλλες, ἄλλες ἀσχήμιες πρὸ παντὸς καί, δυστυχῶς, ὄχι λίγες, ποὺ σὰν τὰ ζιζάνια φύτεωσαν στὸν ἐθνικὸ μας ἀγρὸ στὰ 400 χρόνια τῆς σκλαβιάς μας.

Γι' αὐτὸ ἡ μελέτη τῶν ἔργων καὶ τῶν ἡμερῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἶναι ἡ προσφορώτερη μέθοδος αὐτογνωσίας γιὰ κάθε στοχαζόμενο Ἑλληνα. Μᾶς προσφέρει τὰ φωτεινότερα παραδείγματα τῶν ἀρετῶν μας, τὴν ἀντοχὴ τῆς ἱστορικῆς μας συνειδήσεως, τὴν πίστη μας στὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους, τὴν εὐψυχία, τὴν τόλμη, τὴν πρωτοβουλία, τὴ δύναμη τῆς προσωπικότητος τῶν Ἑλλήνων. Μᾶς προσφέρει καὶ τὰ θλιβερά παραδείγματα τῶν ἀδυναμιῶν μας, ποὺ δὲν ἔχω διάθεση νὰ μνημονεύσω, μὰ ποὺ ὅλοι τις ζοῦμε· μνημονεύοντας, κατ' ἐξαίρεση, μόνο μία ἀπὸ αὐτές, αὐτὴ ποὺ ὡς πρώτη καταγγέλλει ὁ μέγας ποιητὴς τῆς Ἐλευθερίας, τὴ διχόνοια: τὸ τυφλὸ πάθος ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ ἓνα ἀσυγκράτητο ἐγωϊσμὸ καὶ ποδοπατεῖ κάθε αἴσθημα χρέους, κάθε αἴσθημα εὐθύνης πρὸς τοὺς συνανθρώπους καὶ πρὸς τὸ ἔθνος.

Αὐτὴ ἡ μάστιγα δὲν ἀναπτύσσεται μόνο σὲ ἡσυχους καιροὺς, ὅποτε εἶναι λιγώτερο ἐπικίνδυνη, ἀλλὰ ἀναπτύσσεται καὶ στὶς πιὸ δύσκολες ὥρες, σὲ ὥρες σὰν ἐκεῖνες, κατὰ τις ὁποῖες ὁ Ἱμπραήμ ἐρήμωνε τὴν Πελοπόννησο καὶ ἔπεφτε τὸ Μεσολόγγι. Καὶ πάει ὁ νοῦς μας τότε στοὺς Πλαταιεῖς ποὺ ἔφθασαν ἀπρόσμενα στὸν Μαραθῶνα γιὰ νὰ συμπαρασταθοῦν στοὺς συμμάχους των. Πάει ὁ νοῦς μας στὴ χειραψία ποὺ ἔδινε ὁ Ἀριστείδης στὸν ἀντίπαλό του, τὸν Θεμιστοκλῆ, τὴν παραμονὴ τῆς ναυμαχίας στὴ Σαλαμίνα. Πάει ὁ νοῦς μας στὸν Καραϊσκάκη, τὸν μεγαλοφυέστερο στρατηγὸ τοῦ '21, ὅταν παραχωρῇ τὴν ἀρχηγία σ' ἓνα παρακατιανὸ στρατιωτικὸ, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ διασπασθῇ ὁ ἀγώνας.

Ὅλα αὐτὰ τὰ περιστατικὰ εἶναι μεγάλα μαθήματα. Αὐτὰ μᾶς διδάσκουν πῶς πρέπει νὰ πορευθοῦμε, τί ὁ καθένας μας πρέπει νὰ πράξῃ. Τί μάλιστα πρέπει νὰ πράξῃ σὲ χρόνους χαλεποὺς γιὰ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὴν Εὐρώπῃ καὶ γιὰ τὴν Οἰκουμένη. Ἡ γῆ, σήμερα, πέρα ὡς πέρα, ἀναδίνει ὁσμὴ αἵματος. Ἡ βία, τὸ ἄδικο καὶ ἡ ἀνομία βασιλεύουν. Λὲς καὶ σήμανε ἡ ὥρα, πού, ὅπως λέει ὁ Ἀσκραῖος ποιητὴς, «ἡ Αἰδῶς καὶ ἡ Νέμεσις, καλύπτοντας μὲ λευκὴ καλύπτρα τὰ ὥραϊα πρόσωπά τους, ἐγκαταλείψανε τοὺς ἀνθρώπους καὶ φύγανε πρὸς τοὺς οὐρανούς» (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 198-201).

Γιὰ ἀνταγωνισμούς, γιὰ διαφωνίες, γιὰ ζωηρὲς συζητήσεις, ἀναφαίρετα στοιχεῖα κάθε πολυκομματικῆς, κάθε πραγματικῆς δημοκρατίας, ὑπάρχουν πάντοτε πλατιά περιθώρια. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ στὶς δύσκολες ὥρες. Ἀλλὰ καὶ πάντα, ἰδίως ὅμως σὲ αὐτὲς τις ὥρες, ἀπάνω ἀπὸ ὄλες τις ἀντιθέσεις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐνωτικὴ ἀρχὴ ποὺ μᾶς κάνει ὅλους παιδιά τῆς ἰδίας μητέρας, φύτρες τῆς ἰδίας γῆς. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐνότητα, ἡ ἐνότητα τοῦ ἔθνους, αὐτὴ εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος, αὐτὸς ποὺ στηρίζει τὸ οἰκοδόμημα γιὰ νὰ μὴ ταφοῦμε, δίκαιοι καὶ ἀδικοὶ μαζί, κάτω ἀπὸ τὰ ἐρεῖπια.

Γι' αὐτὸ οἱ ἀντιθέσεις, ποὺ ἐλεύθερα ἐκφράζονται στὰ δημοκρατικὰ πο-

λιτεύματα καὶ οἱ μέθοδοι ποὺ μεταχειριζόμαστε γιὰ νὰ τὶς ἐκδηλώσωμε, πρέπει νὰ διέπονται ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἠθικὴ ἀρχὴ κάθε δημοκρατίας, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ μέτρου. Γιατὶ ἡ ὑπέρβασή του τελικὰ καταστρέφει τὴν ἴδια τὴν ἐλεύθερη ζωὴ τοῦ συνόλου. Γιὰ νὰ εἴμαστε ὅλοι ἐλεύθεροι σὲ μιὰ δημοκρατία, πρέπει καὶ ὅλοι νὰ συμφωνοῦμε σὲ κάποια ὅρια καὶ σὲ κάποια βασικὰ στοιχεῖα. Πάντα οἱ ὑπερβάσεις αὐτῶν τῶν ὁρίων εἶναι ἐπικίνδυνες, ἀλλὰ σὲ μερικὲς κρίσιμες ὥρες μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ θανάσιμες.

Γι' αὐτὸ σὲ τέτοιες ὥρες πρέπει νὰ βαδίζωμε προσεκτικά, χέρι μὲ χέρι, ὅλοι μαζί. Διότι κανένα ἄτομο, καμμιά οἰκογένεια, καμμιά ὁμάδα, δὲν ἔχει νὰ ὠφεληθῇ ἀν βλάβῃ τὸν πλαῖνό της. "Ὅ,τι χάσῃ ὁ πλαῖνός μας, μὲ τὸν ὁποῖο μαλλώνομε, δὲν θὰ τὸ κερδίσωμε ἑμεῖς, θὰ τὸ κερδίσουν οἱ ξένοι εἰς βάρος ὁλων μας. Σὲ τέτοιες δύσκολες ὥρες δὲν ὑπάρχουν περιθώρια ἐπικράτησης μερικῶν εἰς βάρος ἄλλων μερικῶν.

"Ἡ ὅλοι μαζί θὰ ξεπεράσωμε τὸν τυφῶνα ἢ ὅλοι μαζί θὰ παρασυρθοῦμε στὴν τρομερὴ του δίνη. Μὲ τὸ ἴδιο καράβι ταξιδεύουμε ὅλοι. Καὶ τὸ καράβι ὀνομάζεται Ἑλλάς.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Οί δεκαέξι δεκαετίες πού συμποσώνουν χρονικά τή ζωή τῆς Νέας Ἑλλάδας ἔδωσαν ὅ,τι εἶχαν νά δώσουν σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐπιδίωξη καί πραγμάτωση τῶν τυπικῶν σκοπῶν ἐνὸς νεοσυγκροτούμενου πολιτικοῦ συνόλου: ὑπάρχει κράτος ὠριτιστικοποιημένο, ὑπάρχει ἐδαφικός χώρος, ἄς ποῦμε ὀριστικός πιά μετὰ τὸ 1922 (χωρὶς προοπτικές γεωγραφικῆς ἐπεκτάσεως μετὰ τὴν ἀποτυχία καὶ τὸν ἐνταφιασμό τῆς «Μεγάλης Ἰδέας» μὲ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἱστορικὰ πιθανὲς ἀπώλειες ἐδαφῶν, σημαντικῆς τουλάχιστον ἐκτάσεως), ὑπάρχει πληθυσμιακὴ ὁμοιογένεια, ὅπως καὶ ὁμοιογένεια πολιτιστική, διοικητική, οἰκονομική, νομική, ὑπάρχει, τέλος, ἡ 160ετὴς παράδοση νεοελληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἀπὸ ἀποψη κτήσεως τῶν κλασσικῶν πολιτικῶν «μεγεθῶν» θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς ἔχει τερματίσει τὶς ἐπιδιώξεις του —ἄλλο ἂν τὴν πραγμάτωση τῶν ἐπιδιώξεων του αὐτῶν τὴν πληρώσει μὲ τὸ βαρύτατο τίμημα τῆς φοβερῆς καὶ ἱστορικὰ πρωτοφανοῦς συρρικνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους χάριν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ τῆς ὀριστικῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὶς πανάρχαιες κοιτίδες του στὸν Πόντο, τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, τὶς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας, τὴ Μικρὰ Ἀσία, τὴ Νότια Ἰταλία κλπ.

Ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει πιά, ἐκτὸς τῆς συντηρήσεως τῶν πενιχρῶν ἔστω, κεκτημένων, καὶ κάποιος θετικὸς ἱστορικὸς σκοπός, κάποιο ἱστορικὸ «δῶναιο» γιὰ τὸν Ἑλληνισμό; Ἡ σταδιοδρομία του ὡς δυναμικοῦ ἱστορικοῦ συνόλου τερματίζεται ἐδῶ, κι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὸ μόνο πού τοῦ ἀπομένει εἶναι ἡ ἐπιβίωση, ἡ ἄμυνα, ἡ στατικό-

τητα; Πολὺ καίρια καὶ ζωτικὰ τὰ ἐρωτηματικὰ αὐτά, πού ἐξωτερικὰ φαίνονται νά ἀντιπροσωπεύουν μιὰ τρομερὴ ἱστορικὴ πρόκληση. Εἶναι σὰν νά μᾶς λέη περίπου τὸ «Πνεῦμα τῆς Ἱστορίας»: «Ἐὼς ἐδῶ, Ἕλληνες, ὁ ρόλος σας σὰν πρωτοπορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Τώρα πιά πρέπει νά συνηθίσετε στὴν ἰδέα ὅτι δὲν εἰστε τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἓνα πολὺ μικρὸ ἔθνος καὶ κράτος, ὅπως εἶναι ὑπερεκατὸ ἄλλα ὁμοιά σας στὴ γῆ, καί, σὰν τέτοιο, δὲν μπορεῖτε νά ἐπιδιώξετε τίποτε τὸ ἀξιόλογο καὶ σημαντικό, πού νά παρουσιάσῃ γενικώτερη ἀξία καὶ βαρύτητα γιὰ μένα, τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀνθρωπότητος».

Ἦχε δίκιο ἡ Ἱστορία, ἂν ἡ ἀνθρωπότητα, ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς «Μεγάλους» τῆς σὰν σύνολο, ἦταν πράγματι σὲ ἀξία καὶ ἱστορικὴ βαρύτητα τόσο σημαντικὴ, ὥστε στοὺς μικροὺς κι ἀσήμαντους, τυπικὰ καὶ ὑλικὰ, νά μὴν πέφτῃ λόγος γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ παρόντος τῆς καὶ γιὰ τὸ «δέον» τοῦ μέλλοντός της. Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ τὸ σύνολο, πού θὰ μᾶς ἐπέβαλλε νά σταυρώσουμε παθητικὰ τὰ χέρια ἢ νά ἀκολουθοῦμε σὰν ἀσυναίσθητοι ὁπαδοὶ καὶ οὐραγοὶ, στὴ θέση πού μᾶς τάσσει ἡ πραγματικὴ πολιτικὴ καὶ ὑλικὴ ἀσημαντότητά μας; Οὐαὶ τοῖς συγχρόνοις, οὐαὶ καὶ ἡμῖν τοῖς Ἑλλησι, πού ἡ κακορρίζικη μοῖρα μας μᾶς ἐπέβαλε νά ζοῦμε σὲ μιὰ τέτοια ἐποχὴ καὶ κάτω ἀπὸ ἓνα τέτοιο παγκόσμιο «πολιτισμό»! Γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ «Δαυλοῦ», πού δὲν ξεγελιοῦνται ἀπὸ τὴ βιτρίνα μιᾶς φρενήρους καὶ παρανοικῆς τεχνολογικῆς «προόδου» οὔτε ἀπὸ τὶς ἐπιφάσεις ἐλευθερίας μὲ τὶς ὁποῖες ἡ Παρακμὴ καλλωπίζει τὴν στέρηση τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας, γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ

«Δαυλου», λέω, δέν υπάρχουν ψευδαισθήσεις κι αὐταπάτες: Ζοῦμε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, καὶ κυρίως οἱ πολῖτες τῶν Μεγάλων Κρατῶν, κάτω ἀπὸ τὴν παγκυριαρχία τοῦ ψεύδους, τοῦ σκοποῦ, τῆς θελήσεως ἐπιβολῆς καὶ τῆς ἐξουσιαστικῆς παράνοιας. Εἴμαστε βορὰ τῆς λογοκρατίας, τερατογεννήματα τοῦ πολιτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ φόβου, νεκροτόκια τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ δόγματος. Οὐδέποτε τὸ δικέφαλο τέρας Δύναμη - Δόγμα εἶχε πετύχει σὲ τέτοιο βαθμὸ τὸ ψεύτισμα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὴν ἐκβαρβάρωση, τὴν ἐξαχρείωση καὶ τὴν ἐξαγρίωσή της. Ὁ νέος Μεσαίωνας τῆς βασιλείας τῶν -ισμῶν, στὸν ὁποῖο μπῆκε καὶ πορεύεται σὰν τυφλὴ ἀγέλη τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, δέν εἶναι ἀπλῶς ἀπειράκις πιὸ ζοφώδης κι ἐρεβώδης ἀπὸ τὸν παλιὸ Μεσαίωνα ποὺ προκάλεσε τὸ θρησκευτικὸ δόγμα, εἶναι ἄκρως ἐπικίνδυνος, ἂν ὄχι ἀμετάκλητα θανάσιμος, γιὰ τὸν πολιτισμό. Πῶς, ἂν συμφωνοῦμε σ' αὐτά— καὶ δέν βλέπω γιὰ ποιὸ λόγο δέν θὰ συμφωνοῦσαν οἱ ἄνθρωποι ποὺ δέν πορώθηκαν ἀκόμη, ποὺ ἄγχονται καὶ στραπατζαρίζονται σὲ κάθε τους βῆμα μέσα σ' αὐτὸ τὸ παρανοϊκὸ κατασκευάσμα ποὺ ὀνομάζουμε σύγχρονο κόσμο —, πῶς νὰ δεχθῇ ὁ Ἑλληνισμός καὶ κάθε ἄλλο Ἕθνος παθητικὸ κι ἀνενεργὸ ρόλο;

Πῶς ὁ Ἕλληνας νὰ προδῶσιν τὸ παρελθόν του, ποὺ ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει ὅ,τι ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀντίθεση πρὸς τὴ «φιλοσοφία» καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ σημερινοῦ τέρατος, ὅ,τι ἀκριβῶς εἶναι ξένο πρὸς κάθε -ισμό, πρὸς κάθε οικονομισμό, πρὸς κάθε δογματισμό, πρὸς κάθε μαζισμό καὶ φανατισμό, πρὸς κάθε τύφλωση κι ἀνελευθερία κι ἀναλήθεια;

Ο σύγχρονος καὶ μελλοντικὸς Ἑλληνισμός, ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τίς

ἐξουσιαστικὲς μονομανίες περὶ «προορισμοῦ» καὶ «περιουσιότητος», τίς τελείως ξένες καὶ ἀνελληνικὲς, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους μόνο σὲ νέα δόγματα καὶ σὲ νέους -ισμούς θὰ ὠδηγοῦσαν, ἀλλὰ στερεὰ προσηλωμένος στὸ «δέον», τὸ δέον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας, τὸ καθαρὰ ἐλληνογενὲς ἀλλὰ πανανθρώπινης ἀξίας καὶ ἀποδοχῆς αὐτὸ δέον, ὄχι μόνο δέν τερμάτισε τὸ ἱστορικὸ του *ὄνειρο*, ἀλλ' ἀντίθετα τώρα ἀκριβῶς αἰσθάνεται πιὸ δυνατὴ τὴν ἐσωτερικὴ του ἐπιταγὴ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγμάτωσή του.

Μετὰ ἀπὸ 160 χρόνια ζωῆς ἡ Νέα Ἑλλάδα δέν πέτυχε τίποτε ἀπολύτως ἀπ' ὅσα θὰ μπορούσε νὰ φιλοδοξήσῃ νὰ πετύχῃ μιὰ ἀληθινὴ Ἑλλάδα: τὸ *ἐλληνικόν*, τὸ οἰκουμενικὸ καὶ συμπαντικὸ ἐλληνικόν, τοῦ ὁποίου φορεῖς εἶναι ὅλες οἱ εὐγενικὲς καὶ φωτεινὲς ἀνθρώπινες φύσεις, ἀνεξάρτητα φυλετικῶν, ἐθνικῶν, πολιτικῶν, γλωσσικῶν κλπ. γνωρισμάτων, εἶναι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἀπαγορευμένο καὶ καταπιεσμένο ὅσο εἶναι περισσότερο ἀκριβῶς ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἀναγκαῖο, κατεπεῖγον, ζωτικόν, σωτήριον. Ἄν ἡ Νέα Ἑλλάδα παραμένῃ ἀκόμη Ἑλλάδα, ἂς καταλάβῃ τὸ πανανθρώπινο αὐτὸ αἶτημα κι ἂς ἐπιδιώξῃ νὰ τὸ κἀνῃ πράξη. Κι ἂν ἔχῃ ἀποβάλει τὴν ἐλληνικότητά της, ἄλλοι ἂς σκεφθοῦν, ἂς συμπεριφερθοῦν καὶ ἂς ἀγωνισθοῦν *ἐλληνικά*, γιὰ νὰ βροῦν τὴ διέξοδο ἀπὸ τὸ παγκόσμιο ἀδιέξοδο. Κι ἂν κανεὶς πιά δέν μπορῇ νὰ ἐλληνοποιήσῃ, ἐξανθρωπίσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, τότε... —ἔ, τότε, ἦρθε ἡ ὥρα τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ εἶδους ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν πλανήτη Γῆ...

Μετέωρος

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ

Εικόνες από την πολιορκία του Μεσολογγίου

[Περισσότερο εύλωτο από οιαδήποτε κριτική των διαφορών «έρμηνειών» του '21, που επιχειρούν από διάφορες δογματικές σκοπιές οι πάσης ιδεολογικής αποχρώσεως ιστορικοί και διανοούμενοι, είναι το απόσπασμα της περιγραφής της πολιορκίας του Μεσολογγίου από έναν αυτόπτη μάρτυρα, που ακολουθεί. Ο συγκλονιστικός ιδεαλισμός, ο φλογερός έρωτας για την ελευθερία - 'Ελλάδα, ή θυσία— χωρίς κανένα υλικό μέσο, ούτε καν τροφή—ἀρετή, ή σκληρή αποφασιστικότητα και ή ακατάβλητη ψυχική δύναμη του 'Ελληνισμού ενωμένου, ως συνόλου, απαρτιζόμενου από κληρικούς, κοτσαμπάσηδες, στρατιωτικούς ηγέτες και άπλους μαχητές, άμαχους, γυναίκες— συνόλου όπου δεν μπορείς να διακρίνεις ούτε ίχνος ταξικής, οικονομικοκοινωνικής ή οποιασδήποτε άλλης διακρίσεως, από εκείνες που οι δογματικοί επιχειρούν να εισαγάγουν στην Ιστορία και τη ζωή της ανθρωπότητας— αναδύονται σαν ρωμαλέο δωρικό σύμβολο στους αιώνες από τις άπλές κι απέρριπτες γραμμές της περιγραφής: 'Η Επανάσταση του '21 υπήρξε καρπός του πόθου της ελευθερίας άπλως, της έμφυτης αυτής υπέρτατης Ιδέας και άξίας, που υπάρχει σ' όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα τυπικών ιδιοτήτων, και τιμάται απ' αυτούς περισσότερο κι από τη ζωή τους, αφού θυσιάζουν τη δεύτερη χάριν της πρώτης. Ένα τέτοιο σύνολο με τέτοιες άρετές, σαν κι αυτές που άναφάνηκαν μέσα στη «μάντρα» του Μεσολογγίου, δεν μπορεί να μη μεγαλουργήσει και πάλι, αν υπάρξει ν' άλλαγή κάποτε από τον ανθρωποβόρο δογματισμό και οικονομισμό με τον οποίο το μπόλιασαν οι παρανοϊκοί εκφυλιστές της ανθρωπότητας.

Το απόσπασμα ελήφθη από τα «Στρατιωτικά Ένθυμια» του Μακεδόνα αγωνιστή του Μεσολογγίου Νικολάου Κασομούλη (έκδ. Ι. Βλαχογιάννη, τ. Β', σσ. 240-68), γνωστό για την άκρα ελίκρινεia κι απόλυτη αξιοπιστία των πληροφοριών του. Οι υποσημειώσεις είναι του Ι. Βλαχογιάννη. Τηρείται ή όρθογραφία του πρωτότυπου].

Από τα μέσα Φεβρουαρίου 1826, άρχισαν πολλές φαμελλιαίς να ύστερούνται το ψωμί. Μία Μισολογγίτισσα, Βαρβάρηνα ώνομάζετο, ήτις περιθάλπεν άσθενήν και τον αυταδελφόν μου Μήτρον, έτελεώσεν την θροφήν της, και μυστικά, μαζί με άλλαις δύο φαμελλιαίς Μισολογγίτικες, έσφαξαν ένα γαϊδουράκι, πωλάρι και το έφαγαν. Ταίς ηύρα όπου έτρωγαν· έρώτησησά που ηύραν το κρέας, και τρώμαξεν ή ψυχή μου όταν άκουσα ότι ήταν γαϊδούρι. Μία συνδροφιά στρατιωτών Κραβαριτών είχεν έναν σκύλον καί, κρυφά και αυτοί, τον έσφαξαν και τον μαγείρευσαν. Έμαθητεύθη και τοῦτο.

Ημέραν παρ' ημέραν αυξάνουσα ή πείνα, έπεσεν και ή πρόληψις και όλα του να τρώγουν ακάθαρτα, και άρχισαν άναφανδόν πλέον να σφάζουν άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια, και ακόμη να τα πωλούν μία λίρα την όκιά οι ιδιοκτήται των —και πού να προφθάσουν; Τρείς ημέραις άπέρασαν, και έτελεώσαν και αυτά τα ζώα. Περί τα τέλη Φεβρουαρίου, οι στρατιώται άλλοι είχαν από 2-3 όκ. άλευρι έκαστος, και άλλοι καθόλου. Έδιορίσθη μία έπιτροπή να παρατηρήση εις όλας τάς οικίας, και εις τα κιβώτια ακόμη των οικογενειών, και ό,τι άλευρι εύρεθη να συνάξη διά να διανεμηθη κατ' άνδρα εις όλους, στρατιώτας και πολίτας, μικρούς και μεγάλους, ώστε να σώσωμεν την θροφήν όλοι ίσια. Έξετάσασα κατá σειράν όλας τάς οικίας, μόλις εύρεν 600 όκάδες· και έως 600 άλλες όκ. όπου είχαν αι εύρεθεΐσαι σάκκιναις, 1200. Τοῦτο το άλευρι έμοιράσθη με έν φιλιτζιάνι ως μέτρον. Έμοίρασαν και από έν φιλιτζιάνι κουκκιά. Άρχισαν λοιπόν να σμίγουν έτοῦτο το όλίγον κουκκί και άλευρι εις την τέντζερην και να βάνουν μέσα και καβούρους στουμπίζοντές τους.

Ο συνεργάτης του Κου Γ. Μεσθενέα τυπογράφου, καθήμενος εις την οικίαν μας, έσφαξεν και έφαγεν μίαν γάταν, και έβαλεν τον ψυχογιόν του Στορνάρη και έσκότωσεν άλλην μίαν. Τοῦτος υπέμνησεν εις τους άλλους να πράξουν το ίδιο, και εις όλί-

γαις ἡμέραις γάτα δὲν ἔμεινεν. Ὁ Ἅγιομαυρίτης Ιατρός Π. Στεφανίτσης ἐμαγείρευσεν τὸν σκύλον του μὲ λάδι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶχαμεν ἀρκετόν, καὶ ἐπαινοῦσεν τὸ φαγί του ὅτι ἦτον τὸ πλέον νοστιμώτερον. Οἱ στρατιῶται πλέον αὐθαδίασαν, καὶ ἄρπαζαν ὅποιονδήποτε σκύλον ἢ γάταν εὗρισκαν εἰς τὸν δρόμον. Ἄλογα δὲν εἶχαν μείνει ἄλλα παρὰ ἐν ᾧ τοῦ Στρατ. Γεωργάκη Κίτζιου, ὁ περίφημος Ἀλαμπάτζιας, ἐν ᾧ τοῦ Κ. Τζιαβέλα καὶ ἐν σαμαργιάρικον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁ Ν. Στορνάρης καὶ τὸ ἔθρεφεν διὰ νὰ καβαλλικεύσῃ χρεῖας τυχοῦσης, ὡς ἀδύνατος. Τρέχοντες οἱ στρατιῶται ἀνω - κάτω —ζητοῦντες ζῶα— ἔφθασαν καὶ εἰς τοῦ Στορνάρη τὴν οἰκίαν, καὶ ἄρπαξαν καὶ ἐκεῖνο. Μὲ μυρίας παρακλήσεις καί, τὸ κάτω - κάτω, μὲ ἀνθιστάσεις ἐδυνήθημεν νὰ τὸ σώσωμεν.

Ἀρχίσαμεν, περὶ τὰς 15 Μαρτίου, ταῖς πικραλήθραις, χορτάρι τῆς θαλάσσης· τὸ ἐβράζαμεν πέντε φοραὶς ἕως ὅτου ἐβγαίνειν ἡ πικράδα, καὶ τὸ ἐτρώγαμεν μὲ ξεῖδι καὶ λάδι ὡσὰν σαλάτα, ἀλλὰ καὶ μὲ ζουμί ἀπὸ καβούρους ἀνακατωμένον καὶ τοῦτο. Ἐδόθησαν καὶ εἰς τοὺς ποντικούς, πλὴν ἦτο εὐτυχὴς ὅστις ἐδύνατο νὰ πιάσῃ ἕναν. Βατράχους δὲν εἶχαμεν, κατὰ δυστυχίαν. Ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τῆς θροφῆς αὗξαναν αἱ ἀσθένειαι, πονόστομος καὶ ἄρθριτις.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὕρισκόμασθον ὅταν μᾶς ἔφθασεν τὸ γράμμα τῶν ἀπεσταλμένων μας εἰς Ναύπλιον συσταῖνον νὰ βαστάζωμεν 12 ἡμέραις, καὶ νὰ φάγωμεν ἐν ἀνάγκῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Μὲ αὐτὴν τὴν κατάστασιν ἐπολέμησαν οἱ ἀθάνατοι τῆς Κλείσοβας 13 ὥραις. Μετὰ πέντε ἡμέραις ἀπὸ τὴν μάχην τῆς Κλείσοβας, ἀρχίσαντες οἱ Τοῦρκοι νὰ μᾶς κτυποῦν, ἐπαναλάμβανον τό· «τί κάθεσθε, τί περιμένετε, καὶ δὲν παραδίδεσθε;».

Ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν εἰπεῖ ὁ Γιάννης Βαίρακτάρης ὅτι ἕως ὅτου ἀκούγῃ τὰ γαῖδουρία ὅτι ἀγκαρίζουν, συνθήκην νὰ μὴ ἐλπίζῃ, ἄρχισεν νὰ τὸν καλῇ καὶ νὰ τὸν λέγῃ ἀρβανίτικα:

— Ὡρὲ Καπ. Γιάννη, οὔτε γαῖδουρία ἀκούγομεν, οὔτε σκυλιά· τί τὰ ἐκάμετε; Ἰδέτε τὴν κατάστασίν σας· εἰσθε φίλοι μας καὶ εἰσθε παληκάρια, καὶ σᾶς θέλομεν καὶ ἡμεῖς τὸ καλόν· Παραδοθῆτε, νὰ γλυτώσετε! Εἰδέ, αὐτοῦ θὰ ἀναλύσετε ὅλοι, καὶ ἄλλο διάφορον δὲν ἔχετε.

— Πόσαις φοραῖς προσκυνᾷς τὴν ἡμέραν, ὦρὲ Τοῦρκε, τὸν λέγει ὁ Βαίρακτάρης.

— Πέντε, ἀποκρίνεται ὁ Τοῦρκος.

— Πρόσθεσε, λέγει, καὶ ἄλλαις δύο, καὶ παρακάλεῖ τὸν Θεὸν νὰ μὴ φθάσωμεν εἰς ἐκείνην τὴν ὥραν. (Βαίρακτάρης).

— Διατί; ἐρωτᾷ ὁ Τοῦρκος.

— Ἐτυχες, τὸν λέγει ὁ Βαίρακτάρης, καμμίαν φορὰν νὰ ἰδῇς πῶς θερρίζουν οἱ ἐργάται εἰς τὰ χωράφια τ' ἀστάχου;

— Ναί, ἀποκρίνεται.

— Καθὼς ἐκεῖνοι ἐμβαίνουν μὲ τὰ δρεπάνια, λέγει, καὶ ἐβγαίνουν θερρίζοντας ἀπὸ τὴν μίαν ἕως τὴν ἄλλην, ἔτσι θὰ σᾶς τὸ κάμωμεν καὶ ἡμεῖς— καὶ αὐτὸ ὁποῦ λέγεις, δὲν γίνεται.

— Ἀλλὰχ βέμερσιν, λέγει (ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ δώσῃ) [...].

Τὸ πρᾶγμα ἐσφίξεν· τὴν αὐγὴν ἐσυναθροίσθησαν εἰς τοῦ Τζιαβέλα τὴν οἰκίαν νὰ σκεφθοῦν ὥρμως πῶς ἔπρεπεν νὰ οἰκονομήσωμεν τὸ λαὸν ὥστε οἱ ἐχθροὶ νὰ μὴ μᾶς καταλάβουν. Εἰς ταύτην τὴν συνεδρίασιν ἦτον μόνον οἱ ἀνώτεροι Ἀξιωματικοί, αἱ τοπικαὶ Ἀρχαὶ καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς Ἰωσήφ Ρωγῶν. Μετὰ, περίπου, ἀπὸ μίαν ὥραν συζήτησιν, εἶπαν ὅτι διὰ νὰ σωθῇ τὸ περισσότερον μέρος ἡμῶν πρέπει νὰ προλάβωμεν τὰ αἶτια, τὰ ὁποῖα ὑποπτεύομεν ὅτι εἰς τὴν ἐσχάτην ὥραν ἢ ἀπὸ δειλίαν ἢ ἀπὸ φιλοζωΐαν δύνανται νὰ μᾶς προδώσουν. Ἀποφασίσθη λοιπὸν νὰ φονεύσωμεν ὅσους αἰχμαλώτους ἔχομεν εἰς φυλακὴν, Τοῦρκους καὶ Χριστιανούς, οἵτινες ὑπηρετοῦσαν εἰς τὸ δημόσιον, τὴν ἴδιαν ὥραν, καὶ καθένας ἐὰν ἔχῃ ὑποπτον κοντά του, ἢ Τοῦρκον ἢ Χριστιανόν, νὰ τὸν φονεύσῃ.

Ὁ Τζιαβέλας ἐπρόσταξεν νὰ φονεύσουν ἀμέσως τὸν ἀγαπημένον του καὶ πιστὸν Ἀράπην Τοῦρκον, καὶ τὸ ἐβάλαν ὅλοι εἰς πρᾶξιν. Ἀμέσως ἐφόνευσαν καὶ ἔκοψαν ὁλοὺς τοὺς ἱππεῖς Μουσουλμάνους Κοζάκους, ἕως 30, ὁποῦ εἶχομεν αἰχμαλώτους μέσα,

καὶ ἄλλους χριστιανοὺς μαστόρους, ὁποῦ δούλευαν τὸν ἐχθρὸν σκάπτοντες καὶ ἐσυλ-
λήφθησαν παρ' ἡμῶν, καθὼς καὶ ὅλους τοὺς Τούρκους. Ἡ καρδιά μας ἐσκληρύνθη
τότες τόσον, ὥστε δὲν ἤξεύραμεν τί ἐκάμναμεν. Ὁ αὐταδελφός μου Μῆτρος Κασο-
μούλης, ἀναλαβὼν ἕως τότες ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν καὶ εἰδοποιηθεὶς τοῦτο, ἔτρεξεν καὶ ἔ-
κοψεν δώδεκα μόνος του εἰς τὴν ἀκρογιαλιάν. Ἦλθεν καθημαγμένος ἀπὸ τὰ πόδια ἔ-
ως τὸ κεφάλι, χαρούμενος. Ἐτρόμαξεν ἡ ψυχὴ μου· τὸν ἐπίπληξα διότι μόνον αὐτὸς ἐ-
πιχειρίσθη, ὡς πελεκάνος νὰ κόψῃ τόσους.

— Ἐ, λέγει, ἀφῆσέ με τώρα· 500 κόπτω, κι' ἄλλους ἀκόμη, ἂν μοῦ πέσουν εἰς τὸ
χέρι. Ἐπειτα, τί μᾶς ἔμειναν πλέον τώρα παρὰ νὰ πιούμεν καὶ αἷμα, διότι δὲν ἔχομεν
τίποτες νὰ φάγωμεν!

Ἡμῶν ἔπειτα περὶ τῶν φαμελλίων, ὅτι ἔχοντες παιδιὰ μικρά, θὰ ἀρχίσουν νὰ
κλαίγουν. Τοῦτο πῶς πρέπει νὰ γίνῃ ὥστε νὰ ἀποτραπῇ; Ἀποφάσισαν ὅλοι νὰ φονεύ-
σωμεν ὅλες τὶς γυναῖκες, ἀνεξαρτήτως καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ, ἐπιλόγῳ νὰ μὴν προδο-
θοῦμεν ἀπὸ τὰς κραυγὰς των καὶ τότε δὲν μείνῃ κανένας μας ζωντανός, καὶ προσέτι
διὰ νὰ μὴν μείνουν αἰχμάλωτοι εἰς τοὺς ἐχθρούς· διὰ νὰ ἀποφύγωμεν δὲ τὴν φιλόστορ-
γον συμπάθειαν τῶν πατέρων καὶ ἀδελφῶν, ἀπεφασίσθη νὰ σφάξῃ ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου
τὴν οἰκογένειαν. Ὅλοι, μὲ μίαν φωνήν, τὸ ἀποφάσισαν, καὶ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ κινη-
θοῦν καὶ νὰ εἰδοποιήσουν τὸ στράτευμα νὰ ἀρχίσῃ. Μία τοιαύτη στρατιωτικὴ ἀπόφα-
σις, ἂν καὶ γενναία, πλὴν σκληρὰ καὶ ἀπάνθρωπος, ἐπαρακίνησεν τὸν Ἀρχιερέαν Ρω-
γῶν Ἰωσήφ ἐν τῷ ἅμῃ νὰ σηκωθῇ ἐπάνω λέγων:

— Ἐν ὀνόματι τῆς Ἀγίας Τριάδος, εἰμὶ Ἀρχιερεὺς — ἂν τολμήσετε νὰ πράξετε
τοῦτο, πρῶτον θυσιάσατε ἐμένα! Καὶ σὰς ἀφήνω τὴν κατάραν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πανα-
γίας καὶ ὅλων τῶν Ἀγίων — καὶ τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων νὰ πέσῃ εἰς τὰ κεφάλια μας!

Ἐκφώνησεν τοῦτο, ἐκάθισεν, καὶ ἄρχισεν νὰ κλαίῃ. Μὲ ταῖς κατάραις του καὶ
παρρητήσεις ἐμπόδισεν τὴν ὁρμὴν τῶν Ἀξιωματικῶν, καὶ οὕτως ἄρχισαν νὰ σκέ-
πτονται πῶς ἄλλως δύναται νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὰ αἶτια τῆς ἐνδεχομένης προδο-
σίας. Ἐμειναν ἕως μιστὴ ὥρα σιωπῶντες· ὁ ἕνας εἶπεν: Καθένας νὰ ὑποσχεθῇ διὰ τοὺς
ἐδικούς του, τόσον οἱ πάροικοι καθὼς καὶ οἱ κάτοικοι Μεσολογγίου. Οὕτως ἄλλοι ἄλ-
λο συζητοῦντες, ἀποφάσισαν νὰ μὴ θανατωθοῦν μὲν, πλὴν οἱ ὑπανδρευμένοι καὶ οἱ
συγγενεῖς νὰ πείσουν τὰς οἰκογενεῖας των ὅτι κατὰ τὴν ἔξοδον νὰ τρέξουν κοντὰ τους
καὶ μὲ ὅλην τὴν εὐχαρίστησιν νὰ σωθοῦν, ἀλλὰ καὶ τίποτε δυσκολίας νὰ μὴ τοὺς
προβάλουν, ἀλλὰ ὅλας ἴσα - ἴσα τὰς εὐκολίας χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας των· τὰ δὲ
μικρὰ παιδιὰ νὰ τὰ ποτίσουν ἀφιόνι, τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου μας, νὰ κοιμηθοῦν, καὶ νὰ
μὴ κλαίγουν. Καὶ ὁποῖος ἔχῃ τὴν τύχην νὰ γλυτώσῃ, καλῶς· ὁποῖος πεθάνῃ, ἅς πάγῃ εἰς
τὸν καλόν· κανένας βάρος εἰς κανέναν δὲν μένει. Διότι τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ ὑπόσχεσις
τῶν ὑπανδρευμένων ὅταν, πρὸ τρεῖς μῆνας, τοὺς εἶπον νὰ πέμψουν ἔξω ταῖς φαμελ-
λῆαίς των, καὶ δὲν ἠθέλησαν. Ὅλοι οἱ ὑπανδρευμένοι, ἐντόπιοι καὶ ξένοι, ἐνθυμήθησαν
ἐτοῦτο καὶ κανένας πλέον δὲν ἀγανάκτησεν. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν περὶ τούτου τὸ ἄνω-
θεν.

Ἐμειναν νὰ σκεφθοῦν τί νὰ κάμουν τοὺς 600 περίπου πληγωμένους, ἀξιωματικούς
καὶ στρατιώτας. Διὰ αὐτοὺς, ἀποφάσισαν νὰ τοὺς ἐξηγηθοῦν ὅλα ταῦτα καθαρά, καὶ
νὰ τοὺς εἰποῦν οἱ συγγενεῖς των καὶ οἱ Ἀξιωματικοὶ ὅτι, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως, αὐτοὶ
δὲν εἶχαν ἐλπίδαν σωτηρίας· ὅτι οὔτε οἱ ὑγιεῖς εἰσέτι εἶχαν αὐτὴν πεποιθήσιν, διὰ
τὸν ἑαυτὸν των, νὰ σωθοῦν· ὅτι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ εὐρισκόμενοι εἰς τὸ χεῖλος τοῦ θά-
νάτου, ἀνάγκη νὰ πεισθοῦν αὐτοὶ νὰ μείνουν καὶ νὰ πεθάνουν πολεμοῦντες. Κάθε ὁ-
πλαρχηγός νὰ πείσῃ τοὺς ἐδικούς του ἀσθενεῖς, τὸ ἴδιον καὶ κάθε συγγενής, καὶ ὅλους
νὰ τοὺς μάσουν εἰς τὰ γερότερα σπῆτια, νὰ τοὺς δώσουν φουσέκια καὶ νερόν, καὶ νὰ
τοὺς κλείσουν μέσα. Καὶ τοῦτο ἐφάνη ἀρεστόν· οὕτως, ἔτρεξεν ὁ καθείς — ἄλλος νὰ
πείσῃ τὴν φαμελλιάν του, ἄλλος τὸν συγγενὴν του καὶ ἄλλος ἀπλῶς τὸν γνωστόν του
ἀσθενῆν, καὶ νὰ εἶναι ἔτοιμα ὅλα αὐτὰ ἕως τὴν αὐγὴν.

Ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ εἰδησις διαδόθη εἰς ὅλας τὰς τάξεις. Τότε — τί νὰ ἰδῇς;

(1) Ἐδῶ φρικτὴ ὑποψία προβάλλει· ἴσως κάτου ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῆς σφαγῆς ἦσαν κρυμ-
μένη ἡ ἀνάγκη ἢ ἀνομολόγηται τῶν πεινασμένων νὰ πιοῦν αἷμα.

Με τὴν μεγαλυτέραν χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν ἄρχισαν αἱ γυναῖκες νὰ συμμαζώνουν τὰ πράγματά των τὰ ἐλαφρότερα, νὰ τὰ δένουν· νὰ καλοῦν τοὺς διαβαίνοντας στρατιώτας, νὰ τοὺς παρακαλοῦν νὰ ἀλλάξουν τὰ λερωμένα ρούχα των, νὰ ἐνδυθοῦν καινούργια, φουστανέλλαις καὶ ἄλλα, ὅ,τι τοὺς ἄρεζαν· καὶ οἱ στρατιῶται νὰ μὴ καταδέχωνται νὰ τὰ παίρνουν, ἀπὸ συμπάθειαν, ἀλλὰ νὰ εὐχαριστοῦν καὶ νὰ λέγουν:

— Φθάνει νὰ ἐβγῶμεν καλά, καὶ τότε ἀπὸ ὅλα κάμνομεγ καινούργια.

— Διὰτὶ, παιδιὰ μου, ἔλεγαν αἱ γυναῖκες, νὰ τὰ πάρουν οἱ Τοῦρκοι;

— Ἄς τὰ πάρουν, ἀποκρίνονται, πάλιν ἀπὸ αὐτοὺς τὰ παίρνομεν.

Ἐβλεπες ἓναν ἀγῶνα προετοιμασίας γινόμενον μετὰ τὴν ἀταραξίαν, μετὰ τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τόσα γέλια, ὥστε κανένας, οὔτε ὁ ἐσχατος ἀνθρώπος δὲν ἐσυλλογίζετο πῶς ἔμελλεν τάχα νὰ σωθῇ. Καὶ ἔτρεχον εἰς τοὺς δρόμους ἄλλοι ἐδῶθεν, ἄλλοι ἐκεῖθεν μετὰ τὰ φανάρια, ὥσάν ταις ἡμέραις τῶν ἀγρυπνιῶν τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος. Ὅληνύκτα ἐργασθέντες ἐμετάθεσαν τοὺς ἀσθενεῖς εἰς τὰς μεγάλας οἰκίας καὶ τὸ νερόν. Ἐκεῖνοι ὅλοι κοινῶς ἐφώναζαν:

— Τὰ παράθυρα νὰ μᾶς ἀφήσετε ἀνοικτὰ μοναχά, καὶ ὦρα καλὴ σας! Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον.

Ἐβδομήντα εἴμασθον οἱ τοῦ σώματος τοῦ Στορνάρη· οἱ 26 ἦσαν ἀσθενεῖς καὶ πληγωμένοι. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἐβαλα εἰς δύο οἰκήματα πλησίον τοῦ Μύλου, ὅπου ἦτον ἡ κατοικία μας [...].

Οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ὅλοι ἔκαμαν ἀπὸ μίαν τζιάνταν, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πάρουν φουσέκια μέσα, καὶ ἐλάφρωναν τὸν ἑαυτὸν τοὺς ἀπὸ τὰ περιττὰ φορέματα. Ὅσοι δὲν εἶχαν σπαθὶ ἢ γαταγάνι ἐβαλαν ἀπὸ μίαν λόγχην ἐπάνω εἰς ἓνα κοντάρι. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔδесαν εἰς τὰς μάχαιράς των γαταγάνια καὶ εἰς τὰ σπαθιά πάλες γαϊτάνι στερεωμένον εἰς τὰ μανίκια, ὥστε νὰ τὰ βαστοῦν κρεμασμένα πρόχειρα εἰς τὸ δεξιὸν χερί, καὶ νὰ γιομίζουν ἐν ταύτῳ χωρὶς δυσκολίαν τὸ ντουφέκι. Ὅλοι ἐδιόρθωσαν τὰ τζαρούχια τοὺς μετὰ δέρματα ἀπὸ ταις παλάσκαῖς τῶν Ἀράβων, καὶ πολῖται ἀκόμη, οἱ ἔμποροι καὶ ὅσοι τυχαίως εἶχαν εὐρεθῇ εἰς τὸ Μισολόγγι μέσα.

Ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν ἓνας Κραβαρίτης ἔκοπεν κρέας ἀπὸ τὸ μὴρὶ ἐνὸς φονευμένου καὶ τὸ ἔφαγεν².

Ἐνας ἄλλος, ἥρωας στρατιώτης, ἐπήγαινε εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ προσευχηθῇ, ἐνῶ ἐγὼ ἀνέβαινα προχωρῶν πρὸς τοὺς προμαχῶνας· μόλις ἐβαλεν τὸ ποδάρνι εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἐξώπορτας, ὅπου ἤθελεν νὰ εἰσέλθῃ, καὶ πίπτει ὡς ξεριζωμένον δένδρον κατὰ γῆς. Τὸν πιάνω, τὸν τριβῶ, τὸν παρηγορῶ μετὰ τὴν ἐπικειμένην φυγὴν μας: «Θὰ φύγωμεν; μετὰ ἔρωτᾷ, σίγουρα; — Σήμερα, μάλιστα», τὸν λέγω. Τὸν ἔφερα νερόν, ἐπιεν, ἐσηκώθη: «Ἄν φύγωμεν σήμερα, μετὰ λέγει, ἴσως βαστάξω, εἰδὲ δὲν δύναμαι περισσότερο».

Τὸ μεσημέρι εἰδοποίησεν ἡ Διευθυντ. Ἐπιτροπὴ τοὺς Ὀπλαρχηγούς νὰ παρευρεθοῦν εἰς τοῦ Μακρῆ τὸν προμαχῶνα. Ἐσυναθροίσθησαν ὁ Νότης Βότζιαρης, Μήτζιος

(2) Ἡ νεκροφαγία στὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου δὲν παρέχει ἓνα μοναχὰ παράδειγμα, διὰ πῶς φαίνεται νὰ πιστεῖται ὁ συγγρ. Δεύτερο παράδειγμα σημειώνει ὁ Ἀρτ. Μίχος. Ὁ στρατηγὸς Ν. Μακρῆς, γιὸς τοῦ ἐπίσημου ἀγωνιστοῦ τῆς Πολιορκίας, γράφει ὅτι «πολλοὶ εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ φάγωσιν ἀνθρωπίνης σάρκας καὶ, ὡς ἐδιηγούντο, ἐλάμβανον τὸ ἦπαρ ἐκ τῶν φονευομένων καὶ δντων κρέατος ὑγιούς, τὸ ἐτηγάνιζον μετὰ ἐλαιον, ἔριπτον ὀλίγον ξεῖδι, τὸ τοιοῦτον δὲ παρασκεύασμα παρείχεν εὐχάριστον τροφὴν πρὸς τοὺς ἀννοοῦντας τὴν προέλευσίν του, ἀνεκτὴν δὲ εἰς τοὺς γνωρίζοντας ταύτην». Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀντ. Ἀντωνιάδου, πῶς στὸ Μεσολόγγι φάγαν Ἀραπάδες σκοτωμένους εἶναι ἔγκυρη, γιὰτὶ ὁ ποιητὴς, πρὶν γράψῃ, σύναξε στὸ Μεσολόγγι τὴν ἱστορικὴν ὅλην τοῦ ἔργου του. Ἐνα μοναχὰ παράδειγμα, βέβαιον, σφαγῆς καὶ φάγματος ἀνθρώπου ὑπάρχει στὸν Ἀγῶνα, κὶ ἐγίνε στὴν Κρήτη γιὰ τὴ σωτηρίαν λιμασμένων γυναικοπαίδων, ἀπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Μελιδόνῃ, πράξῃ ὑπέρτατα φιλάνθρωπον μ' ὅλην τὴν τραγικότητα τῆς (Γόρδων, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», ἀγγλικὴ ἔκδοσις, Τόμ. Α, σ. 502). Τὸ τρομερὸ μυστικὸν τῆς ἀνθρωποφαγίας στὸ Μεσολόγγι γίνετο γνωστὸ καὶ στὴν Εὐρώπῃ· αὐτὸ σημαίνει πῶς ἦταν σύγχρονα γνωστὸ καὶ στὴν Ἑλλάδα («*Les femmes grecques aux femmes francaises*», Paris, 1826, σ. 144).

Κοντογιάννης, Νικ. Στορνάρης (ἂν καὶ ἀδύνατος εἰσέτι), Δημήτρ. Μακρῆς, Γεωργάκης Βαλτινός, Κίτσος Τζιαβέλας, Γεωργάκης Κίτζιου, Κώστας Χορμόβας, Γεωργάκης Βάγιας, Θανάσης· Ρ. Κότσικας, Χριστο - Φωτομάρας, Κώστας Βλαχόπουλος, Γιάννης Μπαϊρακτάρης, Μήτρος Δελιγεώργης, Γ. Καραμπίνης καὶ προσέτι ὁ 'Ι. Π' Διαμαντόπουλος, πρόεδρος τῆς Διοικ. Ἐπιτροπῆς καὶ οἱ δημογέροντες Μισολογγίου Πάνος Π' Λουκάς, Καραπιπέρης καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς Ρωγῶν Ἰωσήφ. Οἱ παριστάμενοι ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν συζητήσαντες τὴν κατάχρησιν τῆς μετακομίσεως τῶν εἰδῶν ὑπὸ τῶν γυναικῶν, καὶ ἐσκέφθησαν καὶ πάλιν περὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἐξόδου.

Λέγουν οἱ Ὀπλαρχηγοὶ πρὸς τὸ παριστάμενον μόνον μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς:

— Κύριε Παπαδιαμαντόπουλε, ἀποφασίσαιμεν τὴν ἐξοδὸν μας καὶ ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως μετ' ὑμῶν, χθές. Μᾶς φαίνεται, ὡς πολεμικοὶ ἄνδρες, ὅτι ἐκτελέσαμεν περισσότερον ἀπὸ τὸ χρέος μας καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ πρὸς ἐσὲ τὸν Ἀντιπρόσωπόν τῆς, μετ' ὑμῶν ὑπακοήν μας πρὸς ὅλους σας. Εἴσαι μάρτυς ὧν τούτων; — καὶ εἶθε νὰ σωθῶμεν ὥστε νὰ γίνῃς ἐσὺ καὶ ὁ διερμηνεὺς τῶν ὑπηρεσιῶν μας εἰς τὸ Ἔθνος μας.

— Καὶ ὡς Παπαδιαμαντόπουλος, ἀποκρίνεται αὐτός, καὶ ὡς μέλος Διοικητικὸν τοῦ τόπου τούτου, εἰς κάθε μέρος θὰ φωνάζω τὴν ἀλήθειαν· ὅτι ἐκάμετε περισσότερον ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸν χρέος σας καὶ εἰς τὴν Πατρίδα καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἀκόμα.

— Εἰπέ μας λοιπόν, Κύριε Παπαδιαμαντόπουλε, ἂν εἴσαι σύμφωνος εἰς τὴν σχεδιασθεῖσαν πρᾶξιν μας τοῦ νὰ ἔβγωμεν μετ' ἐξοδὸν· ζητοῦμεν ἕως αὐτὴν τὴν ὕστερην ὥραν καὶ τὴν συγκατάθεσίν σας, διότι χρεωστοῦμεν σέβας εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Διοικήσεώς μας.

— Ἀφοῦ οὕτως ὡς εἶπα ἐβεβαίωσα, Στρατηγοί μου, τὰς ὑπηρεσίας σας, σᾶς λέγω ἀκόμη ὅτι, καὶ ὅπως θέλετε, εἰμαι πρόθυμος νὰ σᾶς δώσω καὶ γραμμένην τὴν βεβαίωσιν ὅτι ἡ ἀποφασισθεῖσα πρᾶξις σας εἶναι ἀρεστὴ καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

— Πάγει καλῶς, λέγουν... Δημογέροντες ἀντιπρόσωποι τῶν Μισολογγιτῶν, ἔχετε κανένα παράπονον ἀπὸ ἡμᾶς; Δι' αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν— τὴν στοχάζεσθε συμφέρουσαν δι' ἐσᾶς, ἢ ἔχετε ἄλλον κανένα τρόπον νὰ σώσετε τὸν ἑαυτὸν σας; Εἰπέτε τὸ μας ἐλευθερά, καὶ ἡμεῖς, ὅστινες ἐζυμώσαμεν τὸ χῶμα τοῦτο μετ' αἵματός μας— καὶ τὸ αἷμα τῶν ἐντοπίων— δὲν εἴμεθα τόσο ἀχάριστοι νὰ μὴ σᾶς συντρέξωμεν εἰς ὅ, τι πάλιν δυνάμεθα, καὶ ἄς πεθαίνομεν καὶ ὄρθιοι ἀπὸ τὴν πεῖναν³.

Οἱ δημογέροντες κλαίουν, καὶ μετὰ τὰ δάκρυα εἰς τὰ μάτια λέγουν:

— Στρατηγοί μας, οἱ πολῖται τοῦ Μισολογγίου, ὅστινες ὑπόφεραν τρεῖς πολιορκίας, καὶ εἰς αὐτὰς συναγωνισθέντες μετ' ἐσᾶς ἔνωσαν τὸ αἷμα τῶν μετ' ἡμῶν, ποτὲ δὲν θέλουν ἀποφασίσαι ἄλλο, παρὰ ἐκεῖνο ὅπου ἡ Γενναϊότης σας ἀποφασίσαιτε. Καὶ ὁ ἔσχατος ἄνθρωπος εἶδεν καὶ βλέπει πόσα δεινὰ ὑποφέρετε διὰ νὰ βαστάξωμεν αὐτὴν τὴν θέσιν, ἢ ὅποια ἂν καὶ ὠφέλιμος δι' ἡμᾶς τοὺς ἐντοπίους, πλὴν περισσότερον ὠφέλιμος ἤθελεν ἦτον εἰς τὸ Ἔθνος, ἂν ἐβαστάτο. Βλέπομεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι καὶ ὅλοι οἱ πολῖται ὅτι δὲν δύνασθε νὰ κάμετε περισσότερον. Ἄς ὀψωνται ἐκεῖνοι ὅπου δὲν ἐφρόντισαν τὴν προμήθειαν τοῦ Φρούριου. Οἱ Μισολογγῖται, ὅστινες εἶδαν τὰ δεινὰ σας ἐνωμένα μετ' ἡμῶν, τίποτε ἄλλο δὲν κάμνουν παρὰ νὰ σᾶς ἀκολουθήσουν

(3) Κάθε ἀνθρώπινη καρδιά δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ νοιώσῃ μιὰ πλημμύρα κατάνυξης ἐμπρὸς στοὺς θαυμαστοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους, ποὺ τοὺς λύγισε γιὰ μιὰν ἐπίσημη στιγμή ἡ καρδιά ἢ δοκιμασμένη στῶν πολέμων τῇ φωτιά, ἢ γιγαντωμένη στοὺς κινδύνους, ἢ δοσμένη, ὅλη θυσία, στῆς Πατρίδας τὸ βωμό, ποὺ τώρα ἀναρωτᾷ τὸν ἑαυτὸν τῆς μήπως δὲν ἔπραξε ἀρκετὰ, μήπως ἢ ἀπόφαση ἢ στερνὴ τῆς ἐξόδου δὲν εἶναι πράξις δίκαιη ἐμπρὸς στῆν Πατρίδα, τὸν ἀνώτατο κριτὴ. Τί θαυμαστὴ ζωγραφιά τοῦτ' ἡ ἐξομολόγησις τῶν μαρτυροκαπνισμένων Ἠρώων, ποὺ κανὼν τὸν ἐχθρὸ νὰ τρεμουλιάζῃ, νὰ σκύβουν ταπεινοὶ ἐμπρὸς στοὺς ἀγαθοὺς δημογέροντες τοῦ Μεσολογγίου καὶ στὸν Ἀρχιερέα καὶ νὰ ζητᾶν τὴν συμπάθειά τους καὶ νὰ ρωτᾶν μήπως ἔφταιξαν... Κι' ἀλήθεια, τὸ λάθος τους ἦταν τόσο τρανὸ — τρανότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη θυσία ποὺ προσφέρθηκε ποτὲ σὲ μιὰν Ἰδέα.

μικροί-μεγάλοι, και όποιος από ήμᾶς μείνει εἴθε νά ζήσῃ όπου και οἱ λοιποὶ συνδρόφοι τῶν.

— Τί λέγεις, Ἁγίε Δεσπότη ἡ Ἀγιότης Σου; λέγουν τὸν Ἀρχιερέαν.

— Μάρτυρας, λέγει, κ' ἐγὼ τῶν ἀγώνων σας, θέλω ὁμολογήσει καὶ εἰς τὸν Θεὸν μετὰ θάνατον τὴν ἀλήθειαν τῶν δεινῶν σας καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς Φρουρᾶς. Εἴη τὸ δνομα Κυρίου εὐλογημένον... Καὶ τώρα κάμετε ἀρχὴν— γράψετε τὸ σχέδιον τοῦ κινήματος, διὰ νὰ πληροφορηθοῦν ὅλοι τοῦτο, καὶ νὰ μὴ γίνη καμμία ἀταξία.

Ἐπῆρα χαρτὶ καὶ καλαμάρι, ἐκάθισα ἐν τῷ μέσῳ τῶν. Ὁ Δεσπότης ὑπαγορεύει[...].

Προσυπεγράφησαν ὅλοι οἱ ὀπισθεν καὶ ἀναχώρησεν ὁ καθεὶς διὰ τὴν θέσιν του. Τέσσεραις ὥραις, ἕως εἰς τὰς 10/4 ἄφ' ἑσπέρας, ἀγωνιζόμεσθον σχεδιάζοντες καὶ ἀντιγράφοντες.

Ἀμέσως ξεκίνησα, καὶ πῆγα ἀπὸ προμαχῶναν εἰς προμαχῶναν, προχωρῶν κατὰ τὸ ἀριστερόν· μία ὥρα σχεδὸν ἀπέρασεν, καὶ ὅταν ἔφθασα, περὶ τὰς 11, εἰς τοῦ Χορμόβα τὸν προμαχῶνα, ἀκούσθη ἡ παταργιὰ τοῦ βοηθητικοῦ σώματος εἰς τὴν Ζυγὸν ἐπάνω. Ἐπροσηλώσαμεν ὅλοι τὴν ἀκοὴν νὰ ἰδοῦμεν ἕως τί ποσότητα στρατεύματος εἶναι οἱ πυροβολοῦντες, καὶ μόλις 300 δουφεκιῶν φωτιὰ ἀκούσαμεν. Ἀμέσως εἴπαμεν ὅτι μᾶς πρόδωσαν, μὲ τὴν παταργιάν τῶν ὁποῦ ἔρριξαν, καὶ καλύτερα νὰ μὴ ἔρχονταν, ἢ κἂν μὴ δουφεκοῦσαν. Περιφερόμενος ἀνὰ τοὺς προμαχῶνας καὶ κοινοποιῶν εἰς τοὺς Ἀξιωματικούς τὸ σχέδιον, οὕτως ὥς διετάχθη, ἐνύκτωσεν, καὶ ἐπίστρεψα πάλιν εἰς τοῦ Μακρῆ τὴν Δάμπιαν, ὁποῦ ἦσαν ἑτοιμοὶ ὅλοι. Ἀκρα ἡσυχία καὶ ἀμιλλα· ἐπείραζεν ἕνας τὸν ἄλλον γελῶντες:

— Ποῖος ἡξεύρει αὐριον ποῦ θὰ παίρνῃ ἡ ράχη σου ἄεραν...

Ἀνέκδοτον. — Ἐνας ἀξιωματικὸς τοῦ Στορνάρη, Ἀποστόλης Τζαλαχᾶς, 55 χρονῶν ἄνθρωπος, μικρόθεν Ἀρματολός, βλέπων τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀδύνατον ἢ ὥστε νὰ σωθῇ, καὶ ἔχων ἄρματα χρυσᾶ καὶ χρήματα ἕως 10 χιλδ. γρ. εἰς τὸ κεμέρι του ἐξεζώθη ἐτοῦτα ὅλα καὶ τὰ δίνει νὰ τὰ ζωθῇ καὶ ἀρματωθῇ ἕνας ἀνεπίδς του γυμνός, Γιώτης Σεῖζ. Ἐνδύσας τοῦτον καὶ λαβὼν ἐκεῖνος τὰ ἄρματα ἐκείνου, τοῦ ἔδωσεν ὁ Ἀποστόλης τὴν εὐχὴν του λέγων:

— Παιδί μου, λέγει, ἀπὸ μικρὸ παιδί Κλέφτης καὶ Ἀρματολὸς αὐτὰ ἐκέρδισα— λάβε τα· δὲν τὰ ἐντρόπιασα εἰς κανένα μέρος. Τὰ γόνάτα μου δὲν βαστοῦν νὰ τρέξω τόσον κάμπον καὶ ἀνήφορον· σὲ τὰ δίδω μὲ τὴν εὐχή μου· ἔλα νὰ σὲ φιλήσω, καὶ νὰ δώσης ἐξ αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ψυχὴν μου. Ἐγὼ πλέον μένω νὰ ἀποθάνω ἐδῶ, όπου θέλει πλέψει τὸ βουβάλι εἰς τὸ αἷμα, μετὰ τὴν φυγὴν σας.

Ἐκεῖ ἦτον καὶ ὁ Στορνάρης. Τὸν εἶπα λοιπὸν ὅτι:

— Ἐγὼ πηγαίνω εἰς τὴν θέσιν μου, καὶ θὰ περιμένω ἐκεῖ ἕως νὰ διαβῇ ὁ Τζιαβέλας, νὰ κινήσω μαζί του· πλὴν ἐσὺ νὰ μείνης αὐτοῦ ὁποῦ εἶσαι, νὰ μὴ χαθοῦμεν.

Ὅλοι οἱ Ὀπλαρχηγοὶ καὶ στρατιῶται ἐπήγαμεν καὶ ἀποχαιρέτισαμεν τοὺς συναγωνιστάς μας, φίλους καὶ συγγενεῖς, πληγωμένους καὶ ἀσθενεῖς, οἴτινες μὲ δάκρυα χαρᾶς μᾶλλον παρὰ μὲ λύπην χωριζόμενοι ἀπὸ ἡμᾶς, ἔμειναν νὰ πεθάνουν πολεμοῦντες· κανένας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἀγανάκτιζεν, διότι ὁ κίνδυνος τῆς ζωῆς ἦτον ἐπίσης ὁ ἴδιος καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς ἡμᾶς. Ὅλοι εὗχοντο πρὸς τοὺς ἀναχωροῦντας τὴν καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον.

Φθάνοντας εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον, ἀμέσως ἐπῆγα καὶ ἡῦρα καὶ τὸν Καψάλην εἰς τὴν πυριτοθήκην· ἐκοινοποίησα πρὸς αὐτὸν τί ὥρα ἔπρεπεν νὰ βάλῃ φωτιά· αὐτὸς μ' ἀποκρίθη ὅτι:

— Δὲν θέλω ἐρμηνεῖαν, μόνον ὥρα καλὴ σας, καὶ ὅταν φθάσετε πρὸς τὸν ριζὸν τοῦ βουνοῦ, ἀκοῦτε καὶ βλέπετε τὸν Καψάλην σας ποῦ θὰ πετᾷ.

Εἰς αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀπέρασεν ὁ Τζιαβέλας ἀπὸ τὸ μέρος μας, καὶ μᾶς εἰδοποίησεν νὰ τραβηχθοῦμεν· διευθύνθη δὲ βαδίζων τὴν ἀκρογιαλιὰν διὰ νὰ ἔβγῃ πρὸς τὴν Μαρμαροῦν, ὥστε νὰ συνάξῃ ὅλους γύρωθεν. Ὅλα τὰ ἀνδρόγυνα ἐδιευθύνοντο εἰς τὴν προσδιορισθεῖσαν γέφυραν ὡσάν ἀρνάκια, μὲ ἄκραν σιωπὴν· οἱ πατέρες μὲ τὰ γαταγάνια εἰς τὸ ἐν χέρι κρεμασμένα, τὰ δουφέκια ἀπὸ τὸ λουρί εἰς τὸν ὦμον, καὶ μὲ τὸ ἄλλον καθένας νὰ βαστᾷ ἢ κανὲν παιδάκι του ἢ τὴν σύζυγόν του, καὶ νὰ πηγαίνουν. Πολλοὶ γυναῖκες ἐνδύθησαν ἀνδρικήαι καὶ ἀρματώθησαν, καὶ δὲν ἐδιακρίνοντο εἰς τὸ βάδισμα ἀπὸ τοὺς ἀνδρες.

Ἄνεκδοτον. Διαβαίνοντας ἀπὸ τὸν δρόμον τῆς οἰκίας τοῦ Νότη, ἤυρα μίαν γυναῖκα καὶ τρεῖς ἄλλους ἀσθενεῖς Μισολογγίτας συρομένους καὶ κυλισμένους εἰς τὴν πλαταῖαν. Ἡ γυναῖκα ἐκραύγαζεν· «ποῦ μᾶς ἀφίνετε», ὅσον ἐδύνατο· οἱ ἀσθενεῖς ἐκλαιγαν. Τὴν ἐπὶπληξα διὰ ταῖς φωναῖς, αὐτὴ ἐξακολουθοῦσεν· ἐβιάσθην καὶ τὴν ἐπαισα μὲ τὴν λόγῃν. Ἀκούω μίαν φωνὴν γνωστήν· «Νικολάκη, ἐσὺ ἐφόνευσες τὴν μητέρα μου; —Ναί, λέγω, διότι θὰ μᾶς προδώσῃ». Ἐγνώρισα τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἦτο ὁ ἀτρόμητος νέος καὶ ἥρωας πρῶν σαλπικτῆς μας Γρηγόρης Μισολογγίτης· τὸν ἐφίλησα μὲ δάκρυα κ' ἐγὼ καὶ οἱ συνδρόφοι, ἐπὶ ποδὸς καὶ μὲ βῆαν, πλὴν ἀδύνατον ἦτο νὰ βοηθηθῇ. Τὸν παρηγόρησα, καὶ τὸν εἶπα νὰ κρεμάσῃ τὴν τύχην του εἰς τοῦ Θεοῦ τὸ χεῖρι, καθὼς καὶ ἡμεῖς.

Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὁ Ἱμπραῖμης ἔρριπτεν ἀκατάπαυστα βόμβας εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ ὅλοι εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ποδᾶρι· ὅλοι κρυφογελοῦσαν ἐννοήσαντες ὅτι δὲν εἶχεν θετικήν πληροφορίαν τῆς ὥρας καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξόδου μας. Φιλοῦντες τὸ χῶμα τοῦ Μισολογγίου, ἀποχαιρετούσαμεν μὲ δάκρυα μίαν θέσιν, ἣτις μᾶς ἐφαίνετο ὅτι ἦταν ὁ Παράδεισος καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν ἀφήναμεν τόσους ἥρωας ζωντανούς, μ' ὅλον ὁποῦ ἀνοοῦσαμεν καὶ ἡμεῖς τὴν τύχην μας. [...].

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

'Ο 'Ακρίτας

ΜΑΝΑ: *Εἶμαι ἡ κολώνα, μάρμαρο, ὀρθὴ κραυγὴ τοῦ νοῦ σου
ἡ θεία, ἄσπρη φτέρουγα ποῦ χύνεται στὸν ἥλιο
λαῦρες οἱ φλέγες τοῦ μυαλοῦ τὸ γαῖμα κουβαλοῦνε
καὶ θρέφουν τὴν ἀψὲν ὀρμή, χίλια φτερὰ στὸ χάος
ὁ μέγας νόμος, χαραυγὴ, τὸ ἄθλημα τῆς ράτσας
ζεστὸ κρατῶ στὸ στέρνο μου καὶ ψάχνω νᾶβρω τόπο
νὰ πυρπολήσω σύμπαντα, τὴν Τρίπολη, τὸ Κοῦγκι.*

ΑΚΡΙΤΑΣ: *Μάνα, στὴν Βαβυλώνα σήμερο πεθαίνει ἡ Ἑλλάδα
Γάγγης, Ὑδάσπης, Νέαρχος, μαῦρα πανιὰ ἡ ψυχὴ μου
καὶ χάνομαι, στὸ μέτωπο Ἑλλάδα καρφωμένη.
Πύδνα, ὁ θεῖος Βόσπορος, ἡ Πόλη μ' ἀνασταίνει
τὸ μέγα τεῖχος, χάνομαι, γεννιοῦμαι στὸ Ἀρκάδι
στὴν Ὑδρα καὶ στὴν Μίλατο, Χιό, Μεσολόγγι, Λῆμνο,
στὴν χούφτα τοῦ ἄρματολοῦ τὸ ξίφος ποῦ κραδαίνει
κι ἀνοίγει στράτες πύρινες, φωνάζοντας Ἑλλάδα.
Πουλὶ τ' ἀγέρα, κάθομαι στὸ ἔρμο ἐπιστύλι
πνιγμένο μὲς τοὺς πεύκωνες, στὴν ἐρημιὰ τοῦ νοῦ μου
χτυπῶ κι ἀπλῶνω φτέρουγες, τινάζομαι στὰ ὄρη
στὶς Πλαταιές, στὰ Γιανιτσά, στὴν Πίνδο, στὸ Βαλτέτσι
καὶ ἀποθέτω στὴν καρδιὰ τὴν φλογισμένη ρήση.
Ἑλλάδα, ἀγίε μου σκοπέ, ψηλὴ κορφὴ τοῦ νοῦ μου,
Μαντῶς καρδιὰ πυρπόλησα καὶ πῆρα τὴν ψυχὴ της,
γυναῖκα, θεία ἀστραπή, τὸ ὀργισμένο μάτι
σημαῖες, λάβαρα, φωνὲς στὰ ὄρη ἀνηφορίζουν
κι' ἀμπώθουν τὸν τραχὺ λαὸ στὸ ἄθλημα τοῦ νοῦ σου.
Εἶναι ἡ Ἑλλάδα ὀρθία, τὸν χρόνον ἀναμερίζει
καὶ δρασκελᾷ τὰ σύνορα, νὰ φτάσει στὴν ψυχὴ μας.*

ΜΙΧΑΗΛ ΠΕΡΑΝΘΗΣ

Ἡ Κλεφτουριά

Οἱ πληθυσμιακὲς κινήσεις μετὰ τὴν Ἀλωση εἶχαν σὰν κύρια κατεύθυνση τὶς ὀρεινὲς περιφέρειες, σὲ σημεῖο πού ἡ βουνίσια Ἑλλάδα νὰ διαθέτει μὲ τὸν καιρὸ πληθυσμὸ ὑπερτριπλάσιον ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ κάμπου. Ὁ βουνίσιος αὐτὸς ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι μόνον ἀριθμητικὰ ὑπέρτερος, ἀλλὰ καὶ ἔμπρακτα δυναμικός, καθὼς τροφοδοτεῖται ἀδιάλειπτα ἀπὸ τὰ ξεσηκωμένα νιάτα τοῦ κάμπου πού πυκνώνουν ὁλοένα τὶς τάξεις του. Ὅπως οἱ νέοι τῶν νήσων ἐπανδρώνουν τὸ βενετσιάνικο ναυτικὸ ἢ συγκροτοῦν ἑφιππες ὕλες καὶ πεζὰ ἀποσπάσματα στὴν ὑπηρεσία δυτικῶν ἡγεμόνων πού ἐτοιμάζονται νὰ πολεμήσουν τὸν τούρκο, ἔτσι καὶ οἱ νέοι τῆς τουρκικῆς ὑποτέλειας, ἀγανακτώντας ἀπὸ τὶς ἀδικίες καὶ τινάζοντας τὴν παθητικὴ τους ὑποταγή, περνοῦν στὴν ἐνεργὴ ἀντίσταση:

νὰ τρώγω τούρκικα κορμιά, σκλάβο νὰ μὴ μὲ λένε...

Ἡ μόνη διέξοδος πού τοὺς ἔμενε ἦταν «νὰ βγοῦν στὸ κλαρί», νὰ γίνουν κλέφτες, *νὰχω τὰ βράχια ἀδέρφια μου, τὰ δέντρα συγγενάδια, νὰ μὲ κοιμίζουν πέρδικες, νὰ μὲ ξυπνοῦν τ' ἀηδόνια...*

Τὸ ψυχικὸ σθένος δὲν τοὺς ἔλειπε,

τούρκους ἐγὼ δὲν σκιάζομαι, πασάδες δὲν φοβοῦμαι,

φτάνει νὰ ζώνονταν τὸ ντουφέκι καὶ τὸ σπαθί, πού

τὰχει καμάρι ἢ λεβεντιά κι ὁ κλέφτης περηφάνεια.

Θὰ μπορούσαν τότε κι' αὐτοὶ νὰ καμαρώνουν,

ντουφέκι μου περήφανο, σπαθί μου παινεμένο

καὶ νὰ ποῦν τὸ μεγάλο λόγο τῆς ἐθνικῆς τους πίστεως:

— ἔχω πασά μου τὸ σπαθί, βεζύρη τὸ ντουφέκι!

Ἔτσι, τὴν ἀνοιξη, κάθε ἀνοιξη, ἑκατοντάδες ἀνοιξες, καινούργιες φουρνιὲς ἀπὸ νέους σκαρφάλωναν τὰ ραχόπλαγα κι ἔφταναν στὰ λημέρια, ὅπου οἱ παλιοὶ τοὺς περίμεναν καὶ τοὺς καλοδέχονταν:

— καλῶς το τ' ἄξιο τὸ παιδί καὶ τ' ἄξιο παληκάρη!

Οἱ ἀφίξεις ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο ἐπύκνωναν καὶ τ' ἀνυπόταχτα νιάτα τοῦ κάμπου ἀνανέωναν τὸ σφρίγος τῆς ὀρεινῆς Ἑλλάδας, πού πολλαπλασιαζόνταν εὐρωσθη, ἐπεκτείνονταν ἐνοπλῇ καὶ στέργωνε ἐλευθερῇ.

Οἱ τούρκοι, μιά καὶ τοὺς ἐνδιέφερε ὁ εὐκόλος καὶ ἄμεσος πλουτισμὸς, δὲν καταδέχονταν ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὶς ὀρεινὲς περιφέρειες. Ὅλη τους τὴν πιεστικότητα τὴν ἀσκοῦσαν στὰ εὐφορα πεδινὰ ἐδάφη. Ἡ Θεσσαλία, πού ἔπρεπε πρώτη στὶς ἐξοντωτικὲς τοὺς μεθόδους, ἦταν καὶ ἡ πρώτη πού τροφοδότησε μὲ τοὺς ἀπελπισμένους τῆς τὸν Ὀλύμπο καὶ τὸν Κίσσαβο, πρῶτα καὶ πολυτραγουδισμένα ὀρμητήρια τοῦ κλεφταρματολισμοῦ. Μὲ τὴν σειρά τους ἐπανδρώθηκαν οἱ ὀρεινοὶ ὄγκοι τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Ρούμελης. Καὶ καθὼς τὸ ἓνα βουνὸ δένονταν μὲ τὸ ἄλλο, ἐπικοινωνώντας μεταξὺ τους, σχηματίστηκε μιὰ μεγάλῃ ὀρεινὴ ἐπικράτεια, ἀπρόσιτη στὸν τούρκο, ὅπου οἱ χωρικοὶ καὶ οἱ κλέφτες μπορούσαν νὰ κινοῦνται ἐλευθεροί. Ὁ Κ. Κούμας σημειώνει σχετικὰ πὼς ἡ τουρκοκρατούμενη ἐπικράτεια κατανέμεται σὲ «κώμας κατοικουμένας ὑπὸ μόνων χριστιανῶν» καὶ σὲ «κώμας κατοικουμένας τὸ πλεῖστον μέρος ὑπὸ τούρκων». Καὶ μᾶς δίνει γὰρ τὴν πρώτη περίπτωσι μιὰ χαρακτηριστικὴ ἐξεικόνισι: «Εἰς κωμοπόλεις καὶ εἰς χωρία ὅπου ἐκατοίκουν μονον χριστιανοί, τὰ κακὰ ταῦτα (τῆς δουλείας) ἦσαν ἄγνωστα. Οἱ κωμοπολῖται μὲ τέχνας διαφόρους, ἐξαίρετως τὴν ὕφαντικὴν, τὴν ἀμπελουργίαν καὶ μεταουργίαν, ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς ἀκμὴν ἀξιόλογον. Πολλοὶ τούτων διετήρουν καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἐστολλίζοντο μὲ γνώσεις μετρίας τῆς γλώσσης, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς θρησκείας».

Οἱ γηγενεῖς ὀρεσβῖοι καὶ τὰ διάσπαρτα μοναστήρια συμπαραστάθηκαν ὁμόψυχα

σ' ὄλους αὐτοὺς ποὺ ξεκόβονταν ἀπ' τὴν ταπεινούμενη μάζα τῶν ραγιαδῶν κι ἀνέβαιναν πρόσφυγες ἢ πολεμιστές, ὥστε μέσα στὰ πρῶτα ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν Ἑλπίδα νὰ διαμορφωθεῖ μιὰ «ἐλεύθερη Ἑλλάδα», κτηνοτροφικὴ στὴ βάση της, ἀπρόσμικτη ἀπὸ τὶς ἐπηρείες τῆς δουλείας, μὲ τὴν αὐτοτέλειά της διασφαλιζόμενη ἀπὸ τὴν κλεφτουριά καὶ τὶς κοινωνικὲς της συνθήκες νὰ συντηροῦν καὶ νὰ συνεχίζουν ἀπρόσκοπτα τὶς βυζαντινὲς καταβολές.

Οἱ ἀψευδέστερες μαρτυρίες τῆς καινούργιας αὐτῆς διαμόρφωσης ἐγκρύπτονται στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Εἶναι τὰ ἴδια τραγούδια τῶν βυζαντινῶν ποὺ συντηρήθηκαν ἀδιάφορα ἢ συνυφάνθηκαν μὲ τὶς καινούργιες περιπτώσεις τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἡ «Ἀρπαγὴ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀκρίτη» ψάλλονταν ἐξω ἀπὸ τὸν νυφικὸ θάλαμο τὸ πρῶτὴ τῆς δεύτερης μέρας τοῦ γάμου, ἐνῶ «*Τοῦ μικροῦ βλαχόπουλου*» συνδυάζονταν στὴ Ρούμελη μ' ἓναν ἀποκριάτικο χορὸ ποὺ λέγονταν «*κουνιστός*». Τὰ περισσότερα ὅμως παράλλαξαν τὴν ἀρχικὴ τους μορφή μὲ προσαρμογὲς ἐπιβαλλόμενες ἀπ' τὶς καινούργιες συνθήκες. Τὸ βυζαντινὸ κοντάρι, γιὰ παράδειγμα, ἔπρεπε ν' ἀντικατασταθεῖ μὲ τὸ λιανοτούφεκο:

— *γιὰ νὰ βαστῶ τὸ νταμασκὶ καὶ τὸ χρυσὸ ντουφέκι...*

Οἱ προσαρμογὲς, μικρότερες ἢ μεγαλύτερες, τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ διατηροῦν σὰν δικά τους ὅλα τὰ στρατιωτικὰ τραγούδια ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ τοὺς ἐκφράζουν, εἰκονίζοντας ὥστόσο κι' ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς καινούργιας νεοελληνικῆς πραγματικότητας. Τυπικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς μεταβατικότητας ποὺ συντελεῖται στὰ ἐλεύθερα βουνὰ μας εἶναι τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι τῆς ἀντρεωμένης ποὺ πολεμᾷ μεταμφεσμένη:

*Κάπου πόλεμος γίνεται σ' ἀνατολὴ καὶ δύση
καὶ τῶμαθε μιὰ λυγερὴ καὶ πάει νὰ πολεμήσει.
Ἀντρίκεια ντύθη κι' ἀλλάξε καὶ παίρνει τ' ἄρματά της.
Φίδια στρώνει τὸ φάρο της κι' ὀχιδὲς τὸν καλλιγώνει
καὶ τοὺς ἀστρίτες τοὺς κακοὺς τοὺς βάνει φτερνιστήρια.
Φτερνιά δίνει τοῦ μαύρου της, πάει σαράντα μίλια
κι' ἄλλη ματαδευτέρωσε, στὸν πόλεμον ἐμπῆκε.
Στὰ ἔμπα της στράτες ἔκανε, στὰ ἔβγει της μονοπάτια,
στ' ἄλλο της στριφογύρισμα ἔσπασε τὸ λουρὶ της,
φανῆκαν τὰ χρυσόμηλα τὰ λινοσκεπασμένα.
Σαρακηνὸς τὴν ἀγναντᾷ νὰπὸ ψηλὴ ραχοῦλα.
— Παιδιὰ καὶ μὴ δειλιάσετε, παιδιὰ μὴ φοβηθῆτε,
γυναίκεῖος εἶν' ὁ πόλεμος, νυφδιακὸς ὁ κοῦρσος...*

Ὁ οἶστρος αὐτός, μπαίνοντας στὰ βουνὰ τῆς κλεφτουριάς, ντύνει τὴν ἀντρεωμένην στὰ κλέφτικα:

*Τέσσαρους χρόνους περπατεῖ μ' ἄρματολούς καὶ κλέφτες,
κανεῖς δὲν τὴν ἐγνώρισεν ἀπὸ τὴ συντροφιά της...*

Καὶ μιὰ ποὺ οἱ κλέφτες δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀρχίσει τὶς συστηματικὲς συγκρούσεις τοὺς μὲ τὸν τύραννο, ἢ ἀποκάλυψη γίνεται ὅχι ἐπάνω στὸν πόλεμο, ἀλλὰ στὴ διάρκεια ἀθλητικῶν ἀγωνισμάτων, ποὺ ἀποτελοῦν τώρα ἓνα γραφικὸ γνῶρισμα τῆς βουνίσιας ζωῆς:

*Βγήκαν νὰ παίξουν τὸ σπαθί, νὰ ρίξουν τὸ λιθάρι,
ἐκόπη τ' ἀσημόκουμπο κι ἐφάνη τὸ βυζὶ της.*

Στὸ τραγούδι τῆς τουρκοκρατίας (ποὺ διέσωσε ὁ Πάσσωβ) τὰ ἐπιχρίσματα τῆς ἠρθεσκευόμενης βυζαντινῆς συστολῆς ἔχουν ἀποξεσθεῖ καὶ τὰ σεμνὰ χρυσόμηλα δίνουν τὴ θέση τους, μὲ ἀρχαιοελληνικὴ διάθεση, στὴν κυριολεξία. Δὲν χρειάζεται μάλιστα οὔτε νὰ εἶναι «*λινοσκεπασμένα*». Λάμπουν ξάφνου στὸ φῶς, μέσα στὸ πασχαλιά-

τικο πρωινό και τὸ μικρὸ κλεφτόπουλο (στὴ θέση τοῦ σαρακηνοῦ) ποὺ τὴν εἶδε καὶ τῆς χαμογελάει, ἀποκρίνεται μὲ αὐθόρμητη φυσικότητα:

*Εἶδα τὸν ἥλιο πῶς λαμπρεῖ κι' ἔφεξε τὸ φεγγάρι,
εἶδα καὶ τὸ βυζάκι σου ποὺ εἴν' ἀσπρο σὰν τὸ χιόνι!*

Τὸ τραγοῦδι μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη γιὰ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς γυναίκας στὶς καινούργιες διαμορφώσεις κι' ὄχι μόνο στὸ πολεμικὸ πεδίο, ἀλλὰ, μὲ τόσα νιάτα ποὺ ἀνασταίνονται στὰ βουνά, καὶ στὸ αἰσθηματικὸ.

*Ποιὸς εἶδε τέτοιοι πόλεμο, νὰ πολεμοῦν τὰ μάτια,
δίχως μαχαίρια καὶ σπαθιά νὰ γίνονται κομμάτια,*
μᾶς κατατοπίζει ἓνα δίστιχο.

Ἡ πολεμικὴ παράδοση καὶ ἀγωγή διαποτίζει ἀκόμη καὶ τὰ παιδιά, ποὺ βιάζονται νὰ μποῦν στὸν προορισμὸ τους:

*κι' ἓνα μικρὸ κλεφτόπουλο δὲν παίζει, δὲν χορεύει,
μόν' τ' ἄρματα συγύριζε καὶ τὸ σπαθὶ τροχάει...*

Διαποτίζει ὁμως καὶ τὰ μωρά, ποὺ νανουρίζονται στὸ λίκνο τους μὲ τὸ μάθημα τῆς ἐθνικῆς τους ἀποστολῆς:

*Κοιμήσου, γιέ μου καλογιέ, ὁμορφε, διωματάρη,
γιὰ νὰ γληγοροκοιμηθεῖς καὶ γιὰ ν' ἀργοξυπνήσεις,
νὰ μεγαλώσεις νὰ γενεῖς μεγάλο παληκάρη,
νὰ χτενιστεῖς νὰ διαρμιστεῖς, νὰ στολιστεῖς, ν' ἀλλάξεις,
νὰ καλλικέψεις τ' ἄλογο ποὺ περπατεῖ καὶ δρέμει·
μὲ π' σελλοχαλίναρα τὰ χρυσοκεντημένα,
μὲ τ' ἀσημένια πέταλα καὶ μὲ τὰ φαρμιστήρια,
ποὺ στέκει καὶ χιλιμιντρέϊ στὸ πέργερο δεμένο,
νὰ πάγεις εἰς τὸν πόλεμον νὰ λιοντοπολεμήσεις
μ' οὐλοὺς σου τοὺς ἀκράνηδες, μ' οὐλοὺς τοὺς στρατολάτες.
Καὶ εἰς ὅποιον πόλεμον βρεθεῖς νὰ βγεῖς κεφαλιωμένος,
νὰ πάρεις χάρες καὶ χαρές, χώρες χωργιὰ καὶ κάστρα!*

Εἶναι ἓνα βρονίσιο νανούρισμα τῆς πρώιμης τουρκοκρατίας ποὺ κρατᾷ ἀπὸ τὴν ἀκριτικὴ παράδοση, αὐτὴν ποὺ κυλάει ὑποδόρεια κι' ἐμψυχώνει τὸν περήφανον ὀρεινὸ νεοέλληνα. Τὰ ὄνειρα τῆς ἀκρίτισσας τᾶχει παραλάβει καὶ τᾶκαμε δικό της νανούρισμα ἢ κλεφτομᾶνα. Τὰ κοντάρια τῆς Καππαδοκίας ἔγιναν λιανοτούφεκα στὸν Ὀλυμπο. Τὰ νερά τοῦ Εὐφράτη μετατοπίστηκαν στὶς θολὲς κατεβασιές τοῦ Ἀσπροπόταμου. Οἱ ἀκρίτες κι' οἱ ἀπελάτες ἔγιναν κλέφτες κι' ἄρματολοι. Τ' Ἀρμουρόπουλα καὶ τὰ Σκληρόπουλα πῆραν τώρα καινούργια ὀνόματα, Λαζαῖοι, Ἀντρουτσέοι, Νικοτσάρας, Λιβίνης. Οἱ πρῶτοι νεοέλληνες ἀντρεωμένοι τοῦ Βυζαντίου ἔχουν ἀλλάξει γεωγραφικὰ πλαίσια καὶ μπαίνουντας σὲ μιὰ καινούργια χρονικὴ φάση μεταφέρουν στὸν ἐλλαδικὸ χώρο ὅλα τὰ ψήγματα τῆς ἐλληνοβυζαντινῆς ιδιοσυστασίας, γεφυρώνοντας δυὸ μεγάλες ἐποχές.

Ἡ ἐλεύθερη πολιτεία τῶν ὀρεινῶν καὶ τῆς κλεφτουριάς γίνεται ἡ πρώτη πηγὴ τῆς ἐνσυνείδητης καταφρόνησης τοῦ δυνάστη, διαδηλούμενης σὲ κάθε στιγμή.

Ὅσο ναι χιόνια στὰ βουνά, τούρκους δὲν προσκυνᾷμε...

Γίνεται ἓνα ἀθλούμενο πεδίο τῆς νεότητος, ὅπου τὰ παληκάρια στὸ τρέξιμο ξεπερνοῦσαν τὰ πιδ γρήγορα ἄλογα, στὸ πήδημα δρασκελοῦσαν μικρὰ ποτάμια καὶ στὸ σημάδι περνοῦσαν τὸ βόλι μὲς ἀπὸ δαχτυλίδι.

Γίνεται ἡ ἐπαλξὴ μιᾶς ὑγείας σωματικῆς, ποὺ κάνει τὸν Ἀνώνυμο τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» νὰ γράφει ὅτι «εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος δὲν εὐρίσκεται ἱατρὸς ἢ, διὰ νὰ εἰπω καλύτερα, δὲν εὐρίσκεται ἄρρωστος». Μιᾶς ὑγείας ψυχικῆς, ἀδιαυλάκωτης ἀπὸ τίς συνθλίψεις τῶν καταπιέσεων καὶ τὸ ἀγχος τῆς δουλείας. Μιᾶς ὑ-

γείας τέλος ἔθνικῆς, ὅπου ἡ παράδοση συνεχίζεται γνήσια καὶ ἀκίβδηλη.

Ὁ λαὸς ζεῖ, πολεμáει καὶ τραγουδάει σὲ μιὰ προσαρμοσμένη ἀναβίωση τοῦ ἀκριτισμοῦ, σ' ἓναν ἄρματολισμὸ ποὺ ὑπερασπίζει τὰ ἴδια ἰδανικά, προσφέροντας τὰ ἴδια δῶρα. Ζεῖ μὲ τὴ δωρικὴ του λιτότητα καὶ τὴν τραγουδιστικὴ του παιδεία. Πολεμáει γιὰ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τ' ὄραμα τῆς ἐλευθερίας. Καὶ τραγουδάει μὲ τὴ φυσικὴ γλῶσσα του, ποὺ περνáει ἀπὸ τῶρα στὴ δημοτικὴ τῆς τελείωσης. Τὸ τραγούδι του κεντάει τὶς καινούργιες λεπτομέρειες τῆς ἔθνικῆς ζωῆς κι' ἀποτυπώνει τὴ θεμελιούμενη φάση τῆς νεοελληνικῆς μας διαδρομῆς. Γιατὶ δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἀπεικόνιση τῶν ὀρεσί-βιων ἄθλων. Μπαίνει σ' ὅλα τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς, τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες, τοὺς χωρισμοὺς καὶ τοὺς ἔρωτες, τὸ νανούρισμα καὶ τὸ μοιρολόι —ὅπου εὐδιάκριτα διαφαίνονται οἱ ἀρχαιοελληνικὲς ἀντιλήψεις. Περπατώντας στὸν ἴδιο ἀκριτικὸ δεκαπεντασύλλαβο, ποὺ τὸν καταξιώνει ὥστε ἀπὸ «πολιτικὸς» καὶ παρακατιανὸς νὰ λάβει τὴν τιμὴ καὶ νὰ καθιερωθεῖ «ἔθνικος», προσφέρει ἓνα ξάνοιγμα ψυχικῆς εὐδίας. Γίνεται τραγούδι τῆς τάβλας, κουβαλώντας καινούργιους κυματισμοὺς ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς παραδοσιακῆς μουσικῆς, καὶ γίνεται τραγούδι χορευτικὸ, χυμένο σὲ ὀρχηστικὲς κινήσεις συντηρημένες ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Σ' αὐτὴ τὴν ἐλεύθερη ὀρεινὴ Ἑλλάδα μὲ τὸ ὑποβλητικὸ κάλλος, ὅπου τὸ κάθε τι βρίσκεται σὲ ἄμεση σύνδεση μὲ τὴ φύση, ἡ ζωὴ ξεδιπλώνει ἀψιμυθίως τὶς παμπάλαιες καταβολές, τὶς ἐθιμικὲς ἀναβιώσεις, τὶς ἀρχαϊκὲς δοξασίες, ὅλα τὰ ἐνδότερα στοιχεῖα τῆς θυμοσοφίας καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐφεσης, ὅλη τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, φιλτραρισμένη στὴ λαϊκὴ αἰσθητικὴ, ποὺ θαυματουργεῖ στὸ ξυλόγλυπτο καὶ στὸ κέντημα, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν ἀγιογραφία, στὸ τραγούδι καὶ στὴν ὠφαντικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἔθνικὴ αὐτὴ ἀναβλάστηση οἱ τούρκοι δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσουν τίποτε. Ἀκόμα περισσότερο, δὲν ὑποψιάστηκαν ποτὲ τὴν αὐτοδιαμόρφωτὴ ἀντίσταση ποὺ δικτύωνε τὴν ὀρεινὴ ἐπικράτεια. Οἱ κλέφτες, τὸν πρῶτο τουλάχιστον καιρὸ, περιορίζονταν νὰ κλέβουν τοὺς τούρκους ταχυδρόμους, ν' ἀρπάζουν τὰ κοπάδια τῶν πασάδων καὶ νὰ ληστεύουν πλούσιους τσιφλικάδες καὶ τουρκόφρονες κοτζαμπασήδες. Τὰ πρῶτα κρούσματα ποὺ μαθεύτηκαν εἶχαν τὴν ἐννοια τῆς ληστείας. Κι οἱ πρῶτοι ποὺ ἔτυχε νὰ πιαστοῦν καὶ νὰ συρθοῦν στὰ τουρκικὰ δικαστήρια, δικάστηκαν γιὰ κλοπὴ, ποὺ ἦταν καὶ τὸ μόνο φανερὸ ἀδίκημα. Ἦταν «κλέφτες». Αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἐπικράτησε ἀνάμεσα στοὺς τούρκους κι αὐτὸν ἀποδέχτηκαν ἐξίσου στὰ ἐλεύθερα βουνά, σάν παραπλανητικὸ προσωπεῖο τῆς ἐνοπλῆς κινητοποίησης. Μόνο ποὺ οἱ Ἕλληνες ταύτιζαν τὸν κλέφτη μὲ τὸ παληκάρι, ἀποφλοιώνοντας τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπὸ χροιά ἀνομίας. Ἄλλωστε οἱ χρηματικὲς τοὺς συγκομιδές, προερχόμενες ἀπὸ τὶς τεράστιες καταληστεύσεις τῶν τούρκων σὲ βάρος τῶν ραγιαδῶν, θεωροῦνταν σάν πράξῃ δικαιοσύνης. Ἐξάλλου δὲν κατέληγαν ποτὲ στὴν ἰδιοποίηση. Ὑπηρετοῦσαν τὴν συντήρηση τῆς ἐνοπλῆς ὑποδομῆς κι' ἐπὶ πλέον, ὡς ἓνα ἄλλο σημεῖο, ἐπέστρεφαν ἔμμεσα πάλι στοὺς ραγιαδες. Προσφέρονταν ν' ἀνακουφίσουν τοὺς ἀδικημένους καὶ τοὺς φτωχοὺς, τοὺς σακάτηδες καὶ τὰ ὀρφανά, τὶς φαμίλιες τῶν σκοτωμένων καὶ τῶν φυλακισμένων. Ἀποτελοῦσαν κατὰ κάποιον τρόπο ἓνα μυστικὸ ταμεῖο ἀρωγῆς τῶν θυμάτων τῆς τυραννίας.*

Οἱ δραστηριότητες τῶν κλεφτῶν λίγο-λίγο πολλαπλασιάζονται. Δὲν ἀλαφρώνουν μόνο τὸν πόνο τῶν ραγιαδῶν, προστάτες καὶ τιμωροί. Καὶ δὲν εἶναι μόνο οἱ προσβάσεις τους ποὺ τὶς φυλάνε ἀπαραβίαστες. Ἀναλαμβάνουν καὶ τὴν κάλυψη ὁλόκληρων χωριῶν ποὺ βρίσκονται στὸ μεταίχμιο. Ἐξοντώνουν ἐχθρικὰ ἀποσπάσματα, ὅταν ἔ-

* Αὐτὴ ἡ παράδοση τῆς εὐποιίας ἐπίασε τόσο βαθιὲς ρίζες, ὥστε ἀκόμα καὶ στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα, σὲ μιὰ περίοδο καθαρῆς ληστοκρατίας, οἱ λήσταρχοι νὰ ταυτίζονται περίπου στὴ φαντασία τῶν ὀρεινῶν μὲ τοὺς παλιούς κλέφτες, καὶ πάντως νὰ συνεχίζουν τὶς ἀγαθοεργίες, προικίζοντας συνήθως φτωχὲς κοπέλες ποὺ τὶς βοηθοῦσαν νὰ παντρευτοῦν.

χουν πληροφορίες για τὸ δρομολόγιό τους. Ἐλευθερώνουν σὲ καίρια περάσματα ἀλυσόδετους σκλάβους ποὺ μεταφέρονται. Κι ὁρμοῦν στὸν κάμπο σὲ νυχτερινὰ γιουρούσια, γιὰ νὰ βρεθοῦν πάλι ξημερώματα στὰ βουνὰ τους. Ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς ἀντίστασης, μὲ τὴν κλεψιά, ἔχει ξεπεραστεῖ κι' ὁ καπετάνιος ἀξιώνει τώρα:

—δὲν θέλω κλέφτες γιὰ τραγιά καὶ κλέφτες γιὰ κριάρια,
μόν' θέλω κλέφτες γιὰ σπαθί, κλέφτες γιὰ τὸ ντουφέκι!

Ὁ κλεφταρματολισμὸς μπαίνει πιά σὲ μιὰν ἀντίσταση ἐνεργὸ κι' οἱ συγκρούσεις συνθέτουν ἓνα συνεχιζόμενο ἀκήρυκτο πόλεμο φθορᾶς. Τὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα ποὺ δοκίμασαν νὰ κυνηγήσουν τὴν κλεφτουριά ἐξοντώθηκαν ὅλα κι' ἡ τουρκικὴ διοίκηση, μετὰ τὸ 1600, ἀποφασίζει πιά νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει στὰ σοβαρά. Θεωρεῖ ἀκόμα τοὺς «κλέφτες» σὰν μιὰ κοινωνικὴ ἐνόχληση, χωρὶς νὰ ὑποψιάζεται τὰ πατριωτικὰ τους κίνητρα. Κι' ἀκολουθώντας τὴν πάγια ταχτικὴ τῆς νὰ μὴ σπαταλᾷ τουρκικὲς δυνάμεις, προσφεύγει στοὺς ἴδιους τοὺς κλέφτες, καθιερώνοντας τὸν θεσμὸ τῶν «ἀρματολῶν», στοὺς ὁποίους καὶ ἀναθέτει τὴν ἀσφάλεια τῆς ὀρεινῆς ἐπικράτειας. Ὁ κάθε ἀρματολὸς ἀπὸ τὰ 17 ἀρματολίκια ποὺ καθιερώνονται ὑπάγεται σὲ κάποιον πασά, διατηρεῖ τὸ ἀξίωμά του κληρονομικὸ καὶ μισθοδοτεῖται μὲ παροχὰς ποὺ ἐπιβαρύνουν τοὺς ραγιάδες. Ἀλλὰ κανένας δὲν χρειάστηκε νὰ μεταβιβάσει τὸ ἀξίωμά του καὶ κανένας δὲν τὸ διατήρησε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ, γιὰτὶ κανένας δὲν προθυμοποιήθηκε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν τοῦρκο. Καμμιά σύγκρουση δὲν σημειώθηκε ποτὲ ἀνάμεσα σὲ ἀρματολούς καὶ σὲ κλέφτες, κι' οὔτε διαγράφηκε ὁ κίνδυνος ἐμφύλιας ἀντιμαχίας, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ ἴδια αἰσθήματα καὶ τοὺς ἴδιους λόθους διακατέχονταν τόσο οἱ ἀρματολοὶ ὅσο καὶ οἱ κλέφτες. Οἱ ἀρματολοὶ ξαναγίνονταν κλέφτες κι' ἄλλοι κλέφτες ἀναδεικνύονταν σὲ ἀρματολούς, σ' ἓνα παιγνίδι σκοπιμότητος καὶ σὲ μιὰ ἐναλλαγὴ ποὺ ἐξασφάλιζεν ὁπῶς καὶ πρῶτα τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τῆς ὀρεινῆς ἐπικράτειας. Ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες ταυτίστηκαν στὴν ἴδια ἐννοια, ὅπως δηλώνει καὶ πάλι τὸ δημοτικὸ τραγούδι,

—ἀρματολὸς μὲς στὰ βουνὰ καὶ κλέφτης μὲς στοὺς κάμπους!

Καὶ κατέληξαν στὸν κοινὸν ὄρο ποὺ περιλάβαινε καὶ τοὺς δύο: «κλεφταρματολοί».

Οἱ κλεφταρματολικὲς δυνάμεις ἦταν μοιρασμένες σὲ «νταϊφάδες», μικρὰ σώματα ἀπὸ εἴκοσι ὡς σαράντα ἄνδρες, ποὺ ἔφταναν κάποτε, κατὰ τὶς τοπικὲς ἀνάγκες, καὶ ὡς τοὺς ἑκατό. Τὰ λημέρια τοὺς βρίσκονταν σὲ ἀπροσπέλαστα κράκουρα:

πᾶμε καὶ λημεριάζουμε ὅπου φωλιάζουν λύκοι,
σὲ κορφοβούνια καὶ σπηλιές, λαγκάδια καὶ κορφοῦλες...,

κι' ἡ ζωὴ τους προϋπέθετε μιὰ συνεχῆ καταπόνηση, γιὰ τὴν ὁποίαν οἱ γεροντότεροι δὲν παρέλειπαν νὰ κατατοπίζουν τοὺς νεοφώτιστους:

παιδιά μ', ἂν θέλτε λεβεντιὰ κι' ἐλεύθερα νὰ ζῆτε,
βάλτε ἀτσάλι στὴν καρδιά καὶ σίδερο στὰ πόδια.

Ἀνάλογα πρὸς τὸν κίνδυνο ποὺ παρουσίαζεν ἡ περιοχὴ τους καὶ τὰ περιστατικὰ μὲ τὰ ὁποῖα δοκιμάστηκε, ἡ τάξη τῶν κλεφταρματολῶν ἀναδείκνυε μεγάλους ἢ μικρότερους καπετάνιους, ἐπώνυμους ὄλους (ἀντίθετα πρὸς τοὺς ψευδώνυμους ἀκριτικούς ἥρωες), ἔστω κι' ἂν κάποτε οἱ καιροὶ ἐπικάλυπταν τὸν συγκεκριμένο ρόλο τῶν μικρῶν. Ὅλοι τοὺς ὁμως λάβαιναν τὴν τιμὴ νὰ περάσουν στὴν ἱστορία, ποὺ τὴν ἀντιπροσώπευε στὴν περίπτωσή αὐτὴ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἡ κλεφτουριά ἔγινε τὸ καμὰρι τοῦ ἐλευθεροῦ ὀρεσιβίου, ἡ ἐλπίδα τῶν χειμαζόμενων σκλάβων, ἡ διέξοδος ὅλων τῶν νέων ποὺ τραυματίζονταν στὴν προσωπικὴ τους τιμὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ τους ἀξιοπρέπεια.

Ἀλάθευτοι στὸ σημάδι καὶ ἀξεπέραστοι στὸ σπαθί, μὲ ἀπροσμέτρητο θάρρος καὶ ἀλύγιστο σθένος, μὲ ἀνεξάντλητὴ ἀντοχὴ καὶ θαυμαστὴ εὐελιξία, συντηρούμενη ἀπὸ τὶς ἀέναντες μετακινήσεις τους, οἱ κλέφτες προχώρησαν ἀπὸ τὶς σημενές ἐνέδρες καὶ

JAMES EMERSON*

Ἡ πρόοδος τῆς Παιδείας κατὰ τὰ εἴκοσι χρόνια πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα (1800-1820)

Ἡ λαϊκὴ διέγερση ποὺ προκάλεσαν οἱ πατριωτικοὶ ἀγῶνες τοῦ Ρήγα, διέγερση ποὺ ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὶς λυπηρὲς συνθήκες τοῦ πρόωρου θανάτου του, ὑπῆρξε ἡ αἰτία σωτήριων συνεπειῶν στὴν πρόοδο τῆς Παιδείας σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἔθνος διαπνεύσθηκε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὸν πόθο τῆς ἐλευθερίας καὶ κατανόησε τὴν ἀκατάβλητη δύναμη τῆς γνώσεως, ἀφοῦ γιὰ τὴν ἀπόκτησὶ τῆς ἐνεργοποιοῦνται τὰ εὐγενέστερα στοιχεῖα τῆς ψυχῆς. Ταυτόχρονα δόθηκε νέα ὁρμὴ στὴν προσπάθεια τῶν πλουσίων καὶ τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων νὰ ἀποκτήσουν μεγαλύτερα ὕλικά ἢ πνευματικά ἀγαθὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἤδη κατεῖχαν· καὶ ἐνῶ ἡ πλειονότητα τῆς μορφωμένης τάξεως ἐβλεπε σαφῶς τὸ ἀδύνατον τῆς δημιουργίας οἰουδήποτε πολιτικοῦ κινήματος ποὺ θὰ διεκδικοῦσε τὴν ἐλευθερία τους, ἡ ἀποφασιστικὴ ὁλὴ τῶν μερῶν ἔτεινε στὴν προώθηση τοῦ σκοποῦ τους μέσω τῆς, βραδείας μὲν ἀποδόσεως, ἀλλὰ πιὸ ἀποτελεσματικῆς διαφωτίσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως. Πολυάριθμοι μορφωμένοι Ἕλληνες τῆς Εὐρώπης, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὴν δόξα καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Ρήγα, ἐπέστρεψαν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ στὴν πατρίδα τους κι ἀρχίζαν μ' ἐνθουσιασμό τὸ ἔργο τῆς ὁργανώσεως σεμιναρίων, διδασκοντας καὶ προπαρασκευάζοντας τοὺς συμπατριῶτες τους μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τῆς στοιχειώδους καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀγωγῆς.

Στὸν τόνο καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς Παιδείας φάνηκε ὅτι ξαφνικὰ σημειώθηκε κάποια σωτήρια μεταβολή: ἀντὶ τῆς ξηρῆς σχολαστικῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, ὡς ἐπαγγελματικῆς ἐξοπλίσεως ἢ μορφωτικῆς συμπληρώσεως, οἱ καθηγητὲς ἔστρεψαν εὐθέως τοὺς μαθητὲς τους στὴ χάρη τοῦ ὕφους ἢ τῆ λάμψη τοῦ λόγου καὶ περισσότερο στὴν ἀναζήτηση τῶν αἰώνιων ἀρχῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, καθὼς καὶ στὴ διάπλαση χαρακτήρων καὶ στὴν καλλιέργεια τῆς συμπεριφορᾶς ποὺ προσφέρει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία. Ἡ διάνοια τοῦ μαθητῆ εὐρύνθηκε καὶ λεπτύνθηκε ἔτσι ὥστε νὰ μπορῇ νὰ διδάσκεται τὸ πρῶτο μέγα ἀντικείμενο πάσης ἐκπαιδεύσεως, τὸ στοχασμό. Καὶ ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἐπηρέασε ὄχι μόνο τὰ ἐθνικὰ φρονήματα μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ ὁλόκληρου τοῦ ἔθνους· ἀκόμη κι ὁ κλῆρος, ποὺ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ τοῦ τέλους τοῦ 18 αἰ. παρουσιάσθηκε σὰν ἀντίπαλος τῆς Παιδείας γιὰ ν' ἀποτρέψῃ τὴν πρόοδο τῶν γαλλικῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν, τώρα αὐτοανακηρύχθηκε σὲ σθεναρὸ προστάτη της. Μεταξὺ τῶν γιατρῶν, ἐξ ἄλλου, ποὺ εἶχαν ἐπίσης μεγάλῃ ἐπιρροὴ στὶς ἀνώτερες τάξεις, ἀναδείχθηκαν πλείστοι ἰσχυροὶ ὑποστηρικτὲς τῆς προόδου τῆς Παιδείας. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπως σ' ὅλες τὶς χώρες τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ἐπαγγελματίες γιατροὶ χαίρουν μεγάλης ὑπολήψεως, πολὺ μεγαλύτερης ἀπὸ οἰοδήποτε ἄλλο ἐπάγγελμα. Οἱ γνώσεις τους καὶ ἡ δύναμή τους ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μεγάλου σεβασμοῦ· καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτισή τους, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν καταλοίπων τῆς λαϊκῆς δεισδαιμονίας ποὺ περιέβαλλε τοὺς παλιότερους ἀστρολόγους καὶ ἀλχημιστὲς τῆς Ἀνατολῆς, θεωρεῖται πολὺ πιὸ ἐκλεπτυσμένη σοφία ἀπὸ τὶς γνώσεις τῶν κοινῶν θνητῶν. Ἐπειδὴ γιὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν τους εἶχαν ἀναγκασθῇ νὰ παρακολουθήσουν μαθήματα σὲ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῆς Εὐρώπης, εἶχαν φυσικὰ ἀφομοιώσει ταυτόχρονα μὲ τὴν ἱατρικὴ μὲρψωσιν καὶ κάποιες ἀντιλήψεις καὶ ἰδέες τῶν Ἑθνῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχαν ζήσει: καί, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τους, εἶχαν τὶς πιὸ καλὰς ἐθνικαίριες, γιὰ νὰ τὶς διασπείρουν μετὰ τῶν συμπατριωτῶν τους, ὅταν ἡ κοινωνικὴ θέσις τους καὶ τὸ ἀξίωμά τους ἐξασφάλιζαν πιά σ' αὐτοὺς τὸ

* Ἄγγλος ἱστορικὸς τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἐλάχιστα γνωστὸς στὴν Ἑλλάδα. Τὰ δύο ἀποσπάσματα ποὺ μεταφράσαμε καὶ δημοσιεύουμε ἐδῶ περιέχονται στὸ σπανιώτατο σήμερα βιβλίον τοῦ *The History of Modern Greece*, vol. II, London 1830, σελ. 519-23 καὶ 561-4.

σεβασμὸ καὶ τὴν οἰκειότητα στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς ἄλλους. Οἱ ὑπηρεσίες τους πράγματι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πολὺ σημαντικὲς καί, ἂν τοῦτο εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ λεχθῇ, σημαντικώτερες ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες τῶν ἐπαγγελματιῶν δασκάλων· ἦταν πανταχοῦ παρόντες, ἐπικοινωνοῦσαν χωρὶς προφυλάξεις μ' ὅποιαδήποτε τάξη, ἀπὸ τοὺς πλουσιώτερους μέχρι τοὺς φτωχότερους τῆς κοινότητος· καί, πάνω ἀπ' ὅλα, οἱ γνώμες τους, οἱ συμβουλές τους καὶ οἱ ὑποδείξεις τους ἀκούονταν μὲ προσοχὴ καὶ σεβασμό. Καὶ δὲν ἄφηναν τὰ πλεονεκτήματα αὐτὰ ἀνεκμετάλλεута· στοὺς καταλόγους τῶν Νεοελλήνων λογίων τὰ ὀνόματα τῶν γιατρῶν δὲν εἶναι τὰ λιγώτερο σημαντικά· καὶ οἱ προσπάθειες ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Κοραΐ, γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀνοδο τοῦ ἐπιπέδου τῶν συμπατριωτῶν του, τὸν τοποθετοῦν ἀκριβῶς στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸ Μαυροκορδατο, τὸ Μουρούζη καὶ τοὺς ἄλλους ἀναστηλωτὲς τῆς ἐλληνικῆς Παιδείας.

Τὰ κλαδιά τῆς γνώσεως, ὅπως τὰ κλαδιά ὠρισμένων τροπικῶν φυτῶν, δὲν φύονται ἀπλῶς γιὰ ν' ἀνθήσουν καὶ νὰ φυλλορροήσουν· ἀποκοτοῦν βαθιεῖς ρίζες στὸ ἔδαφος ποὺ βρίσκεται ἀπὸ κάτω τους καὶ γίνονται γόνιμοι πατέρες πανομοιότυπων ἐκγόνων. Ἡ σύντομη διάρκεια τῆς πρώτης αὐτῆς ἐνθουσιώδους καλλιέργειας τῆς Παιδείας στὴν Ἑλλάδα ἦταν ἀρκετὴ, γιὰ νὰ διαχυθοῦν παντοῦ τ' ἀγαθὰ τῆς· καὶ παρὰ τὴν ἀγρυπνὴν ζηλοτυπία τοῦ δεσποτισμοῦ, τὶς ἀναστολὲς ποὺ προκαλοῦσαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ τὸ συνεχὲς ἐμπόδιο τῆς φτώχειας, προτοῦ παρέλθῃ ἡ πρώτη δεκαπενταετία τοῦ παρόντος αἰῶνος ὅλες οἱ ἐλληνικὲς κοινότητες στὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκία καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ἀπέκτησαν σχολεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων, τὴν ἐκμάθησιν τῆς δημοτικῆς τους γλώσσας καί, στὶς πλείστες περιπτώσεις, τὴ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ τὴν γνῶσιν αὐτῆς μὲ τὶς ἐπιστῆμες τῆς νεώτερης Εὐρώπης. Τὰ ἦθη καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἔθνους ἀρχισαν κατὰ τὴν ἴδια περίοδον νὰ ἐμπλουτίζονται μὲ νέες ἀντιλήψεις· συνεισέφερε τῆς καλλιέργειας τοῦ νοῦ· καὶ μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνιχνεύσῃ ἀκόμη καὶ τὶς πιὸ σίγουρες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς πολιτισμοῦ ἀξιοσημεῖωτα τελειοποιημένου, σ' ἐνα λαὸ ποὺ πρὶν λίγα μόλις χρόνια ἀγνοοῦσε ἀκόμη καὶ τὶς ὀνομασίες τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτιστικῶν ἐπιτευγμάτων. Ἰδρύθηκαν θεάτρα στὸ Βουκουρέστι, τὸ Ἰάσιο, τὴν Ὁδησσὸ καὶ τὴν Κέρκυρα· καὶ τέσσερες ἐφημερίδες, συντασσόμενες· στὴ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα, κυκλοφοροῦσαν στὰ πλείστα γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Ὁ χαρακτηρὴς τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας προσέλαβε τελείως διαφορετικὸ τόνο καὶ ἡ προτεραιότητα ποὺ κάποτε δινόταν στὴ θεολογία καὶ τὰ βιβλία (θρησκευτικῆς) πολεμικῆς, τώρα ὁμόφωνα παραχωρήθηκε στὴν ἱστορία καὶ τὴν ποίησιν, τὴν ἠθικὴν, τὴν φιλολογία καὶ τὶς θετικὰς ἐπιστῆμες.

Θὰ ἦταν μάταιον, ἐνῶ συνέβησαν αὐτὰ ποὺ περιγράψαμε, νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα πολιτικῶν ραδιουργιῶν καὶ ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀρχὴ τῆς πρέπει ν' ἀναζητηθῇ στὴν πνευματικὴ ἀνοδο τοῦ ἔθνους· τὰ κατώτερα καὶ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς Ἑλλάδας ἦταν ἐκεῖνα ποὺ ἀνέτρεψαν ἀποτελεσματικὰ τὸ ἰσοζύγιον τῆς σκλαβιάς καὶ τῆς ὑποταγῆς· καὶ ἡ Ἑλλάδα ὀφείλει στοὺς Κωνσταντῖνες καὶ τοὺς Φιλίππιδες τῆς, στοὺς Βαμβαίους καὶ στοὺς Βενιαμῖν τῆς μᾶλλον τὴν ἐλευθερίαν τῆς, παρὰ τὰ ξίφη τῶν ὀπληρχηγῶν τῆς καὶ τὰ κανόνια τῶν συμμάχων τῆς.

[Μετάφρασις: ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ]

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΠΟΣ

‘Ελληνική ‘Επανάσταση και ιστορικός ύλισμός

‘Αντιμετωπίζοντας τὸ θέμα τῆς ‘Εθνικῆς μας Παλιγγενεσίας τοῦ 1821 ἡ «ἀριστερή» διανόηση μὲ τὰ ὑλιστικά, τὰ ταξικά τῆς κριτήρια προχώρησε σ’ ἓνα ἀδιέξοδο ἀπὸ τὸ ὁποῖο γιὰ χρόνια πολλὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ βγεῖ. Καὶ τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ εἶναι ὁ γενικὸς κοινωνιολογικὸς χαρακτηρισμὸς τῆς ‘Επανάστασής μας.

‘Υπάρχει ἡ γνώμη Κορδάτου ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ καὶ ἡ γνώμη Ζεῦγου ἀπὸ τὴν ἄλλη. ‘Ο καθένας ἀκολουθεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδιαίτερούς του ὁπαδούς. ‘Υπάρχουν δὲ καὶ πολλοὶ συγχυσμένοι καὶ μεσοβέζικοι. ‘Ο Κορδάτος, ἐφαρμόζοντας πιστὰ τὴν ἀναλογία, ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ φορέας, ὁ προπομπός, ὁ κύριος παράγοντας τῆς ‘Επανάστασης τοῦ 21, ἦταν ἡ ἀστική ἐλληνικὴ τάξη, στὴν ὁποία ἀποδίνει τὸ εἶδη τοῦ ἔκρηξης καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς. Τοῦτο, ἐπειδὴ ὁ Μάρξ λέει ὅτι ἡ Γαλλικὴ ‘Επανάσταση τοῦ 1789 ἀπελευθέρωσε τὶς βιομηχανοεμπορικὲς σχέσεις παραγωγῆς ἀπὸ τὴν ὑποτελεία στοὺς φεουδαρχικοὺς θεσμούς. “Ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη στὴ Γαλλία, δηλαδὴ ἡ τάξη τῶν ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων, μὲ τὸ κίνημα ἐκεῖνο ἔκανε μιὰ γενικώτερη κοινωνικὴ πρόοδο, ἰδρύοντας τὸ νεώτερο «ἀστικὸ» καθεστῶς στὴ θέση τοῦ ὁπισθοδρομικοῦ καθεστῶτος τῆς βασιλείας, τῆς κληρικοκρατίας καὶ τῶν γαιοκτημόνων εὐγενῶν. ‘Αλλὰ στὴν ‘Ελλάδα πότε ἡ ἀστικὴ κοινωνία ἐξέφυγε ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸ ἀγροτισμὸ καὶ ἐπικράτησε; ‘Ο Κορδάτος, βρισκόμενος μπροστὰ στὸ ἐρώτημα αὐτό, παίρνει τὴν ἔτοιμη πάρα πάνω μαρξιστικὴ συνταγὴ (τὴ στολὴ αὐτὴ τὴν κομμένη καὶ ραμμένη στὰ μέτρα τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ‘Επανάστασης) καὶ τὴν ἐφαρμόζει «εἰς τὰ καθ’ ἡμᾶς» καὶ ἀπαντᾷ ὅτι τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ ἐδῶ μὲ τὴν ‘Επανάσταση τοῦ 1821. Καὶ χρησιμοποιοῦν σὰν κύριο ἐπιχείρημα τὸ ρόλο τῆς Φιλικῆς ‘Εταιρείας, ποὺ ἀποτελέστηκε ἀπὸ «πλούσιους ἐμποροὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ».

“Ὅχι, λέει ὁ Ζεῦγος καὶ ἡ σχολὴ του. Ποτὲ ἡ ἐλληνικὴ ἀστικὴ τάξη δὲν ἔκανε πρόοδο. ‘Ηταν «ἀπὸ τὴν κούνια τῆς» ἀντιδραστικὴ. ‘Ο χαρακτήρας τῆς ‘Επανάστασης ἦταν «λαϊκός». Ὅστε οἱ ἐμποροὶ οὐτε οἱ βιομήχανοι ὑπῆρξαν κήρυκες καὶ ἐκτελεστὲς τοῦ πνεύματός τῆς. Αὐτοὶ ἀντίδρασαν πάντοτε, μὲ λύσσα, ἐναντίον τῆς. ‘Εναντίον τοῦ «λαϊκοῦ» τῆς χαρακτῆρα. ‘Εναντίον τῶν φτωχῶν καὶ καταφρονημένων (ποὺ ἦταν οἱ δημιουργοὶ τῆς) μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ «λαϊκοῦς» ἀγωνιστὲς-ἀντάρτες Καραϊσκάκης ἢ Μακρυγιάννη. Καὶ ἡ ἀντίφαση αὐτὴ, μεταξὺ τῶν θεμελιωδῶν αὐτῶν ρευμάτων, δὲν ἔχει φαίνεται ἀκόμη ἐντελῶς τελειώσει. Χρονογραφικὰ ἀναφέρουμε ὅτι, τελευταῖα, κέρδισε ἑδαφὸς ἡ δευτέρη θεωρία. ‘Αλλὰ αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ἀξία...

Στὰ πεταχτὰ θὰ ποῦμε, ὅτι καὶ οἱ δύο ἀπόψεις ἀποτυχαίνουν στὸ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ‘Επανάσταση: ‘Η πρώτη (Κορδάτος) ἀποτυχαίνει, γιὰ τὴ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξή, τὸ 1821, πολυάριθμης καὶ ἀνθούσας ἀστικῆς τάξης στὴν ‘Ελλάδα μὲ πυρήνα τοὺς βιομήχανους —ὅπως εἶναι ἄλλωστε ἡ τυπικὴ σύνθεση μιᾶς ἀστικῆς τάξης. Τέτοια ὅμως τάξη δὲν ὑπῆρχε τότε στὴν ‘Ελλάδα. ‘Εκτὸς ἐὰν ἐννοοῦν, σὰν ἀστικὴ τάξη, τοὺς ‘Υδραίους καπεταναλοὺς καὶ ἐμποροὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ. ‘Αλλὰ τότε παίζουμε μὲ τὶς λέξεις, ὅταν μιλάμε γιὰ «ἀστικὴ» τάξη καὶ «ἀστικὴ» ἐπανάσταση. Ταυτόχρονα παραλείπουν τελείως τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιζαν τὰ τζάκια καὶ οἱ ἄρματολοι καὶ κλέφτες στὴν ‘Επανάσταση (π.χ. ἡ οἰκογένεια τῶν Μαυρομιχαλαίων τῆς Μάνης, τοῦ Πετρόμπεη, ἔδωσε, κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ‘Αγώνα, 35 νεκρούς!).

‘Η δευτέρη ἀποψη εἶναι ἐπίσης αὐθαίρετη. «*Λαϊκὴ*» ἐπανάσταση δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Γιατὶ τέτοια εἶναι ἐκεῖνη ποὺ στρέφεται κατὰ τῶν ντόπιων ἀνώτερων τάξεων (τῆς ἀστικῆς τάξης ἢ τῶν ντόπιων γαιοκτημόνων ἢ καὶ τῶν δύο μαζί). ‘Ενῶ ἡ ‘Επανάσταση ἐκεῖνη στράφηκε ἀποκλειστικὰ κατὰ τοῦ Τούρκου. Πολὺ λιγότερο δὲ ὑπῆρξε προλεταριακὴ, ὥστε νὰ κολακεύονται. Γιατὶ προλεταριάτο, κατὰ τὸ Μάρξ τουλάχιστο, εἶναι ἡ τάξη τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν καὶ μόνο. Καὶ γιὰ κάτι τέτοιο, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη, εἶναι ἀστεῖο νὰ μιλάμε. ‘Η «ρεαλιστικὴ», ἡ ὑλιστικὴ, ἡ ταξικὴ ἀποψη μὲ τὰ χωριστικά τῆς κριτήρια ὁδήγησε, λοιπόν, στὴν ἀπόλυτη διαφωνία τῶν ἰδίων τῶν ὁπαδῶν τῆς, τὴν ὁποία μόλις περιγράψαμε. “Αν δηλαδὴ οἱ «ἀστοί» ἢ οἱ «προλετάριοι» ἔκαναν τὴν ‘Επανάσταση. Καὶ θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ λύσουνε πρῶτα τὰ ἑσωτερικὰ ἰδεολογικὰ τοὺς προβλήματα καὶ κατόπιν νὰ βγάλουν στὸ φῶς τὶς ἀπόψεις τοὺς.

‘Αλλὰ δυστυχῶς οἱ θεωρίες δὲν κρίνονται μόνο ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τους ἀξία. Κρί-

νονται καὶ ἀπὸ τὴν... πρακτικὴ. Καὶ ἀπὸ τὴ δευτέρῃ αὐτὴ πλευρὰ ὀφείλουμε νὰ ὁμολογήσουμε, ὅτι βρεθῆκαμε τελευταία μπροστὰ σὲ πολὺ δυσάρεστη καὶ ἐπικίνδυνη κατάσταση: Μπροστὰ σὲ ἀπειρία ἐντύπων, ποὺ δηλητηρίασαν μὲ ἀργὸ ἀλλὰ δυνατό δηλητήριο τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ. Ποὺ διάστρεψαν τὸ πνεῦμα τῆς Ἐπανάστασής του, ποὺ κοντεύουν νὰ δαλύσουν τὸ νόημα καὶ τὰ διδάγματά της. Καὶ νὰ παρουσιάσουν, ὅτι μερικοί-μερικοὶ σήμερα, ἀθῶοι ὑπονομευτὲς τῆς ἀλήθειας καί, ἀσύνειδα, ὑπὲρ τῶν συμφερόντων, εἶναι συνεχιστὲς καὶ διάδοχοι τοῦ ἔργου τῶν ἀγωνιστῶν. Καὶ δὲν ὑπάρχει πολεμικὸ ὄπλο μεγαλύτερης στρατηγικῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ σύγχυση, ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ ἀποδυνάμωση ἐνὸς ἔθνους. Πραγματικά, ἡ ἰδεολογικὴ ἀλωση εἶναι ἡ τελειότερη στρατηγικὴ. Καὶ ἡ ἰδέα θὰ μένει πάντοτε ἰσχυρότερη ἀπὸ ὅποια δὴποτε μηχανὴ ἤθελαν ἐφεύρει οἱ ἄνθρωποι. Γιατί ποῖος στρατὸς εἶναι ἀξίωμαχος, ὁσες μηχανὲς καὶ ἂν ἔχει, ὅταν χάσει τὴν ἰδέα γιὰ τὴν ὁποία μάχεται;

Στὸν πολυγραφώτατο Κορδάτο, ποὺ δὲν ἀφῆκε πτυχὴ τῆς ἱστορίας μας ἀσχολίαστη καὶ στὸ λιγόλογο (ἀλλὰ φανατικὸ) Ζεῦγο προστέθηκαν ἀργότερα ὁ συντάκτης τῆς «*Αὐγῆς*» Τάσος Βουρνᾶς, ποὺ ἐκδῶσε, μὲ πρόλογο καὶ ἐπιμέλειά του, τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη (καὶ πλῆθος ἄλλα δημοσιεύματα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση), ὁ Φωτιάδης καὶ ὁ Παπαστεργιόπουλος (ὁ ἓνας μὲ τὸν «*Καραϊσκάκη*» καὶ ὁ ἄλλος μὲ τὴν «*Δίκη*» του), ὁ Παπασταμέλλος μὲ τὸ «*Μακρυγιάννη*» του καὶ ἐπίσης (δὲ θέλω νὰ κουράσω) κάθε κλωσσόπουλο τῆς «διανόησης» καὶ τοῦ «στοχασμοῦ», βγαίνοντας μόλις ἀπὸ τὸ γυμνάσιο καὶ βρίσκοντας ἑτοιμὰ γύρω του τὰ προπαγανδιστικὰ φυλλάδια (τὸ «*Ἀλφάβητο τοῦ Κομμουνισμοῦ*» τοῦ Μπουχάριν, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀγνοεῖ ὅτι ἀγρίως ἐκτελέστηκε ἡ τὸ «*Μικρὸ Φιλοσοφικὸ Λεξικόν*» τῶν Γιουντίν καὶ Ρόζενταλ καὶ ἄλλα καὶ πρὶν καθόλου διαβάσει τὸ ἴδιο τὸ «*Κεφάλαιο*») νάτο κι ὅλας ἑτοιμὸς «διανοητής» καὶ «στοχαστής» καὶ ἀξίος κατὰ τὴ γνώμη του νὰ κεραυνοβολήσει τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα σὰν «ἀμελέτητους» καὶ «ἀντιδραστικούς» καὶ νὰ διακοσμήσει (ἐνῶ εἶναι ὑπνωτισμένο) μὲ χυδαία γλώσσα ἐπαναστατικοῦ ρυθμοῦ κάθε ἐλεύθερο πνεῦμα ποὺ θέλει ἐρευνητικὰ νὰ ἐργασεῖ.

Ὁ ἀξιοθρήνητος τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ «μελετητές» αὐτοὶ μάζουν τὴ σημερινὴ πολιτικὴ μέσα σὲ γεγονότα καὶ πράγματα τόσο παλιὰ καὶ τόσο ψηλότερα ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο στεκοῦμενα, σοῦ προκαλεῖ ἀποστροφή: Διάφοροι ἄλλοι ἀφοῦ ἀποτύχανε νὰ κάνουνε μιὰ «ἐπανάσταση» δική τους, ἀσχοληθήκανε μὲ μιὰ ξένη: Τὴν ἐθνικὴ τοῦ 21. Μόνο ποὺ στὴν ἀπασχόλησή τους αὐτὴ πρόσθεσαν σὰ φτιασίδια τὰ χαρακτηριστικὰ νεώτερων ἀποτυχημένων πραξικοπημάτων. Ὁρμᾶνε μὲ ἓνα τέτοιο πάθος μέσα στὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας, μοιράζοντας ἀναδρομικὰ στοὺς ἥρωές της εἶδημα ἢ κατηγορητήρια, ποὺ ὅλες οἱ ἄλλες ἀρετὲς τῶν βιβλίων τους, ὅσες ὑπάρχουν, μουτζουρώνονται. Ἰδίως οἱ προσβολὲς τους κατὰ τῶν ἀντίθετων ἱστορικῶν εἶναι ὅτι, περισσότερο θυμίζει κομμισσάριους μὲ μπόττες, πέτσινο σακκάκι, τραγιάσκα καὶ πιστόλι στὸ χέρι, νὰ ἀπειλοῦνε μαζί μὲ τὴν ἐθνικοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τὴν ἐθνικοποίηση τῆς ἱστορίας. Ὁ Φωτιάδης διαλέγει ἀκριβῶς τὴν ὥρα τῆς κρίσης τοῦ Κυπριακοῦ (μὲ τὴ δίκαιη πίκρα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὴ στάση τῶν Ἑγγλων), γιὰ νὰ ἐκδῶσει καὶ νὰ ἰσχυριστεῖ σοβαρὰ στὸ μεγάλῃς κυκλοφορίας καλογραμμένο βιβλίο του «*Ὁ Καραϊσκάκης*», ὅτι αὐτὸν τὸν δολοφόνησαν οἱ Ἑγγλοι. Ἀφιερώνει πολλὰς σελίδες στὴ βιογραφία τοῦ ἥρωα στρατηγοῦ, γιὰ νὰ πλέξει ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα. Γνωρίζει ἐξ ἄλλου, ὅτι μὲ τὴ μεγάλῃ ἐπιτυχία τῶν ἀστυνομικῶν ἔργων στὸν τύπο καὶ τὸν κινηματογράφου ἡ ψυχὴ τῆς νεολαίας ἔχει καλὰ προπαρασκευαστεῖ γιὰ τέτοιου εἶδους μυθιστορήματα. Ἡ στρατιωτικὴ ἀτυχία τῆς μάχης τοῦ λεκανοπέδιου τῆς Ἀττικῆς μὲ Ἑγγλο διοικητὴ, ποὺ δὲν σπούδασε καὶ δὲν γνώριζε παρὰ τὸν ἀγῶνα ἐκ παρατάξεως ἐπὶ ἀναπεπταμένου πεδίου, συκοφαντεῖται σὰν ἐπίτηδες στημένη «μηχανή», γιὰ νὰ χαντακθεῖ ἡ Ἐπανάσταση. Καὶ παραγνωρίζεται ὅτι κατὰ τέτοιο ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου (στὴν ὁποία πήρανε μέρος οἱ Ἑγγλοι) καὶ τὴν ὕστερ' ἂν' αὐτὴ ἐλευθερία μας. Ὁ Παπασταμέλλος, ὁπαδὸς κι' αὐτὸς τῆς «θεωρίας τοῦ λαϊκισμοῦ», δημοσιεύει βιβλίο μὲ τὸν τίτλο «*Μακρυγιάννης*». Πρόκειται γιὰ μιὰ βιογραφία τοῦ στρατηγοῦ. Ἀλλὰ τί θέση ἔχει, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Μακρυγιάννης μᾶς δίνει τ' *Ἀπομνημονεύματά* του, μὲ τὸ ἀμίμητο ὄφος του, αὐτὸ τὸ ἀριστοῦργημα τῆς νε-

οελληνικής μας φιλολογίας; Μήπως πρόκειται να πᾶ ξαναγράψει καλύτερα; Όχι. Γνωρίζει ασφαλῶς ὅτι δὲν θὰ τὸ πετύχει. Πρόκειται ἐπομένως νὰ τὰ χρωματίσει. Πρόκειται νὰ τὰ διανθίσει. Πρόκειται νὰ τὰ δέσει στὴν κλίνη τοῦ Προκρούστη τῆς ταξικῆς θεωρίας. Κι' ἂν περισσεύουν, νὰ τὰ κοντύνει. Ἀλλοιῶς, νὰ τὰ τεντώσει.

«Ποτάμι ἀπὸ αἷμα ἔχυνε ὁ λαὸς —γράφει ὁ Παπασταμέλλος— καὶ νίκησε τὸν Τούρκο. Οἱ κοτσαμπάσηδες, ποὺ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν φτάσει νὰ συμμαχήσουν καὶ μὲ τὸν Τούρκο ἀκόμη (μὲ μιὰ ομάδα «καλαμαράδων» πίσω τους), ἐτοίμαζαν καινούργια σίδερα. Ἡ λευτεριά... δὲν εἶχε ρθεῖ... Καὶ πολὺ σωστὰ σημείωνε ὁ Μακρυγιάννης». Καὶ παραλείπει τὰ λόγια ποὺ «σημείωνε ὁ Μακρυγιάννης» καὶ ποὺ εἶναι τὰ ἑξῆς: «Ἄν μᾶς ἔλεγε κανένας αὐτὴν τὴν λευτεριά, ὅπου θὰ γενόμαστε, θὰ παρακαλούσαμε τὸ Θεὸ νὰ μᾶς ἀφήσει εἰς τοὺς Τούρκους ἄλλα τόσα χρόνια, ὅσον νὰ γνωρίσουν οἱ ἄνθρωποι τί θὰ εἴπῃ πατρίδα, τί θὰ εἴπῃ θρησκεία, τί θὰ εἴπῃ φιλοτιμία, ἀρετὴ καὶ τιμιότης». Βλέπετε τί κάνει ὁ Παπασταμέλλος; Ἐνώνει δύο θέματα ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐνώσει. Τῇ δικαίᾳ του θεωρίᾳ, γιὰ τὸν ταξικό («λαϊκό») χαρακτήρα τῆς Ἐπανάστασης («τοῦ λαοῦ») κατὰ τὸν ἀρχόντων —εἴτε Τούρκων εἴτε Ἑλλήνων γαιοκτημόνων, δηλαδὴ κοτσαμπάσηδων) μὲ μιὰ θλιβερὴ διαπίστωση τοῦ Μακρυγιάννη, τελείως ὅμως διαφορετικῆς σημασίας. Γιατί ὁ Μακρυγιάννης εἶπε πολὺ ἀργότερα αὐτὰ τὰ λόγια καὶ ὄχι ἐναντίον τοῦ ταξικοῦ κράτους (τὸν κοτσαμπάσηδων — ποὺ ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ ἔβριζαν μιὰ τάξη) ἀλλὰ ἐναντίον τῆς ἀταξίας ἀκριβῶς, τῆς ἀναρχίας, ἐναντίον τῆς ἑλλειψῆς Κράτους. Κράτους, ποὺ νὰ προστατεύει τοὺς πολίτες ἀπὸ τὶς αὐθαρεσίες τῶν ἰδίων τῶν πολιτῶν. Αὐθαρεσίες, ποὺ μοιραῖα ἐπικράτησαν τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ ἡ δημιουργία Κράτους ἀπὸ τὸ μηδὲν δὲν εἶναι εὐκόλη.

Καὶ ἔτσι, ἀγαπητοὶ ἀναγνώστες, τὸ καταπῶτι χρυσώνεται (μὲ ἐξοδα τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τῆς μνήμης του) καὶ γλυστράει ἀνεμπόδιστα στὸν οἰσοφάγο τῆς νεολαίας μας...

Ὁ ἴδιος ἔγκριτος ὑποστηρικτὴς τῆς ταξικῆς θεωρίας σημειώνει:

«Ξέροντας ὁ Κολοκοτρώνης πῶς καταγόταν ἀπὸ γενιὰ κλεφτῶν, κυριαρχοῦνταν ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς μειονεκτικότητος καὶ γι' αὐτὸ, ἐνῶ ἡ θέση του ἦταν νὰ ταχτεῖ μὲ τὸ μέρος τῆς φτωχολογίας, τὶς πιότερες φορὲς πῆγε μὲ τοὺς προύχοντες κι' ἔγινε τὸ στήριγμά τους». Καὶ ὁ προαναφερθεὶς Βουρνᾶς προσθέτει σὰ μεγάλο «λάθος» τοῦ Κολοκοτρώνη τὸν ἀραββῶνα τοῦ γιου του μὲ τὴν κόρη τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη: «Λάθος, ποὺ τὸν ἀπομακρύνει περισσότερο ἀκόμα ἀπὸ τοὺς ἀγωνιστές». Ἀλλ' ὕψιστε Θεέ! Ἄν εἰσιτήριο εἰσόδου στὴν «ἀντίδραση» εἶναι ἡ ταπεινὴ καταγωγή, τότε τί μὲναι λοιπὸν σὰν «πρόδοος»; Τίποτα δὲν καταλαβαίνουν, λοιπὸν, ἀπὸ τὸ ρόλο τοῦ Κολοκοτρώνη στὸ νὰ συμβιβάζει τὰ ἀντίθετα, ἀπὸ τὸ βλέμμα του ποὺ ἔβλεπε μακριὰ (τὸ δράμα τῆς ἐλευθερίας καὶ δυνατῆς Ἑλλάδας) αὐτοὶ οἱ κοντόφθαλμοι στραγγαλιστὲς τῶν γεγονότων, ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσαν ἡ ἱστορία νὰ ἦταν ἀλλοιώτικη, ὥστε χωρὶς διαφεύσεις νὰ ἀναγνωρίζονταν ἡ ἐγκυρότητα τοῦ ταξικοῦ τους κριτηρίου; Ἄλλοι προσθέτουν, σὲ πολυσέλιδα συγγράμματα, ὅτι τὸ «κρυφὸ σχολεῖο» δὲν ἔχει καμμιά ἱστορικὴ βάση! Πῶς ἀποτελεῖ παραμῦθι. Ὅτι τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ λέει ὅτι «πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς πάλι δικὰ μας θάνα», εἶναι φτιαγμένο κατόπιν! Καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ συνειδητοποίηση εἶχε —ἐξ ἀλειφτεῖ— τέλεια τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καί, μάλιστα, ὅτι ἡ ἀντίθετη γνώμη ἀποτελεῖ ρομαντισμὸ «τῶν καλαμαράδων»!..

Καὶ τότε λοιπὸν, πῶς καὶ γιατί ἔγινε ἡ Ἑθνικὴ Ἀπελευθέρωση; Ποιά εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης; (Ἄν χρειάζεται ἐρμηνεία γιὰ κάτι ποὺ εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἐρμηνεία —ἀφοῦ εἶναι γεγονός...). Καὶ τί θὰ χρειάζονταν τὰ σχόλια καὶ ἡ φιλολογία σὲ μιὰ καταπληκτικὴ περιπέτεια, ὅπως ἐκείνη τοῦ Εἰκοσιένα καὶ τῶν ἐτῶν ποὺ ἀκολούθησαν, ἐνὸς ὁλόκληρου λαοῦ, ὅταν ἡ σπανιότητα τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος (ἀναλογιστεῖτε ὅτι ἀπότυχαν 400 χρόνια ἀφομοιωτικῆς προσπάθειας ἐκ μέρους τοῦ κατακτητῆ καὶ ἀναλογιστεῖτε πόσο δύσκολη εἶναι μιὰ πετυχημένη ἐπανάσταση), ὅταν, λέω, στὴ σπανιότητα ἐνὸς τέτοιου ἱστορικοῦ γεγονότος προστίθεται καὶ τὸ περιέργο, τὸ μαγικὸ τῆς ἐκλογῆς ἐνὸς τόπου προικισμένον μὲ τὴ σοβάρότερη, τὴν πῶς ἀνυπέρβλητη ἱστορία πολιτισμοῦ;

Τότε τὰ σχόλια καὶ ἡ φιλολογία γίνονται, αὐτόματα, ὑποπτα.

Εἶναι οἱ λαμπερὲς καὶ ἀφθαρτὲς ἀξίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ πιά, ποὺ ἐπιχειρεῖται νὰ κλονιστοῦν. Ἀπὸ ἐνστικτο νοιώθουν, πῶς ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε λυμένα (πολλοὺς

—πára πολλοὺς— αἰῶνες πιὸ μπροστά) τὰ προβλήματα ποὺ καμώνονται ὅτι αὐτοὶ μόνο προσφέρουν τὴ λύση τους. Καὶ ἐπιχειρεῖται νὰ θαφτεῖ ξανά. Αὐτός, ποὺ κατόρθωσε, ὕστερ' ἀπὸ νεκροφάνεια τέσσερων αἰώνων, νὰ πετάξει μακριὰ τὸ σκέπασμα τῆς κάσας Του καὶ τοὺς σωροὺς τοῦ πνιγεροῦ χώματος, ὀρθίος, ἂν καὶ τρεκλίζοντας ἀκόμα, γιὰ ν' ἀντικρύσει τὸν οὐρανὸ του καὶ τὸ μέλλον του. Ἦρθε καὶ πάλι! Ἀναστήθηκε! Ὅχι γιὰ κανένα ἄλλο λόγο, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ βέβηλοι λαοὶ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ Ἐκεῖνος χάραξε. Ἀνάμεσα σὲ μιὰν Ἀνθρωπότητα, ποὺ τὸν ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη, γιατί εἶναι ἀρρώστη καὶ κυριεμένη ἀπὸ τὸν ἐπιθανάτιο ρόγχο της...

Ὁ Ἑλληνισμός, ἡ οὐσία καὶ τὸ πνεῦμα του, εἶναι μιὰ μακρινὴ μαρμαρυγή, ἓνα παιχνίδι ἀστρου, ποὺ δίνει, μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, μυστηριώδη σημάτα στὸν ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας. Θὰ τὰ καταλάβει; Δὲν εἶναι βέβαιο. Ἀλλὰ ἡ Ἑθνικὴ Παλιγγενεσία θὰ μείνει ἀδικαίωτη (καὶ ἡ Πρόνοια τῆς Φύσης μιὰ κακοήθης φάρσα), ἂν ἀποτύχει...

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἦταν ἡ ρομαντικὴ καὶ γενναία προσπάθεια ν' ἀποκατασταθοῦν στὴ γωνιά αὐτῆς τῆς Γῆς, τὴν πιὸ δοξασμένη μέσα στοὺς αἰῶνες, οἱ αἰώνες ἀξίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ ἀξεπέραστες, ἀκόμα καὶ σήμερα, ἀξίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ πνευματικὲς, οἱ ἠθικὲς ἀξίες, ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ βραχνὰ τῶν δεινῶν τῆς ἐποχῆς μας ἀποτελοῦνε τὴν πανάκεια τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τίς ὁποῖες ἀξίες ἡ ἀνθρωπότητα τῶν ἡμερῶν μας ἔχει ἀπολησμονήσει, ἐνῶ ἀποτέλεσαν γι' αὐτὴ παρελθόν, καὶ μάλιστα τὸ λαμπερότερό της παρελθόν.

Ἐδῶ, ὁ βαθὺς οὐρανὸς μὲ τὸ γαλάζιο χαμόγελο προκαλοῦσε σὲ μιὰ ἀνάταση. Ἐδῶ, τὰ μεγαλειώδη μαρμάρινα γκρεμίσματα ἀνάδιναν ἀγωνιώδη μηνύματα γιὰ μίμησι. Ἐδῶ, οἱ παραδόσεις τῆς ἐθνικῆς γλώσσας ἔδιναν ἓνα μοναδικὸ προσάναμμα στὴν ὑπέροχη ἀρμονία τοῦ διαλογισμοῦ.

Δώδεκα ἐπанаστάσεις ἔκαναν οἱ Ἕλληνες τὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς καὶ τῆς δέκατῃ τρίτῃ ἀνάτειλε ὁ ἥλιος τῆς Ἑλευθερίας. Τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος δὲν ἀναγεννήθηκε γιὰ νὰ ζήσει τὴ χαμοζωὴ τοῦ «ὑπανάπτυχτου» λαοῦ, στὴν ὁποία τὸ κατὰ τάσσον οἱ ξένοι. Ὁ δικαιολογητικὸς λόγος τῆς υπαρξῆς του δὲν εἶναι ν' ἀναστηλώσει μόνο τ' ἀρχαῖα μνημεῖα του, γιὰ χάρη τοῦ τουρισμοῦ τους, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς σκέψης τῶν προγόνων του.

Αὐτὴ ἡ Σκέψη, αὐτὸς ὁ πόθος, εἶναι ποὺ βρισκόταν στὸ ὑποσυνείδητο τῶν κατοίκων τῆς ἀρχαίας χώρας μας. Αὐτὴ καὶ αὐτὸς ἔδωσαν τὴν ἐμπνευση στοὺς ἐθνικοὺς μας κήρυκες στὶς πιὸ διαφορετικὲς ἐποχὲς τῆς ἐθνικῆς μας «χειμέρας νάρκης»: Στὸ μεγάλο Γεώργιο Γεμιστὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ, στοὺς Φιλικούς. Αὐτὴ θὰ δονοῦσε καὶ σήμερα, σὰ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ, σὰ Μεγαλύτερῃ ἀπ' ὅλες τὶς Μεγάλες, αὐτὴ θὰ δονοῦσε τὴν ψυχὴ τῶν Νεοελλήνων, ἂν οἱ ἀρνητές, οἱ διαλυτές, οἱ ἡττοπαθεῖς, οἱ κακοὶ διαβόλοι, οἱ ἐργάτες τῶν ξένων καὶ τῶν ἐχθρικών ἰδεολογιῶν δὲν διακήρυχναν τὴν ἀναξιότητα, τὴν ὑποστολὴ, τὴν κάλυψη τοῦ Αἰώνιου Φωτὸς τῆς Ἑλλάδος.

Ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς Ἱστορίας μας, ἀνάμεσα ἀπὸ τίς ἰδιαίτερες περιπτώσεις καὶ (γιατὶ νὰ μὴν τὸ ποῦμε) τίς παραπλανήσεις μας τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος (ἐμεῖς, ποὺ τὴν ἴδια γλώσσα μιλάμε), ἓνα μικρὸ νησάκι μέσα στὰ δισεκατομμύρια τῶν ξενόγλωσσων λαῶν τῆς Γῆς, πρέπει μὲ κάθε θυσία, σὰν τὸ ζωτικότερο ζήτημα, σὰν θέμα υπαρξῆς, ν' ἀνακαλύψουμε τοὺς θεμελιώδεις χαρακτῆρες, νὰ ξαναβροῦμε τίς μεγάλες, τίς γενναῖες γραμμές τῆς Ἱστορίας μας, ἂν θέλουμε νὰ ζήσουμε σὰν λαὸς καὶ σὰν ἄνθρωποι.

Δίχως πυξίδα, δίχως πίστη, τραγικὴ τύχη περιμένει σὲ κάποια μελλοντικὴ διασταύρωση τὸν πορευόμενο ἀμέριμνα λαὸ μας. Καὶ οἱ «ταγοί», ὅλοι ἐμεῖς, οἱ ἀπόγονοι, οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὸ τίμιον βάρος τόσων μεγάλων παραγγελιῶν, ὀφείλουμε νὰ δειξοῦμε, νὰ διδάξουμε, νὰ διαφωτίσουμε, νὰ δώσουμε ἐπίμονα στοὺς πολλοὺς νὰ καταλάβουν. Νὰ προσκαλέσουμε τοὺς πολλοὺς νὰ πυκνώσουν τὴν πρωτοπορία τοῦ ἔθνους.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Ἀναγνώριση ὑπηρεσιῶν

Σημαιοστόλιστοι οἱ δρόμοι τῆς πρωτεύουσας.

Τὰ ἔθνικὰ χρώματα ἀδελφωμένα
μὲ τὶς σημαῖες «φίλων» Κρατῶν.

Μουσικὲς παιανίζουν.

Πρέσβεις «φιλικῶν» κυβερνήσεων
δημοκρατικῶν,
δικτατορικῶν,
λαοκρατικῶν,
καπιταλιστικῶν,
σοσιαλιστικῶν
—ὑπαρκτῶν,
μισοὑπαρκτῶν
καὶ ἀνυπάρκτων—

στεφανώνουν τὰ ἀγάλματα τῶν ἡγετῶν τοῦ ἔθνους
γιὰ τὶς προσφερθεῖσες ὑπηρεσίες
ἀπὸ τῆς Παλιγγενεσίας καὶ ἐντεῦθεν.

Συμπεριλαμβάνονται σὲ νοητὸ στεφάνωμα
καὶ ἡγέτες τοῦ λαοῦ
μὴ ἀποκτήσαντες —μέχρι στιγμῆς— ἀγάλματα.

Ἐξαιροῦνται
ὁ φονευθεὶς ὑπὸ «τυραννοκτόνου» ἀντίπαλος τοῦ Μέττερνιχ,
ἐλάχιστοι «δευτερεύοντες»
καὶ οἱ τυχόντες ἀγαματοκαθαίρεσης.

Τῆς ἐορτῆς προηγήθηκε δεκαήμερο ἐκπτώσεων
—διαγράφεται ἡ τελευταία λέξη καὶ ἀντ' αὐτῆς τίθεται ὁμιλιῶν—
προσωπικότητων,
ἀκαδημαϊκῶν,
λογοτεχνῶν,
πολιτικῶν ἀρχηγῶν.

Παρευρίσκονται στὴν ἐορτὴ ἀντιπρόσωποι χωρῶν,
στὶς ὁποῖες ξεκληρίστηκαν ἀκμάζουσες παροικίες
—ἡ ἀφομοίωση ἦταν ἀδύνατη γιὰ λόγους εὐνόητους—,
ὅταν οἱ ἡγέτες τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου
ἐξαντλοῦσαν τὸ δυναμισμό τους
σὲ πολιτικοκοινωνικοὺς ἀγῶνες.

Τὰ στεφάνια φτιάχτηκαν ἀπὸ δάφνες τοῦ Πόντου,
γαρύφαλλα τῆς Ἰωνίας,
τριαντάφυλλα τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας,
ἀγριολούλουδα τοῦ Μοναστηριοῦ,
πουνάρια τῆς Βόρειας Ἠπείρου,
ἀγιόκλημα τῆς Κερήνειας.

Δρ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ

Μερικὲς ἀγνωστές ἱστορικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Μακεδόνων στὸν Ἀγῶνα

Δὲν ἀναζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς μας ἡ αἰτιολογία τῆς μὴ καθόδου τῶν ἐδρευόντων εἰς Μακεδονίαν καὶ Θράκην τακτικῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων πρὸς νότον καὶ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὅτι τότε μόνον ἔφθασαν ἀνεμποδίστως εἰς Νότιον Ἑλλάδα ὀθωμανικὰ στρατεύματα (1825) ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τότε ἐλάχιστα, ὅταν ἐστόμασεν πλήρως ἐκ τοῦ ἀγῶνος τὸ μακεδονικὸν ξίφος, ἀφοῦ ἐτέθη προηγουμένως ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Μακεδονίᾳ καὶ εἰς Β. Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου ὁ ἀνάξιος ἐρωτύλος τυχοδιώκτης Γρηγόριος Σάλλας.

Ὁ ἀρμολισμὸς καὶ ἡ κλεφτουριά, ποὺ διεξήγαγον τὸν ἀγῶνα τοῦ Γένους, ἀνεστήθησαν καὶ ἠνδρώθησαν πρωϊμότερον καὶ περισσότερον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Β. Θεσσαλίᾳ, ἐνεκα τῆς ἀσφαλείας τὴν ὁποίαν παρεῖχον οἱ σύνθετοι μεγάλοι ὄρεινοι ὄγκοι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Βορ. Θεσσαλίας. Τὰ ἱστορικῶς δὲ γνωστὰ ἀρματολικά ἦσαν δέκα ἐπτὰ, ἀπαντα εἰς Δυτικὴν Μακεδονίαν, Βόρ. Θεσσαλίαν, Ἡπειρον καὶ δύο μόνον εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν.

Αἱ ἐξεγέρσεις τῆς Μακεδονίας καὶ γενικώτερον τῆς Β. Ἑλλάδος ἀρχοῦν ἀπὸ τοῦ 1495, ὅτε ἐπρόκειτο ὁ Κάρολος ὁ Η' νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἡ δὲ ὁρμὴ τῶν Μακεδόνων τότε ἦτο τόση, ὥστε ὁ Σουλτάνος Βαγιαζίτ, ἀφοῦ μετέφερεν τὰ γυναικόπαιδα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐτοιμάζετο διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτεύουσας τοῦ εἰς Ἀσίαν. Ματαιωθείσης τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καρόλου, ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία σχεδὸν ἐρημώθησαν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου. Τὸ 1571 ἐξηγήθη ἡ Μακεδονία, ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς καὶ οἱ νῆσοι μετὰ τῆς Πελοποννήσου. Τότε, καὶ παρὰ τὴν ἥτταν τῆς τουρκικῆς ἀρμάδας ἐν Ναυπάκτῳ, 30.000 Ἕλληνες ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς ἐθανατώθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Τὸ 1710 νέα ἔκρηξις ἐσημειώθη ὑπὸ τὸν Μπίτουλαν, ἐκ Πισσοδερίου, ὑποκινούμενον ὑπὸ τοῦ «ξανθοῦ ὁμοθησκού λαοῦ» (τοῦ Τσάρου Πέτρου τοῦ Μεγάλου). Τὸ 1748-1749, ὅτε οἱ ὀρεσβιοὶ ἄνδρες κατέλαβον τὰς Βορείους Σποράδας, ἐναυπήγησαν καταδρομικὸν στόλον καὶ ἐρήμωσαν λα-

φυραγωγούντες τὰς τουρκικὰς παραλίους πόλεις ἀπὸ Λιτοχώρου μέχρις Ἑλλησπόντου. Νεαὶ ἐκρήξεις σημειώνονται τὸ 1771 κατὰ τὸ Ὀρλωφικὰ καὶ τὸ 1782, ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς Μεγάλης, ὁπότε ἐξεγείρονται τὰ 17 ἀρματολικά καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἀπωθοῦν καὶ νικοῦν τὰ τακτικὰ ἀλβανοτουρκικὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλῆ.

Ἐν συνεχείᾳ ἔχομεν τὴν ἐξεγερσιν μόνον τῶν Ὀλυμπίων, δηλαδὴ Δυτικομακεδόνων καὶ Θεσσαλῶν, ὑπὸ τὸν Νικοτσάραν (1768-1802) ἐκ Γρεβενῶν, ὅστις ἀνεκηρύχθη ἀρχικλέφτης τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἀλλαγὴ τῆς ιδιότητος τοῦ ὀρεσιβίου ἀνδρὸς εἰς ἀρχιπειρατὴν, ἡ ναυπήγησις στόλου ἐξ 70 πλοίων καὶ ἡ διενέργεια καταδρομῶν μέχρι καὶ Τενέδου, τὴν ὁποίαν, ἀφοῦ κατέκτησεν, ἔκαμεν ὀρμητήριόν του.

Τὸ 1803 μετὰ τὴν ρωσσοτουρκικὴν εἰρήνην ὁ Ἀλῆς στρέφεται κατὰ τῶν συνηγμένων 17 ἀρματολικίων, ἅτινα ὑπὸ τὸν Γιάννην Σταθὰν ἐκ Βάλτου, Καρατάσσον ἐκ Βεροίας, Ἀγγελῆν Γάτσον ἐξ Ἐδέσσης, Μπιζιώτην ἐκ Σερβίων, Τσακνάκην ἐκ Πλαταμῶνος, Μπαχάβαν ἢ Παπαθύμιον, γνωστὸν ὡς Βλαχάβαν, θεῖον ἐκ μητρὸς τοῦ Νικοτσάρα, ἐκ Γρεβενῶν, τοὺς Λαζαίους καὶ Τζαχίαν ἐκ Πλαταμῶνος, Ρομφέτην καὶ Κοζαβέρνην ἐκ Ναούσης, Γιάννην Φαρμάκην ἐκ Βλάστης (πατρίδος τοῦ ἀειμνήστου πατρὸς μου: πρβλ. καὶ Παπαρηγ. Ε', σελ. 220) ἡττώνται, οἱ δὲ ἡγέται τῆς ἐβρίσκουν καταφύγιον εἰς τὰς Βορείους Σποράδας. Καὶ πάλιν ὁ Νικοτσάρας ναυπηγεῖ στολίσκον, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ 1807 καταναυμαχεῖ τὴν τουρκικὴν ἀρμάδα. Ἡ ἐγγραφὸς δὲ ἀφήγησις τῆς ναυμαχίας καὶ καταστροφῆς γίνεται ὑπὸ τοῦ ναύτου τότε ... Θεοδώρου Κολοκοτρώνη (βλέπε Παπαρ. Ε', σελ. 221). Ὡς σημαία δὲ καὶ τῶν πλοίων καὶ τῶν χερσαίων δυνάμεων ἐπιλέγεται τὸ 1807 ὁ λευκὸς σταυρὸς ἐντὸς κυανοῦ πλαισίου, δηλαδὴ ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ σημαία.

Βαρὺ πλῆγμα διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν εἶναι ἡ ἥττα τῆς Ναπολεοντείου Στρατιᾶς καὶ τὸ ἐν συνεχείᾳ Συνέδριον τῆς Εἰρήνης, ὅπου ὁ Μέττερνιχ ἐν ὀργῇ ἀπαντᾷ εἰς τὴν διακήρυξιν τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Φιλέλληνος καθ. Λίψ διὰ μίαν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅτι

«έλληνική φυλή» δὲν ὑφίσταται πλέον: «Hellas fuit». Εὐτυχῶς διὰ τὸ γένος ὑπάρχουν δύο φλογεροὶ πατριῶται, οἱ Ἀδαμάντιος Κοραΐς καὶ Ρήγας Βελεστινλῆς. Ὁ δεῦτερος εἶναι διαπρύσιος κήρυξ τῆς Ἐλευθερίας, μὲ τὰ θούριά του καὶ τὴν *Χάρταν του*, ἡ ὁποία τυπώνεται εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῶν ἀδελφῶν Πουλίου Μαρκίδη, ἐκ Σιατίστης, ἐν Βιέννῃ καὶ δανέμεται διὰ τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων ἐκ Βιέννης πρὸς Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὴν Νότιον Ἑλλάδα. Τὸ φοβερὸν τέλος τοῦ Ρήγα (24 Ἰουνίου 1798) εἶναι γνωστόν, σχεδὸν ἀγνωστον δὲ εἶναι ὅτι ἐπτά ἐκ τῶν συμμαρτυρησάντων συντρόφων του ἦσαν Μακεδόνες καὶ δύο Κύπριοι. Ὁ δὲ Σπ. Λάμπρος εἰς τὴν *Ἱστορίαν* του γράφει, ὅτι δὲν δύναται νὰ διανοηθῇ τις τὸν Ρήγαν ἄνευ τῶν ὑπ' αὐτοῦ μνηθέντων καὶ συμμαρτυρησάντων συντρόφων του.

Τὸ 1809 ἰδρύεται ἐν Παρισίοις τὸ «*Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον*» μὲ προορισμὸν τὴν διὰ ἐπαναστάσεως ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἱδρυταί: Ἀθανάσιος Τσακάλωφ, Γρηγόριος Ζαλὺκης ἐκ Θεσσαλονίκης, ὁ πρίγκιψ Δημήτριος Κομνηνὸς ὁ ἐκ Κομνηνῶν καὶ ὁ Γάλλος Γκωφιέ, πρῶην πρέσβυς τῆς Γαλλίας παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ. (Οἱ Οἰκονόμου κατάγονται ἐκ Βλαστίης Δ. Μακεδονίας, ἐσυγγένευσαν δὲ μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀψβούργων). Μετὰ πενταετίαν ἰδρύεται ἐν Ὁδησῶ ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία. Ἡ δὲ ἱδρυσις τῆς Φιλικῆς καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθησαν ἐκ τύχης ἢ ἐκ φιλοδοξίας ἐνίων, ἀλλὰ ἦσαν τὸ ἀναπόδραστον ἀποτέλεσμα, ὁ τελευταῖος κρίκος τῆς ἀλύσου τῆς συνδεούσης τὴν πρώτην μετὰ τὴν Ἀλῶσιν ἐπανάστασιν τοῦ 1495 ἐν Μακεδονίᾳ μὲ ὅλας τὰς ἐν συνεχείᾳ ἐξεγέρσεις (δῶδεκα τὸν ἀριθμὸν). Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία συνηρμολόγησε τὰς ἀτάκτους αὐτὰς κινήσεις εἰς τακτικὰς καὶ συνεταγμένας καὶ τὰς καθωδήγησεν διὰ τὸν κοινὸν σκοπὸν. Καὶ τοῦτο ἐγένετο διὰ συμπράξεως ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς Χώρας, τῶν ἀρματολῶν, τῶν κλεφτῶν, τοῦ στόλου, καὶ ἀπὸ Κρήτης μέχρι Σερβίας καὶ ἀπὸ Δυρραχίου μέχρι Κυδωνιῶν.

Μέχρι τῆς μεταφορᾶς τῆς Φιλικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸ 1818, μόνον 18 εἰχον μνηθῇ. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ Ἰωάννης Φαρμάκης ἐκ Βλαστίης, ὀνομασθεὶς καὶ «*Ἀπόστολος καὶ Ἀρχηγὸς τῶν Ἀφιερωμένων*». Αὐτὸς μυεῖ τὸν Κουμπάρην ἐκ Μεσημ-

βρίας, τὸν ἔθνομάρτυρα μητροπολίτην Ξημερίου Ἰγνάτιον, τὸν ἔθνομάρτυρα μητροπολίτην Σερρῶν Χρύσανθον, τὸν μητροπολίτην Γρεβενῶν Ἀνθιμον, τὸν ἀρχικλέφτην Πίνδου καὶ Γρεβενῶν Γιαννοῦλαν Ζιάκαν, τὸν μετέπειτα ἔθνομάρτυρα Πατριάρχην Γρηγόριον (ὅστις δὲ μὴς ἤρνηθη νὰ ὀρκισθῇ), τὸν Καυταντζόγλου, τὸν Μενεξέν, τὸν Ἀγαθόνικον, τὸν Διαμαντῆν ἐκ Πιερῶν, τὸν Λιάκαν ἀπὸ τὸ Λειβάδι τῆς Κατερίνης, τὸν καπετὰν Κοσμᾶν ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα καὶ ἄλλους. Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης διορίζει τὸν Φαρμάκην μέλος τῆς στρατιωτικῆς ἐπιτελικῆς πεντάδος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας. Οἱ ἕτεροι εἶναι: ὁ Δικαῖος Παπαφλέσσας, ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ὁ Λεβέντης καὶ ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος. Προδοθεὶς ὁ Φαρμάκης γίνεται αἰτία τῆς σφαγῆς 250 Βλασιωτῶν —ὡς ἀντιποίνου τῶν ἐνεργειῶν του.

Εἰς τὰς 17 Μαρτίου 1821 ὁ Φαρμάκης εἰς Ἰάσιον καὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ βαρῶνου Βελλίου ἀναπεταννύει τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως διὰ τὰς Ἡγεμονίας, ἐνῶ ὁ Δικαῖος Παπαφλέσσας ἀναλαμβάνει τὴν ἐξέγερσιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος τὴν ἐξέγερσιν Μακεδονίας, Θράκης, Ἡπείρου καὶ Στερεᾶς.

Σπουδαῖος φιλικὸς ὑπῆρξεν ὁ Παναγιώτης Λασπᾶς ἐκ Σιατίστης, ὁ ὁποῖος ἐπεισε τὸν βαλῆν τῶν Τρικκάλων Σουλεϊμᾶν νὰ ἐξοπλίσῃ τοὺς Ἕλληνας, διότι τότε μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ νικηθῇ ὁ προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ Σουλεϊμᾶν, ὁ Ἀλῆ Πασᾶς. Οὕτω ὠπλίσθησαν οἱ Λαζαῖοι, ὁ Καρατάσος, ὁ Διαμαντῆς, ὁ Ζιάκας. Ὁ δὲ Σουλεϊμᾶν ἀποκεφαλίζεται τελικῶς ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, διὰ τοῦτο.

Ἄλλοι σπουδαῖοι φιλικοὶ εἶναι οἱ Ὑπατρος, ὁ Πεντεδέκας, ὁ Σερραῖος Ἐμμ. Παππᾶς, τραπεζίτης καὶ ἀρχιταμίας τῆς Φιλικῆς, διαθέσας ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του, ἀνερχομένην εἰς πέντε ἑκατομμύρια χρυσὰ δίστηλα τάλλητρα, ὑπὲρ τοῦ Ἀγῶνος καὶ τοὺς ἐπτά ἐκ τῶν ἐννέα υἱῶν του, πεσόντας εἰς Μεσολόγγι, Λαμίαν, Νεόκαστρον, Καματερόν, Σαλαμίνα. Ἐδέησε δὲ ἡ Ἑλληνικὴ Πατρίς μόλις πρὸ 18ετίας (Μάιος 1966) νὰ τελέσῃ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Παππᾶ εἰς Σέρρας.

Ἐπίσης ὁ Καλλίνικος ἐκ Βεροίας, ὅστις ἀνέλαβε ἀπὸ τοῦ 1818 τὴν ὀργάνωσιν, ἐξέγερσιν καὶ ἀρχηγίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ. Ὁ βαρῶνος Βέλλιος (δι' ὑποτροφίας τοῦ ὁποίου ἐσπούδασεν καὶ ὁ ἀείμνη-

στος πατήρ μου), ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν μετέπειτα τῆς Αὐστρουγγαρίας, οἱ βαρῶνοι Ντούμπα καὶ Δήμτζα, οἱ Βέλλιος καὶ Ντήμτζα ἐκ Βλάτσι. (Ὁμώνυμοι ὁδοὶ Dumba καὶ Dimza εὐρίσκονται περὶ τὴν αἰθουσαν τῆς Φιλαρμονικῆς τῆς Βιέννης κτισθεῖσαν διὰ δωρεῶν τῶν δύο αὐτῶν εὐεργετῶν τῆς αὐστριακῆς πρωτεύουσας). Ὁ βαρὼνος Dumba κατήγετο ἐκ Σερρῶν. Ἐπίσης ὁ Ἀγγελῆς Γάτσος, ὁ ὑπὸ τοῦ Γεωργάκη μυηθεὶς Καραγεώργης τῆς Σερβίας, ἡ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Κων. Ὑψηλάντης καὶ ἄλλοι. Ἰδιαιτεراὶ φυσιογνωμίαι εἶναι ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος, ὁ ὁποῖος εἰς Δραγατσάνι, τὴν 6 Ἰουνίου 1821 καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν, δι' ἀπέλπιδος ἐπιθέσεως ἀνακυριεῦει τὴν σημαίαν τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, ἐνῶ ὁ ἴδιος μὲ 350 ἄνδρας κατέρχεται, διασχίζων τὴν τότε Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα, ὡς καὶ ὁ Γεώργιος Λασσάνης (1793-1870), διανοούμενος, καθηγητὴς καὶ ἐγκεφαλικὸς τύπος, ὁ ὁποῖος ἐμπλουτισθεὶς ἀπὸ τὰς φιλελευθέρως φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Φίχτε, τὰς μεταλαμπαδεύει εἰς τοὺς πέριξ του. Δραστήριος καὶ χαλκέντερος, ἀποφεύγει νὰ γράψῃ, ἀν καὶ πολυγραφώτατος, τι περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅσα εἶναι περὶ αὐτοῦ γνωστά, τὰ ὀφείλομεν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2144 χειρόγραφον τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, ιδιόγραφον τοῦ πρίγκηπος Νικολάου Ὑψηλάντου. Ὑπῆρξεν ὁ ἐξ ἀπορρητῶν γραμματεῦς τοῦ Ἀλέξ. Ὑψηλάντου. Ἐχει βαρύνουσαν γνώμην δι' ὅλα καὶ ὅλους εἰς τὴν Φιλικὴν καὶ διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Ἑταιρίας καὶ διὰ τὸν Ἀγῶνα.

Ὁ Πουκεβίλλ γράφει δι' αὐτόν: «Ὁ ὑπέροχος αὐτὸς ἄνθρωπος, ὁ ἐξαιρετός αὐτός Μακεδών, θὰ ἐπισκιάσῃ πλείστους ὅσους καὶ ἡ δόξα, τὴν ὁποίαν ὑπέκλεψαν ἄλλοι, θὰ τὸν στεφανώσῃ, ὅταν ἀποκατασταθῇ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια....!» Ἀναπαύεται, ἀνώνυμος, εἰς τὸ Α' Νεκροταφεῖον, δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ παρὰ τὴν *Κοιμωμένην* τοῦ Χαλεπᾶ.

Ἡ ἀπόφασις τῆς κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὰς 16 Φεβρουαρίου 1821 εἰς τὸ ἀρχοντικὸν τῶν Ὑψηλάντη εἰς τὸ Κισνόβι περιγράφεται ὡς ἐξῆς εἰς τὸν «*Ἡλίων*» τῆς 14ης Φεβρουαρίου 1859 ἀπὸ τὸν Σοῦτσον:

Παρόντες εἶναι: Οἱ Ἀλέξανδρος, Νικόλαος, Δημήτριος καὶ Γεώργιος Ὑψηλάντες. Οἱ δύο γραμματικοὶ κάθονται ἀπέναν-

τι. Ὁ Λασσάνης δίνει γνώμην, δηλαδὴ ὑπαγορεύει, ὁ Τυπάλδος γράφει... Οὕτω, ὑπαγορεύεται ἡ προκήρυξις τῆς ἐθνεγερσίας, μὲ ἅπαντας τοὺς ἐθνικοὺς πόθους καὶ τὸ ὑπέρτατον αἶτημα τοῦ ἔθνους. Εἰς τὰς 17 Φεβρουαρίου ἐτυπώθη καὶ εἰς τὰς 24 Φεβρουαρίου ἐκυκλοφόρησεν ἐπισήμως.

Ὁ Λασσάνης ἠκολούθησεν εἰς τὴν φυλάκισιν τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντην, παραμείνας παρ' αὐτῷ ἐπὶ ἑπταετίαν, ἕως ὅτου δηλαδὴ τοῦ ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν Tere-sienstadt.

Ἀμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως, συλλαμβάνονται οἱ μητροπολῖται Θεσσαλονίκης, Ἀδριανουπόλεως, Λαρίσης, Κοζάνης καὶ ὁ πρῶν Πατριάρχης Κύριλλος ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἀπαγχονίζονται, ἐνῶ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ πασσάλων, ὡς λέγει ὁ Πουκεβίλλ, ἐφέροντο πρὸς τρομοκρατίαν τοῦ πληθυσμοῦ ἑκατοντάδες ἀποκοπεῖσαι κεφαλαὶ Ἑλλήνων προεστῶν. Τὴν 21ην Δεκεμβρίου 1821 φθάνει εἰς Μακεδονίαν ὁ Ἐμμαν. Παππᾶς μὲ συνοδὸν τὸν Κασομούλην, ὀρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως, ἐνῶ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς προωρίζετο ὁ ἀνάξιος Γρηγόριος Σάλλας. Ἀποβιβάζεται δὲ εἰς τὸν Ἀθῶ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ὁ πληθυσμὸς Μακεδονίας καὶ Θράκης εὐρίσκεται ὑπὸ στυγνὴν τρομοκρατίαν. Νὰ μὴ λησμονώμεν δέ, ὅτι τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ κέντρα εὐρίσκοντο ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, ὡς π.χ. ἡ Ἀδριανούπολις, ἡ Καβάλα, ἡ Θεσσαλονίκη, τὸ Μοναστήριον, ἡ Λάρισα, αἱ Σέρραι. Ὁ ἐθνομάρτυς Πατριάρχης Γρηγόριος ἔχει ἤδη ἀπαγχονισθῇ καὶ ὁ Μουστάμπεης Σερρῶν ἔχει συλλάβει τὸν Χρῦσανθον Σερρῶν καὶ 500 κληρικοὺς καὶ ἄλλους Σερραίους. Οὕτω πρὸς βοήθειαν τοῦ Παππᾶ φθάνουν 700 μόνον Σερραῖοι ὑπὸ τὸν Κασομούλην καὶ 400 Σιατιστινοί. Δι' ἐπιστρατεύσεως τῶν δυναμένων νὰ φέρουν ὅπλα Ἑλλήνων τῆς Χαλκιδικῆς ὁ στρατὸς τοῦ Παππᾶ φθάνει τοὺς 3.900 ἄνδρας. Λαμβάνει δὲ καὶ μικρὰν ἐνίσχυσιν ἀπὸ τὰς νήσους Ψαρὰ καὶ Λήμνον. Εἰς τὰς 16 Μαΐου 1821 κηρύσσεται ἡ ἐπανάστασις εἰς Χαλκιδικήν, χωρὶς νὰ ἔχῃ φθάσει ὁ Σάλλας, καὶ κατ' ἀρχὰς οἱ ἡμέτεροι ἐσχον ἐπιτυχίας τινας.

Ἀμα ὡς ἐγνώσθησαν τὰ ἀνωτέρω, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διατάσσει τὸν ἐν πορείᾳ πρὸς Πελοπόννησον βεζύρην Μπαϊράμ Πασᾶν

μέ 30.000 άνδρας και 5.000 ίππεις να παλινδρομήσουν προς Χαλκιδικήν, ενώ συντρέχουν και οι βαλῆδες ἀπὸ τὸ Ἐλευθεροχώριον (Πράβι), Καβάλαν καὶ Δράμαν διὰ τὴν παραδειγματικὴν τιμωρίαν τῶν ἐπαναστατῶν. Συγχρόνως συλλαμβάνεται σχεδὸν ὁλόκληρος ὁ κληρὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ 2.500 πρόκριτοι, φυλακισθέντες εἰς τὸ προαύλιον τῆς Μητροπόλεως. Ὁ δῆλος δὲ ἐλαφυραγῶγει τὰ πάντα καὶ ἐσκύλευεν εἰς τὰ νεκροταφεῖα. Ὁ Πουκεβίλλ παραστατικὰ περιγράφει πῶς ἀπεκόπησαν αἱ χεῖρες τοῦ Μητροπολίτου Κίτρους καὶ διὰ τῶν διακτύλων τῶν ἀποκεκομμένων χειρῶν ἐξωρύχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ πρὶν ἢ τὸν τεμαχίσουν, ὡς ἄλλωστε ἐγίνε διὰ τοὺς πλείστους τῶν ὁμήρων, πλὴν μῆς ἢ δύο ἐκατοντάδων οἵτινες ἐρρίφθησαν ζῶντες ἐντὸς σάκκων εἰς τὴν θάλασσαν.

Αἱ ἀναφερθεῖσαι στρατιωτικαὶ ἐπιτυχίαι τοῦ Ἐμμανουὴλ Παπᾶ ἔφθασαν μέχρι κυριεύσεως καὶ τοῦ Σέδες. Πλὴν ὅμως ἐλείπεν ὁ ἐπιτελικὸς νοῦς, διὰ νὰ τὰς ἐκμεταλλεῖται. Διότι, ἐὰν ταυτοχρόνως εἶχον ἐξεγερθῇ καὶ οἱ Ὀλύμπιοι, δηλαδὴ Δυτικομακεδόνες καὶ Βορειοθεσσαλοὶ, καὶ ἐβάδιζον πρὸς Θεσσαλονίκην, θὰ εἶχεν αὕτη καταληφθῇ, ὅπερ θὰ ἦτο ἀφάνταστον κέρδος διὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Ἀλλὰ ὁ Ἐμμ. Παπᾶς δὲν ἦτο ἐπιτελικὸς νοῦς. Ἦτο μόνον τραπεζίτης.

Ὁ Μπαϊράμ Πασᾶς ἀντεπιτίθεται καὶ εἶναι φυσικὸ οἱ 3.900 ἄνδρες τοῦ Παπᾶ νὰ μὴ δύνανται ἐπὶ ἀναπεπταμένου πεδίου νὰ συγκρατήσουν τὰς 35.000 τοῦ Μπαϊράμ. Δι' ὃ καὶ ὁ Παπᾶς ὀπισθοχωρεῖ ταχύτατα πρὸς Κασσάνδραν. Ἀνετόχλητος προελαύνει πλέον ὁ Μπαϊράμ Πασᾶς ἀφήνων μόνον τέφραν ὀπισθὲν του, ἐνῶ οἱ συλλαμβανόμενοι προσδένονται ἐπὶ πασσάλων καὶ καίονται ζῶντες. Τὴν 28ην Ἰουλίου 1822 φθάνει ὁ ἐκ Πηλίου καὶ εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν ἐξιλαμισθεὶς, Ἕλληνα τὴν καταγωγὴν, βεζύρης Ἐμὶν Ἀμποῦ Λουμποῦτ Πασᾶς με 1.600 ἄνδρας. Σύνολον ἐπομένως: 51.000 ἄνδρες. Οὐδέποτε ἔφθασαν τοσαῦται δυνάμεις εἰς τὴν Νότιον Ἑλλάδα. Συλλαμβάνει δὲ δι' ἐνέδρας 600 Ἕλληνας, τοὺς ὁποίους μεταφέρει εἰς Θεσσαλονίκην καὶ σουβλίζει εἰς ομάδας ἀνὰ 120, τὰς δὲ γυναῖκας μετέφερεν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ζῶσας τὰς διεμέλισεν, τὰ δὲ τεμάχια τῶν σαρκῶν τῶν ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν εἰς κοινὴν θέαν πρὸς ἐκφοβισμόν. Ὁ Λουμποῦτ εἰς

φονικωτάτην μάχην, τὴν 14ην Νοεμβρίου 1822, κατανικᾷ τὸν Παπᾶν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐπιζοῦν μόνον 250 ἄνδρες καὶ ὁ Παπᾶς, ὅστις ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ πλοίου ποὺ τοὺς μετέφερεν εἰς Ὑδραν. Ὁ Παπᾶς ἐτάφη εἰς Ὑδραν καὶ ὑπὸ τὴν Ἀγ. Τράπεζαν τῆς Μητροπόλεως.

Ἀνασκοποῦντες τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Μακεδονίᾳ συμπεραίνομεν:

1) Ἡ ἐκρηξὶς τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Μακεδονίᾳ ἠνάγκασεν ὄχι μόνον νὰ παραμείνουν ἅπαντα τὰ τμήματα τοῦ Γιουσούφ εἰς Θεσσαλονίκην ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τῆς Νοτίου Ἑλλάδος βαδίζων Μπαϊράμ Πασᾶς νὰ παλινδρομήσῃ ἔνεκα τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Χαλκιδικῇ.

2) Ὁ Λουμποῦτ ἐκράτησε πλὴν τῶν προηγουμένων ἀναφερθεισῶν δυνάμεων καὶ τὰς 16.000 ἄνδρας διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ.

3) Οὐδεὶς τακτικὸς ὀθωμανικὸς στρατὸς κατῆλθεν κατὰ τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἐπόμενον ἡμισὺ ἔτος ἀπὸ ἐνάρξεως τοῦ Ἀγῶνος πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου καὶ οὕτω ἡ ἐπανάστασις ἐν τῇ Στερεᾷ καὶ Πελοποννήσῳ εἶχεν ἀνεσιν ὡς ἀνδρωθῇ καὶ νὰ καθιερωθῇ, διότι μόνον μικραὶ φρουραὶ ὑπῆρχον ἐκεῖσε.

4) Καὶ μετὰ τὴν ἥτταν τῆς Χαλκιδικῆς ἐκ φόβου νέας ἀνταρσίας αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις παραμένουν ἐπὶ τόπου. Οὕτω καὶ ὁλόκληρον τὸ στρατιωτικὸν φορτίον τῶν 50.000 ἀνδρῶν τὸ ἔφερεν ἡ Μακεδονία.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μαχῶν τεκμαίρεται ἐκ τοῦ σουλτανικοῦ φερμανίου, διὰ τοῦ ὁποῦ 128 χωρία καὶ κωμοπόλεις τῆς Χαλκιδικῆς καὶ Κεντρικῆς Μακεδονίας ἀπαλλάσσονται τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, διότι ἔπαυσεν ὑφιστάμενος ὁ ἐλληνικὸς πληθυσμὸς τῶν (βλέπε χειρόγραφον 98 *Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης*). Δι' ἐτέρου σουλτανικοῦ φερμανίου τριπλασιάζεται ταυτοχρόνως ὁ κεφαλικὸς φόρος τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἰσολογισμοῦ τῶν ἐσόδων μετὰ τὰς σφαγὰς τῶν Ἑλλήνων. Εἰς χειρόγραφον εὑρεθὲν τὸ 1940 εἰς τὸ Φρούριον τοῦ Πλαταμῶνος ὑπὸ τοῦ Παπαϊωάννου ἀναφέρεται, ὅτι 300.000 ἦσαν τὰ θύματα ἐκ τῶν φρικαλεοτήτων τοῦ Λουμποῦτ Πασᾶ ἐν Μακεδονίᾳ.

Ἀφοῦ κατεπυρπόλησεν τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὴν περιφέρειαν Θεσσαλονίκης, ὁ Λουμποῦτ στρέφεται πρὸς Δυτικὴν Μακε-

δονίαν, ὅπου εἶχον ἀρχίσει αἱ συνεννοήσεις μεταξύ τῶν ἀρματολικίων Πιερίων, Βερμίου καὶ Ὀλυμπίων διὰ τὴν ἐξέγερσιν, ἀλλὰ ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι πάντοτε ἀνεμένετο ὁ Γρ. Σάλλας μὲ τὰ πολεμεφρόδια καὶ οἱ ἡμέτεροι ἦσαν ἀοπλοί. Ἐπληρώθη δὲ βαρύτατα δι' αἷματος ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν ἡ ἔλλειψις ἀρχηγοῦ καὶ συντονισμοῦ καὶ ἡ ἄρρυθμος ἐξέγερσις τῶν ἐπαρχιῶν. Ἐν ὧν τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου (βλέπε καὶ Α.Δ. Κεραμόπουλον, «*Νέαι χώραι*», ἔγγραφο) ἀποφασίζον οἱ Ναουσαῖοι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ζαφειράκη, τὸν Καρατάσσον, τὸν Ἀγγελὴν Γάτσον καὶ τὸν Ν. Κασομούλην καὶ κηρύσσουν τὴν ἐπανάστασιν τὴν 19ην Φεβρουαρίου 1822, ἔστω καὶ ἀοπλοί, ἔστω καὶ ἀπαράσκευοι.

Τὴν ἐπομένην 20 Φεβρουαρίου ὁ Καρατάσσος μὲ 1800 ἄνδρας ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Βεροίας καὶ καταλαμβάνει τὰς ἀκριάς συνοικίας αὐτῆς. Ἀλλὰ ἐνῶ ἐξακολουθεῖ ἡ μάχη, λαμβάνει ἐπεῖγον μήνυμα ὅτι ὁ Λουμπότ Πασσᾶς ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ὁ Χουρσίτ ἐκ Λαρίσης βαδίζουν ἐναντίον του καὶ μέγιστος κίνδυνος εἶναι νὰ κυκλωθῇ— καὶ τοῦτο κατόπιν προδοσίας τῶν σχεδίων τῶν ἡμετέρων ὑπὸ μοναχοῦ, τοῦ ὁποίου διεσώθη τὸ ὄνομα, Σεραφεῖμ, ἀντὶ 650 γροσιῶν. Καὶ κατόπιν τούτου ἀποσύρεται ταχύτατα πρὸς Νάουσαν. Ἡ διέλευσις τῶν Λουμπότ καὶ Χουρσίτ διὰ τῶν Τεμπῶν καὶ τῆς Γεφύρας τοῦ Ἀξιοῦ ὑπῆρξεν εὐκολος ἔνεκα ἐλλείψεως πολεμεφροδίων τῶν ἡμετέρων τμημάτων τῶν φυλασσόντων αὐτάς. Ἀποσυρόμενος ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Καρατάσσου Ἀγγελῆς Γάτσος ὁχυροῦται εἰς Δοβρὰν μετὰ 240 κλεφτῶν, ὅπου μετὰ μάχην 24ωρον ἐναντίον 5.000 Ὀθωμανῶν ἐφονεύθησαν 1.500 Τούρκοι ἐναντι τριῶν ἡμετέρων νεκρῶν. Ἡ ἀντεκδικήσις τοῦ Λουμπότ ὑπῆρξε τρομερὴ: ἐσοῦβλισε 90 γυναικόπαιδα ἐκ Δοβρᾶς.

Κατὰ τὸ τρίτον δεκάημερον τοῦ Μαρτίου κυκλοῦται ἡ Νάουσα ὑπὸ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ δυνάμει 34.000 ἀνδρῶν (12.000 τακτικῶν, 16.000 ἀτάκτων Τουρκαλβανῶν καὶ 6.000 ἱππέων) μὲ 18 πυροβόλα. Αἱ ἡμέτεραι ὑπὸ τοὺς Ζαφειράκη, Καρατάσσον κ.λ.π. δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς 4.500 ἄνδρας μὲ 4 πυροβόλα. Παρὰ τὴν φονικωτάτην καὶ λυσσώδη μάχην, διαρκέσανσαν ἀπὸ 27 Μαρτίου ἕως 14 Ἀπριλίου 1822, ὁ ἀγὼν παραμένει ἀμφίρροπος. Ἀλλὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ὁ Λουμπότ λαμβάνει βοήθειαν ἐξ

8.000 ἀνδρῶν τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἕτερον ἄγνωστον ἀριθμὸν πυροβόλων πρὸς ἐνίσχυσιν, καὶ ὁ ἀγὼν καθίσταται πλέον ἀπελπισ. Τὴν 18ην Ἀπριλίου ἀρχεταὶ ἡ διείσδυσις τῶν Ὀθωμανῶν ἐντὸς τῆς Ναούσης. Οἱ ἡμέτεροι τραυματῖα παραμένουν εἰς οἰκίας ἐφωδιασμένους μὲ βαρέλια πυρίτιδος καὶ εὐθὺς ἅμα ὡς προσεγγίζουν οἱ ἐχθροί, ψυχραίμως καὶ αὐτονοήτως αὐτοανατινάσσονται συμπαρασύροντες εἰς τὸν ὄλεθρον καὶ τοὺς ἐχθροὺς.

Ἡρωισμοὶ ἀπίστευτοι καὶ πολλαπλοὶ. Ἀρκάδια πολλαπλᾶ, ἀγνοοῦνται ὅμως ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν. Τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν, εἶναι οἱ θησαυροὶ τῶν χειρογράφων εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς, τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ὑδρας, Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Πηλίου, Σιατίστης, Ἀθωνος καὶ λοιπὰ. Ὁ Ζαφειράκης ἀποσύρεται βραδέως προφυλάσσων τὰ γυναικόπαιδα πρὸς τὸν ὁχυρὸν ὕψωμα τῶν καταρρακτῶν τῆς Ἀραπίτσας μέχρι τῆς 22ας Ἀπριλίου, τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀντιστάσεως. Τὸ τέλος πλησιάζει. Οἱ μάνες, διὰ νὰ μὴ τουρκέψουν αὐτὲς καὶ τὰ παιδιὰ τους, πρῶτα ρίπτουν τὰ τέκνα των εἰς τὸ χεῖρον βράθρον τοῦ καταρράκτου τῆς Ἀραπίτσας καὶ ἐν συνεχείᾳ πηδοῦν καὶ οἱ ἴδιες ἀπλᾶ καὶ αὐτονόητα.

Ἡ ἱστορία μας ἀναφέρει ἓνα πᾶρόμοιον ἥρωισμόν, τοῦ Ζαλόγγου. Εἶναι σφάλμα, ὑπάρχει καὶ δευτέρος, ἔστω καὶ ἀνλησμονῆται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ἀπὸ ἡμᾶς. Πάντως ὑπῆρξεν. Ἡ σύζυγος τοῦ Ζαφειράκη ἐγκλείεται, ὡς ἀνέφερον ἡ ἀειμνήστως Ἀνα Τριανταφυλλίδου, εἰς σάκκον περιέχοντα ζῶντας ὄφεις καὶ θανατοῦται ὑπὸ τούτων βραδέως μετὰ 48ωρον. Εἰς 10.000 ἀναβιβάζει ὁ Τρικούπης εἰς τὴν Ἱστορίαν τοὺς σφαγέντας Ναουσαῖους: πολλοὶ δὲ ἄλλοι δεμένοι εἰς πασσάλους ἐκαίοντο ζῶντες, τὰς δὲ γυναῖκας τὰς «ἐρροπάλιζον» εἰς τὴν κεφαλὴν [βλέπε Gervinius, *Insurrection et Regeneration de la Grèce* (γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ Y.F. Minsin καὶ L. Sgaita. Τόμος I, σελ. 380). Ἐπίσης Ἀρχεῖον Ὑδρας, Λιγνός, Τόμος 2ος, σελ. 432].

Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1822 διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου κατὰσχεταὶ ἅπασα ἡ κινητὴ καὶ ἀκίνητος περιουσία τῶν Ἑλλήνων τῶν ἐπαρχιῶν Ναούσης, Βεροίας καὶ Ἐδέσσης. Εἰς τὸν τόμον Α τῶν Ἀρχείων τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ὑπάρχει προκήρυξις τοῦ ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικ-

κού Ἀθανασίου Κανακάρη καὶ τοῦ μινίστρου τῶν Ἐξωτερικῶν Νέγρη ἀπὸ 12 Ὀκτωβρίου 1822, δι' ἧς προτρέπονται οἱ Πελοποννήσιοι εἰς ἐντόνους ἀγῶνας, διότι ἄλλως «... δεινὰ ὁμοία πρὸς τὰ τῆς Ναούσης μᾶς ἀναμένουν». Διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου 120 χωρία καίονται καὶ οἱ κάτοικοι ἐξολοθρεύονται. Εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 63 ἐγγραφοῦν τῆς Συλλογῆς Βασδραβέλλη ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ Λουμπόυτ Πασσᾶ πρὸς τὸν ἱεροδικὴν Βεροίας ἀναφέρουσα: «Πλέον τῶν δισχιλίων Ναουσαίων ἐσφάγησαν ἢ ἐφονεύθησαν. Τὰ τέκνα τῶν ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι, ἐνεπρήσθη δὲ ἡ Νάουσα καὶ ἐκάη τελείως, ὥστε οὔτε φωνὴ ἀλέκτορος νὰ μὴ ἡχῇ πλέον, καὶ οὕτω ἐγένετο ἡ ἐπιθυμία τοῦ Σουλτάνου». Οὕτω εἰς τὴν ἔρημον καὶ πλημμυρίσασαν ἀπὸ ὀθωμανικὰ στρατεύματα Μακεδονίαν ἡ ἐπανάστασις ἐσίγησεν, ἀφοῦ οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος πλὴν τῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Κάσου ἐγίνεν ὅ,τι ἐν Ναούτῃ καὶ οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος καθελώθη μία στρατιά 50.000 τουρκαλβανικῶν τακτικῶν στρατευμάτων. Ἡ μοῖρα ὁμῶς τῆς Μακεδονίας ἐκπαλαί εἶναι νὰ προκινδυνεύῃ, νὰ μάχεται καὶ νὰ καταστρέφεται διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ ἐπιζήσας τῆς καταστροφῆς γέρο-Καρατάσος μετ' 2.000 Δυτικομακεδόνας καὶ Βορειοθρῆσσοι κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Κωλέτη εἰσέρχεται εἰς τὸ Μεσολόγγι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ τίθεται ὑπὸ τὸν Μπότσαρη. Ὁ Διαμαντῆς μετὰ τῶν ἀνδρῶν τοῦ εἰσέρχεται εἰς Ἡπειρον, ἐκκαθαρίζει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Καραϊσκάκη τὰ Ἀγραφα καὶ λαμβάνει μέρος εἰς τὴν μάχην τῆς Πλάκας σῶζων τὸν Καραϊσκάκη, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀτυχον μάχην τοῦ Πέτα. Δι' ἐγγράφου σωζομένου τοῦ Προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸν «Ἐκλαμπρότατον Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ» ἀπὸ 22 Ἰουλίου 1822 τίθεται τὸ τμήμα τοῦ Ἀγγελῆ Γάτσου εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Νικηταρᾶ, ὡς στερουμένου ἀνδρῶν καὶ οἱ Ὀλύμπιοι ἄνδρες ὑπὸ τὸν Νικηταρᾶν τὸν Τουρκοφάγον λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν μάχην τῆς 22ας Ἰουλίου 1822 εἰς τὰ Δερβενάκια, μετὰ τὰ γνωστὰ νικηφόρα ἀποτελέσματα.

Οἱ Διαμαντῆς καὶ Καρατάσος προάγονται τὴν 22 Νοεμβρίου 1822 εἰς στρατηγούς καὶ ὁ μὲν εἰς, ὁ Διαμαντῆς, τοποθετεῖται ὡς διοικητὴς εἰς τὸν Εὐρίπον, τὴν Ἀνδρον, Νάξον, Τήνον καὶ Σάμον, ὁ δὲ ἔτε-

ρος, ὁ Καρατάσος, ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως Εὐβοίας.

Τὸ ἐγγραφοῦν τῆς προαγωγῆς τῶν τελευτᾶ: «Τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα γνωρίζει ἐκ πείρας τὰ ὑγιᾶ φρονήματα τῶν δύο Ὀλυμπίων, οἱ ὅποιοι καθ' ὅλον αὐτὸν τὸν χρόνον γενναίως πολεμοῦντες καμμίαν εὐγνωμοσύνης ἐνδείξιν δὲν ἀπεδέχθησαν καὶ εἶναι ἀξιώτατοι Ἑλλήνες».

Ἔνεκα τῆς διενέξεως τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου πρὸς τὸν Ἀρείον Πάγον, ὁ Ἀνδρούτσος ἐκστρατεύει κατὰ τοῦ πιστοῦ εἰς τὴν Κυβέρνησιν Καρατάσου, φρονίμως δὲ ποιῶν ὁ Καρατάσος ἀποφεύγει τὴν ἀδελφοκτονίαν ἀποσυρόμενος. Καὶ τὴν 1ην Μαΐου 1823 ἐπιτίθεται βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Μαντῶς Μαυρογένους καὶ μετὰ τετραήμερον μάχην πρὸς 10.000 Ὀθωμανοὺς καταλαμβάνει τὸ Τρίκερι. Ὡς καλύτερον ἔπαινον ἀναφέρω τὴν κριτικὴν τῶν Τούρκων: Ἡ τακτικὴ τοῦ γέρο-Καρατάσου ὑπῆρξεν οἷα θὰ ἦτο τοῦ τελειοτέρου ὡργανωμένου τακτικοῦ στρατοῦ.

Κατὰ τὰ τέλη Μαΐου 1824 γίνεται γνωστὴ ἡ ἐξοδος τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου μετὰ κατευθυνσιν τὰ Ψαρά. Ἡ Κυβέρνησις διατάσσει τὴν ἐπείγουσαν ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τῆς νήσου διὰ σώματος ἐκ 1300 ἀνδρῶν Ὀλυμπίων ὑπὸ τοὺς Λάμπρου ἐκ Κασσάνδρας, Κότταν ἐκ Χαλκιδικῆς, Τουράντσαν ἐκ Σιατίστης καὶ Στοῦτζαν ἐκ Κοζάνης. Ἀντὶ πάσης κριτικῆς ἐπιτραπήτω μοι νὰ καταχωρίσω τὴν ἐκθεσιν τοῦ ναυάρχου Σαχτούρη πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν προϊστάμενόν του ναύαρχον Μιαούλην: «Ἄλλος πόλεμος ἐγίνεν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ, ὅπου κεῖται ἄνω τῆς πολιτείας, ὅπου ἐκείντο τρεῖς μύλοι. Ἐκεῖ εὐρίσκοντο 500 Δυτικομακεδόνες καὶ Ψαριανοί, οὗτοι ἐκράτησαν ὀλίγον τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ ἡ πληθὺς τῶν ἐχθρῶν τοὺς ἔκαμεν τοὺς ὀλίγους νὰ τραβηχθοῦν κατὰ τὸ Παλαιόκαστρον, ὅπου ἦτο τὸ μεγάλο Κανονοστάσιον. Τότε ὅλοι οἱ Ψαριανοὶ ἀπελπίσθησάν καὶ ἔτρεξαν εἰς τὰ πλοῖα, οἱ Δυτικομακεδόνες ὁμῶς ὄχι, ἀλλὰ ἐκλείσθησαν μετὰ τινὰς ἄλλους ξένους καὶ σχεδὸν 10-12 Ψαριανοὺς μέσα εἰς τὸ Κανονοστάσιον. Τρεῖς φορὰς ὥρμησαν οἱ Τούρκοι κατ' αὐτοῦ διὰ νὰ τὸ κυριεύσουν καὶ τρεῖς ἐπέστρεψαν ὀπίσω ἀπρακτοὶ μετὰ μεγάλωτον χαμόν. 12.000 λέγουσι ἐξεμπαρκαρίσθησαν ἐπάνω εἰς τὴν Νῆσον ἐκ τῶν ἐχθρικών στρατευμάτων καὶ ὅλοι ἐρρίφθησαν κατ' αὐτοῦ. Τὰ δύο τρίτα

τῶν Μακεδόνων ἦσαν ἤδη σκοτωμένοι, ὅταν ἀποφάσισαν ν' ἀφήσουν τοὺς Τούρκους νὰ ἔμβουν μέσα καὶ τότε βάζοντες φωτιά εἰς ταῖς μίνες, ἐπῆρεν μόνον ἡ μία καὶ ἐσκεπάσθησαν 4.000 Τούρκοι καθὼς καὶ αὐτοὶ οἱ ἱδιοὶ μὲ ταῖς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά των. Τοιοῦτον ἡρωικὸν τέλος ἔδωσαν οἱ γενναῖοι...»

Κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἔστω καὶ ἓνα φυλλαράκι ἀπὸ τὸ δάφνινο στεφάνι τῆς δόξας τῶν Ψαρῶν δικαιοματικὰ ἀνήκει.

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1825 ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε φυλακίσει τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, σχηματίζει στρατιὰν διὰ συνενώσεως τῶν Μακεδόνων, Ρουμελιωτῶν, Θεσσαλῶν, Σουλιωτῶν καὶ Πελοποννησίων, ὑπὸ τοὺς Καρατάσσον, Τζαβέλλαν, Καραϊσκάκην, Μακρυγιάννην, Χατζηχρήστον, Δουμπιώτην, Ἀγγελὴν, Γάτσον, Παπατσώρην, Γιατράκον καὶ Γρηγοριάδην. Ἀρχηγὸν τῶν ἐμπειροπολέμων χερσαίων καὶ ὀρεισιβίων αὐτῶν ἀνδρῶν θέτει τὸν φίλον του... πλοίαρχον Σκούρτην. Ἀπαντες οἱ ἀρχηγοί, χολωθέντες ἐκ τούτου, ἀποχωροῦν τῶν θέσεων των μετὰ τῶν τμημάτων των, ἐνῶ ὁ Καρατάσσος μὲ τοὺς 300 ἐναπομείναντας Μακεδόνας τοῦ καταλαμβάνει τὸ ὕψωμα Σχοινόλακκας, ἐν Μεσσηνίᾳ. Μὲ τὴν ἀφιξίν, τὴν 18 Μαρτίου 1825, τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Ἱμπραήμ ἐκ 3000 λοχιοφόρων, 1000 ἀτάκτων καὶ 700 Μαιελοῦκων ἄρχεται ἡ μάχη κατὰ τῆς δρακὸς τῶν Μακεδόνων· καὶ ἡ πρώτη ἐπιθεσις ἀποτυγχάνει. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν· νέα ἐπιθεσις ὑπὸ τὸν ἐξωμότην ἐξιλαμισθέντα Γάλλον συνταγματάρχην Ρισβάνμπεην, ἀλλὰ τὰ στρατεύματά του ἀποδεκατίζονται. Τὴν νύκτα μεγάλη θύελλα βοηθεῖ τὸν Καρατάσσον ποῦ ἀποσύρεται εἰς Λαγουδίσταν, ὅπου τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀρκάδων ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Μιέλλιον. Οἱ Μακεδόνες ἔσχον 13 νεκρούς. Ἐκ τῶν τοῦ Ἱμπραήμ 6 ἀξιοματικοὶ καὶ 150 ἄνδρες νεκροί, 163 τραυματίαι. Λάφυρα Καρατάσσου: 110 τουφέκια. Ὁ Δικαῖος Παπαφλέσσας γράφει πρὸς Μισοῦλιν, ὅτι ὁ Καρατάσσος ἐφόνευσε ἄνω τῶν 500 Ὀθωμανῶν (βλέπε καὶ *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ὑδρας*, Τόμος 2ος).

Ἐπειδὴ δὲ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐπέιξε ἐπικινδύνως τὴν Ὑδραν, διατάσσεται καί, ἀφοῦ συγκεντρώνει 2.000 Μακεδόνας, με-

ταφέρεται εἰς τὴν νῆσον ὁ Καρατάσσος, ὅπου τὴν ἀρχηγίαν τῶν χερσαίων δυνάμεων εἶχεν ἀναλάβει ὁ Ἰωάννης Παππᾶς, υἱὸς τοῦ ἤδη ἀναφερθέντος Ἑμμανουὴλ Παππᾶ, μὲ 540 Μακεδόνας.

Ἀπὸ τοῦ 1827 ὁ Κωλέτης ἀποστέλλει τοὺς Μακεδόνας ὡς φρουράν εἰς διαφόρους πόλεις. Π.χ. εἰς Ναύπακτον τὸν γέρο-Καρατάσσον, εἰς Εὐρίπον τὸν Τσάμην Καρατάσσον, εἰς Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κολοκοτρώνη τὸν Γάτσον, ὁ δὲ Περραιβὸς μετὰ τῆς *Μακεδονοθεταλικῆς Φάλαγγος*, ὡς ἀνέγραφεν ἡ σημαία τῆς, τίθεται ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκην διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐπομένως, οἱ Μακεδόνες καὶ μετὰ τὴν σίγασιν τῆς ἐπανάστασεως ἐν Μακεδονίᾳ, εἴτε ὡς πρόσφυγες εἴτε οἱ πλείονες ὡς ἐθελονταί, προσέρχονται ἀθρόως, ἐγκαταλείποντες τὰ πάντα, διὰ νὰ προσφέρουν ὁλοκαύτωμα ἑαυτοὺς, ὅχι πλέον ὑπὲρ τῶν ἐστιῶν των, ἀλλὰ ὑπὲρ τῶν ἐστιῶν τῶν ἀδελφῶν των τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν μαρτύρων καὶ ἡρώων εἶναι τέκνα μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀδιαιρέτου μεγάλης ἐλληνικῆς Πατρίδος, ὅπως ἀκριβῶς τὴν ἐφαντάσθη ἡ *Χάρτα* τοῦ Ρήγα καὶ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία. Καὶ οἱ Μακεδόνες ἐπραξάν τὸ καθήκον των, ὅπως καὶ πᾶς ἄλλος Ἕλλην, καὶ ἠγωνίσθησαν ἀνδρείως, καὶ αἱ ἐπιτυχίαι των, ὁ ἡρωϊσμός των, αἱ θυσίαι των ἦσαν τότε περισσότερον γνωσταὶ ἢ σήμερον.

Ὑπέστησαν μαρτύρια καὶ καταστροφάς, ἃς δὲν ὑπέστησαν παρὰ μόνον τὰ Ψαρά, ἡ Κάσος καὶ ἡ Χίος. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἠυδόκησεν ὅπως ἡ Μακεδονία μόνον μετὰ ἓνα περίπου αἰῶνα ἀπολαύσῃ τὴν ἐλευθερίαν. Ἐθυσίασαν οἱ Μακεδόνες τὰς ἐστίας των καὶ ἑαυτοὺς αὐτονοήτως, διὰ νὰ διασωθῇ τὸ κύριον σῶμα, ὁ κορμὸς τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Βούλγαροι, προπαγανδίζοντες, ἀναφέρουν τὴν ἡρωικὴν πατρίδα τοῦ Ἑμμανουὴλ Παππᾶ, τὰς Σέρρας, ὡς ἰδική των, ἡμεῖς δὲ οἱ ἀπαίσιτοι τύραννοι διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ἐξελληνίζομεν αὐτήν. Καὶ ἡμεῖς οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες δὲν γνωρίζομεν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἀρχηγοὶ καὶ πολεμισταὶ ἔδειξαν πνεῦμα πανελλήνιον καὶ ἐπολέμησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τοῦ Γένους, ἄνευ τοπικῶν συνόρων. Εἶναι πλέον καιρὸς νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια.

ΚΩΣΤΗΣ ΚΟΚΟΡΟΒΙΤΣ

Γιὰ τὰ 150 χρόνια τῆς Φιλικῆς

Καταχνιά καὶ ζόφος καὶ σκλαβιά·
Κι' Ἕλληνες χωρὶς Ἑλλάδα!
Καὶ ὁ στρατὸς τῆς ὀργῆς ὁδοιπορεῖ,
σιωπηλὸς καὶ ἀόρατος σαλεύει,
πρὸς τὸ ἀνείπωτο πορεύεται
προαιώνιο πεπρωμένο.
Καὶ ἀνεμοὶ καὶ τύραννοὶ καὶ τρόμος.
Σκόρπια τῶν ραγιάδων τὰ παιδιά·
μιὰν Ἑλλάδα μέσα τοὺς γεννιέται,
μέσ' ἀπὸ χαλάσματα καὶ ἀπόγνωση
καὶ ἀπὸ πίστη
τὰ βουνὰ μετακινεῖ.
Μιὰν Ἑλλάδα μέσα τοὺς γεννιέται
καὶ δοξαστικά,
σὰν ἀναστάσιμα,
τὸ Εἰκοσιένα εὐαγγελίζονται,
ἥλιον ἀβασίλευτο,
ἥλιον ἀπὸ ἀντίσταση
καὶ ματωμένη λευτεριά!
Καὶ ἄστραψαν οἱ ὀρίζοντες
καὶ σκόρπισαν τὰ σύννεφα,
στὴ μαύρῃ καὶ ἄγρυπνῃ νυχτιά
καὶ ἀνάψανε τὰ πρῶτα ἀστέρια:
Νὰ ὁ Σκουφᾶς, ὁ Ξάνθος, ὁ Τσακάλωφ,
καὶ ὁ Ὑψηλάντης,
στὸ χακί!
καὶ ὀλοένα πλήθαιναν τ' ἀστέρια
καὶ εἶχε, καθένα, τ' ὄνομά του
καὶ ὅλα μαζί
—τ' ἀκοῦτε, ἀδελφια;—
τὰ εἶπαν Φιλικὴ Ἑταιρεία!
Καὶ Φιλικούς
τοὺς νεκροζώντανους ποὺ ἀγγίζανε
τὴν τραγουδὸπλεχτὴ
τοῦ Ρήγα λεβεντιά!
Πέρασαν, ἀπὸ τότε, πόσα χρόνια!
Ἕνας αἰῶνας καὶ μισός!
Καὶ ἦρθε τῆς νύχτας τὸ ξημέρωμα
κι' ἔσμιξαν τὸ φῶς τοὺς ὅλα τ' ἄστρα,
κι' ἐγίναν ὁ ἥλιος ὁ ἀβασίλευτος,
ἥλιος ἀπὸ ἀντίσταση
καὶ ματωμένη λευτεριά!

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΓΑΡΗΣ

Τὸ 1821 ὑπὸ τὸ φῶς τῆς πολεμικῆς ἐπιστήμης

Ὁ περασμένος αἰώνας θὰ ἦταν ὁ νεκροθάφτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἂν δὲν συνέβαινε τὸ θαῦμα τοῦ '21. Μὲ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ Ἕλληνες ξεπερνούσαν τὰ 35 ἑκατομμύρια, πού, ἂν ἀφαιρέσουμε τοὺς σὲ μέγα ποσοστὸ ἀφελληνισθέντες, ἦταν φυσικὴ ἀναπαραγωγικὴ ἐξέλιξη τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. (Αὐτοὶ ἔφθαναν, ὡς γνωστὸ τὰ 20 ἑκατομμύρια καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ πολυπληθέστερο, τότε, ἔθνος τῆς Γῆς, μὲ ἐνιαία δομὴ χωρὶς παρακλάδια, ὅπως εἶχαν οἱ Κινέζοι καὶ οἱ Λατίνοι). Στὸ τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ '21 ἡ ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἀγκάλιασε στοὺς κόλπους τῆς λίγης ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἑλληνες, μόνο 700 χιλ. Ὑπολογίζουν οἱ ἔθνολόγοι, ὅτι ἡ κατιοῦσα φθορὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ ὠλοκληρωνόταν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, κι ἔτσι ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἔθνους μας θὰ ἦταν ὀριστικὴ. Καὶ σήμερα στὸ χώρο μας θὰ κυριαρχοῦσαν οἱ ἀπόγονοι τῶν ἐπὶ πλῦδων Ἀσιατῶν, ὅπως συμβαίνει στὸν ἐπίσης ἑλληνικὸ μικρασιατικὸ χώρο. Καὶ τὸ παντοτεινὸ σβήσιμο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους — πού σήμερα, σύμφωνα μὲ τὴν κανονικὴ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξη, ἔπρεπε νὰ ξεπερνᾷ τὰ 500 ἑκάτ. Ἕλληνες, πού ὑπάρχουν ἀλλὰ ἔχουν ἀφομοιωθῇ ἀπὸ ἄλλα ἔθνη—, θὰ σφραγιζόταν μὲ τὴν μοιραία σφραγίδα τοῦ ὀριστικοῦ τέλους του, κλείνοντας ἔτσι μιὰ ὑπέρλαμπρὴ ἱστορία ἑνὸς μεγάλου λαοῦ, μὲ ἀπειρες ἀρετές μὰ καὶ μὲ καταλυτικὰ ἐλαττώματα.

Ἀλλὰ ἦρθε τὸ '21. Τοῦτο τὸ θαῦμα ἔχει ἐξετασθῇ πολὺπλευρα καὶ τοῦ ἔχουν δοθῇ ἐρμηνεῖες, καὶ σωστές ἀλλὰ καὶ προσαρμοσμένες στὶς ἐπιθυμίες τοῦ κάθε ἱστορικοῦ ἐξεταστῇ, πού ἔθεσε τὴν γραφίδα του στὴν διάθεση διαφόρων σκοπῶν. Δὲν γνωρίζω, ἂν τὸ '21 ἔχει ἐξετασθῇ μὲ τὸ πρῖσμα τῆς ἐπιστημονικῆς πολεμολογίας, ἀπὸ κάπως ψηλότερο ἐπίπεδο καὶ μὲ εὐρύτητα, πού νὰ περιλαμβάνη ὅλους τοὺς σχετικούς παράγοντες. Μὰ νομίζω ὅχι. Αὐτὴν τὴν ἐξέταση, σὰν στρατιωτικὸς, θὰ ἐπιχειρήσω ἐδῶ.

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21, ὅπως καὶ κάθε ἐπανάσταση, εἶναι ἓνα εἶδος πολέμου, μία ἀπ' τὶς πολυποίκιλες πολεμικὲς μορφές. Σὰν πόλεμος, λοιπόν, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ χαρακτηριστικὰ του. Ποία ἦταν, λοιπόν, αὐ-

τὰ γιὰ τὴν Ἐπανάσταση ἐκείνη; Δηλαδή ὁ γενικὸς σκοπὸς τοῦ πολέμου, ἡ προετοιμασία του, ὁ πολιτικὸς καὶ στρατηγικὸς σκοπὸς του, ἡ γενικὴ στρατηγικὴ του ἀπὸ πλευρᾶς προπαρασκευῆς καὶ διευθύνσεως του καὶ τελικὰ ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀποτελεσμάτων του, ἡ ἐπιχειρησιακὴ στρατηγικὴ του, ἡ τακτικὴ του, ἡ συντήρηση τῆς ἐπαναστατικῆς πολεμικῆς μηχανῆς κλπ.

Κι' ἄς ἀρχίσουμε ἀπ' τὸ σκοπὸ: *Σκοπὸς τοῦ Ἀγῶνα* ἦταν ἓνας καὶ μοναδικός: Ἡ νεκρανάσταση τοῦ ἔθνους.

«Κοινὸς σκοπὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν τὸ διωξίμο τῶν κατακτητῶν καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδος», λένε οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Μεγ. Ἀγῶνα.

Καὶ τώρα γιὰ τὴ *προετοιμασία του*.

Ἀπ' τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀρχισε μιὰ σκληρὴ ἀντίσταση κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, μὲ διάφορες διακυμάνσεις, κρατώντας ἀκατάπαυτα ἐπὶ 4 αἰῶνες ἀναμμένο τὸ ἀντιστασιακὸ δαυλὸ, πού μεταβιβαζόταν σὰν ἱερὸ σύμβολο, ἀπὸ γενιά σὲ γενιά. Ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριά δὲν ἔσβηνε ἡ λαμπάδα τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τοῦ σκλαβωμένου γένους, ταπεινὴ στὴ φλόγα τῆς ἀλλὰ ἀνέσπερη, οὔτε ἡ ἀκάματη προσπάθεια γιὰ μιὰ οικονομικὴ ἄνθηση, πού εἶναι ἀπαραίτητη σὰν προϋπόθεση γιὰ ἄλλους πιὸ πολύτιμους ἐθνικοὺς σκοποὺς.

Ἀπ' τὰ πρῶτα χρόνια τῆς σκλαβιάς τὸ ὑπόδουλο ἔθνος ἀνέβαινε σκαλί-σκαλί τὴν πελώρια σκάλα, πού τ' ὡδηγοῦσε στὸ θαῦμα τοῦ '21. Ἐκτὸς ἀπ' τὴ ζωτικότητα τῆς περιούσιας φυλῆς μας, κι' ἄλλοι παράγοντες, δημιουργημένοι κι' ἀπ' τὴν ζωικότητα αὐτὴ ἀλλὰ καὶ βγαλμένοι κι' ἀπὸ ἄλλες συνθήκες, βοήθησαν σημαντικὰ γιὰ τὸ ἀνέβασμα αὐτό, τὸ ὅσο κοπιαστικὸ, μακροχρόνιο καὶ δύσκολο.

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦσαν: Ἡ *θρησκεία*, πού τὴν ἄφησε ἐλεύθερη ὁ κατακτητὴς κι' ἀναγνώρισε τὸν Πατριάρχῃ σὰν τὴν κεφαλὴ τοῦ Γένους, ὁ *κοινοτικὸς μηχανισμός* μὲ τοὺς δημογέροντες, οἱ *πνευματικοὶ Ἕλληνες* τοῦ Φαναρίου, πού τοὺς χρησιμοποιοῦσαν οἱ Τούρκοι σὲ καίριες κρατικές θέσεις, ἡ *ναυτιλία* μὲ τὰ ἑκατοντάδες ἑλληνικὰ πλοῖα πού ταξίδευαν στὸ ἐξωτερικὸ σὰν σύνδεσμος ζωοδότης μὲ τὶς ἐλεύ-

θερες χώρες και πηγή πλούτου, *ή χωρίς διακοπή αντίσταση* με τους κλέφτες, που πολύ την υπελόγιζαν οι κατακτητές, *το σύστημα των αρμοτολικιών, οι ήμιανεξάρτητες περιοχές* της Μάνης και του Σουλίου, που με τις ήρωικές αναλαμπές τους φωτίζαν τους ραγιάδες και τους πότιζαν με κουράγιο κι' ελπίδα. 'Ακόμη ήταν *οί Έλληνες* που είχαν καταφύγει *στην Εύρώπη*, μετά την 'Αλωση, και προκόβοντας εκεί κρατούσαν αναμμένη την δάδα του φιλελληνισμού, αλλά κι' έκαναν το κάθε τι για την νεκρανάσταση του γένους. 'Ο *φιλελληνισμός* αυτός, που αναπτύχθηκε ανυστερόβουλα στην Εύρωπη και στην 'Αμερική, προσέφερε πολύτιμη βοήθεια στον 'Αγώνα. 'Επίσης βοήθησαν πολύ και *τα ξένα συμφέροντα*, ιδίως των τριών τότε Μεγάλων Δυναμειών, Ρωσίας, 'Αγγλίας και Γαλλίας, που έχοντας φλογερά επιθυμητό στόχο τους την πολύτιμη 'Ανατολική Μεσόγειο, στην οποία κυριαρχούσε η 'Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήθελαν να την φέρουν υπό τον έλεγχό τους, ή κάθε μία για λογαριασμό της, και γι' αυτό ξεσήκωναν τους υπόδουλους εκεί λαούς, κι' ιδίως τον 'Ελληνικό, που ο χώρος του έμπαινε βαθιά στην θάλασσα των όνείρων τους. 'Ιδίως η Ρωσία, όρθοδοξη κι' αυτή, με κίνητρο τα κοσμοκρατορικά συμφέροντά της και τις ατέρμονες φιλοδοξίες των τσάρων της, ήθελε να νεκραναστήσει την Βυζαντινή Αυτοκρατορία διώχνοντας τους νεκροθάφτες της 'Ασιάτες πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀπ' ὅπου είχαν έρθει.

Και τα ξενικά αυτά συμφέροντα ώφελοῦσαν το υπόδουλο έθνος, μιὰ και ή ίκανοποίησή τους θα του έδινε την πολυπόθητη λευτεριά. 'Αλλά πόσο αίμα χύθηκε στις αλλεπάλληλες μάταιες προσπάθειες πρὸ τοῦ '21! Μὲ θλιβερή συνέπεια νὰ λιγοστεύη ἀσταμάτητα κι' επικίνδυνα ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμός, ὥσπου κόντευε νὰ σβήση. Μέσ' τις ξενικές αυτές προσπάθειες ήταν και τὸ μεγάλο *στρατιωτικὸ «σχολεῖο»* *στην Ἐπὶ τὴν ἡσσο*, τὸ περιδέραιο αὐτὸ τῶν ἑλληνικῶν νησιῶν, πού ποτὲ δὲν τουρκοκρατήθηκε, «σχολεῖο» πού συντηροῦσαν διαδοχικὰ οἱ Ἑνετοί, Ρῶσοι, Γάλλοι και οἱ Ἀγγλοὶ (αὐτοὶ εἶχαν ὑπεύθυνον τὸν Τσώρτς). Σ' αὐτό, ιδίως στίς τελευταῖες δεκαετίες πρὶν τὸ '21, ἐκπαιδεύτηκαν ἀμύπολλοι Ἕλληνες ἀγωνιστές, ἀπ' τοὺς ὁποίους βγήκαν ἀπλοὶ πολεμιστές, ἀλλὰ και ἐξαίρετοι ἀρχηγοὶ τοῦ Ἀγῶνα, πού χωρίς αὐτοὺς ἡ Ἐπανά-

σταση θᾶσβηνε πρὶν σχεδὸν ἀρχίσει. Ἄλλοι ἀτίθασοι Ἕλληνες σπούδαζαν τὴν τέχνη τοῦ πολέμου σὰν μισθοφόροι στήν Γαλλία και στὰ Ἱταλικά κρατίδια. Περίφημο ἦταν τὸ ἑλληνικὸ σῶμα πού χρησιμοποίησε ὁ Ναπολέον στήν Αἴγυπτο. Ἀλλὰ πῶς πολύτιμο ἦταν τὸ ἔμπεδο τῆς Ἐπτανήσου. Κι' ἦταν τόσο κοντὰ ἡ Ἐπτανήσος, ἀναπτυγμένη σ' ὅλο τὸ μήκος δυτικὰ τῆς χερσαίας Ἑλλάδος, πού μ' ἓνα πῆδημα βρίσκονταν ἐκεῖ οἱ κατατρεγμένοι ἀδούλωτοι σκλάβοι, κι' ἀπὸ κεῖ ἀνοιγόταν ὁ δρόμος, στοὺς πῶς ζωηροὺς, γιὰ τίς πῶς πέρα εὐρωπαϊκὲς χώρες. Κι' ἔτσι φτιαχνόταν στὸ ἐξωτερικὸ, συνεχῶς, πολῦτιμο ἀνθρώπινο δυναμικὸ, πού βοηθοῦσε θετικὰ γιὰ τὸ ἀσταμάτητο ἀνηφόρισμα στὰ σκαλοπάτια πού ὡδηγοῦσαν στὴ λευτεριά.

Παράλληλα και πῶς ἔντονα και στὸ ἐσωτερικὸ τῆς σκλαβωμένης Πατρίδας γινόταν μιὰ ἀδιάκοπη πολεμικὴ προπαγανδιστικὴ. Ἦταν οἱ κατατρεγμένοι, πού ἔπαιρναν τὰ βουνά, ὅπου ἔφτιαχναν δικὸς τους βασίλειο, στίς ἀπάτητες ἀπ' τοὺς Τούρκους ψηλὲς βουνοσειρές. Μόνιμες ἐστίες παραγωγῆς σκληροτράχηλων πολεμιστῶν ἦταν ἡ Μάνη και τὸ Σούλι, ἀλλὰ κι' ἡ Κρήτη δούλευε ἀσταμάτητα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Ὅλα τὰ ἑλληνικά ὄρεϊνὰ συγκροτήματα γνώριζαν τὴ *λεβεντιά τῶν κλεφτῶν*. Ἡ δραστήρια δράση τους ἔκανε τοὺς κατακτητὲς νὰ μὴν σφίγγουν μέχρις ἀσφυξίας τίς ἀλυσίδες τῆς δουλείας. Κατόπιν ἦσαν οἱ *ἀρματολοὶ*, ὑπεύθυνοι, με τὴν ἄδεια τῶν Τούρκων, γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου, πού εἶχαν στὰ τμήματά τους ξεχωριστοὺς πολεμιστές. Αὐτοὶ δούλευαν γιὰ τὸ καλὸ τῆς σκλαβωμένης φυλῆς και πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εὗρισκαν καταφύγιο στὰ βουνά κι' ἔσμιγαν με τοὺς κλέφτες. Ἐνα ἄλλο πολῦτιμο στρατιωτικὸ σχολεῖο, πού ἔφτιαχνε ἀσταμάτητα, ιδίως στὰ χρόνια πρὶν τὸ '21, ἄξιους Ἕλληνες πολεμιστὲς ἦταν τὸ *πασαλίκι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων*. Ὁ φιλόδοξος και σκληροτράχηλος αὐτὸς Ἀρβανίτης κυβερνοῦσε μιὰ μεγάλη ἐπικράτεια, πού ἀπλωνόταν στὰ περισσότερα ἐδάφη τῆς Ἑλλάδος. Ὁνειρευόταν νὰ τὴν κάμῃ δικὸ του κράτος, ἀνεξάρτητο ἀπ' τὸν Σουλτάνο. Και γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ βάλθηκε νὰ κάμῃ γερὸ στρατό, πυκνώνοντας τίς τάξεις του με διαλεχτὰ παληκάρια ἀπ' τοὺς υπόδουλους ραγιάδες, με πρώτους και καλύτερους τοὺς

Ἕλληνες, πού ἦταν σπουδαῖοι πολεμιστές. Τὰ στρατιωτικά σχολεῖα τοῦ Ἀλῆ ἐβγαζαν συνέχεια, ἔπειτα ἀπὸ σκληρὴ ἀλλὰ καὶ πολὺτιμη ἐκπαίδευση, Ἕλληνες ἀρματολούς πού εἶχαν γιὰ παιχνίδι τὰ ἄρματα. Παράλληλα, ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ κατὰ τῆς Πύλης ἦταν σύγχρονη σχεδὸν μὲ τὶς ἀρχές τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας, καὶ τὴν βοήθησε ἔμμεσα, ἀλλὰ σημαντικά, στὸ ἄρχισμά της, ἐπειδὴ οἱ Τούρκοι εἶχαν τὸ νου τους περισσότερο ἐκεῖ καὶ λιγώτερο στὸ ξεσήκωμα τῶν σκλάβων. Δύσκολη πολὺ γιὰ κάθε ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἀρχὴ της, ὥσπου νὰ ριζώσει. Ἄν ὁ Τουρκικὸς Στρατὸς δὲν εἶχε νὰ κάμει τότε μὲ τὴν ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ, πού εἶχε γίνει φόβητρο γιὰ τὸ Σουλτάνο, ἀντὶ νὰ εἶναι μαζεμένος στὴν Ἡπειρο, θὰ ἦταν ἀπλωμένος σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ ἐπνιγε στὸ αἶμα κάθε ἀρχικὴ τοπικὴ ἐξέγερση τῶν ραγιάδων. Κι' ἔτσι ὁ αἰμοβόρος τύραννος τῶν Ἰωαννίνων βοήθησε ἔμμεσα, ἀλλὰ καὶ σημαντικά, τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ '21.

Ὅλα τὰ πῖο πάνω ἦσαν προετοιμασίες γιὰ τὶς χερσαῖες πολεμικὲς δυνάμεις, πού θὰ χρησιμοποιοῦνταν στὴν Ἐπανάσταση, προετοιμασίες ἐνθαρρυντικές, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ὁδηγοῦν ὁμως καὶ σὲ μιὰ βέβαιη ἐπιτυχία.

Ἀλλὰ στὸν Ἀγῶνα βοήθησαν σημαντικὰ κι' οἱ ναυτικὲς ἑλληνικὲς δυνάμεις. Πανάρχαιος ναυτικὸς λαὸς οἱ Ἕλληνες, ἦταν πάντοτε ἀριστοὶ ναυτικοί, πού τὸ ἀποδεικνύουν καὶ σήμερα μὲ τὸν τεράστιο ἑλληνικὸ ἐμπορικὸ στόλο, πού εἶναι ἓνας ἀπ' τοὺς μεγαλύτερους τοῦ κόσμου. Ἀπ' τὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς δουλείας ἄρχισε ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὰ ἑλληνικὰ πελάγη πρῶτα καὶ κατόπιν καὶ σ' ἄλλες θάλασσες. Κι' ἔτσι σιγά-σιγά, ἀλλὰ σταθερά, φτιαχνόταν ἓνας σπουδαῖος ἐμπορικὸς στόλος, πού πρὶν ἀρχίσει τὸ '21, περιελάμβανε ἑκατοντάδες γερὰ ποντοπόρα καράβια καὶ μάλιστα ἐξωπλισμένα, μὲ τὴν ἀδεια τῶν κατακτητῶν, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς πειρατές πού ρήμαζαν τὶς θάλασσες. Ἔτσι κι' οἱ πειρατές, ἔμμεσα κι' αὐτοί, ἦταν μιὰ εὐνοϊκὴ αἰτία τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν καραβιῶν. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ Τούρκοι δὲν ἦταν καλοὶ ναυτικοί. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ναυτικὲς μεταφορὲς τῆς Ὄθωμανικῆς Αυτοκρατορίας ἦταν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ στὸν τουρκικὸ πολεμικὸ στόλο ὑπηρετοῦσαν ἀμύπολλοι Ἕλληνες,

στὶς πῖο δύσκολες εἰδικότητες. Μεγάλο, λοιπόν, πολεμικὸ σχολεῖο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ναυτικούς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ τουρκικὸς στόλος. Ὅταν ἀφυπηρετοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες, ἐμπαιναν πλήρωμα σὲ ἑλληνικὰ ἐμπορικὰ καράβια, σὰν ἐμπειροὶ ναυτικοὶ γιὰ πόλεμο, ἀλλὰ καὶ ἐκπαιδευτὲς τῶν νεωτέρων. Κι' ἔτσι στὶς παραμονὲς τοῦ '21 ἔνας ἀξιόλογος ἐξωπλισμένος, ἔστω πρόχειρα, ἐμπορικὸς στόλος ἦταν στὴν διάθεσιν τῶν Ἑλλήνων.

Παράλληλα μὲ τὶς χερσαῖες καὶ θαλασσινὲς πολεμικὲς, ἃς πούμε, δυνάμεις, κάθε ἑλληνικὴ οἰκογένεια εἶχε μερικὰ μέλη της ὠπλισμένα, μὲ δικαιολογία τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀγριμιῶν. Ὅπλα φορητὰ προμηθεύονταν οἱ σκλαβωμένοι, κρυφὰ πάντοτε, ἀπ' τὰ Ἐπτάνησα καὶ ἀπὸ λαθρεμπόριο μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν καραβιῶν. Πυρομαχικὰ ἔρχονταν ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ ἐφτιαχναν καὶ στὸ ἐσωτερικὸ (Δημητσάνα).

Ὅλα τὰ πῖο πάνω ἀφοροῦν μιὰ γενικὴ προετοιμασία, καὶ βέβαια ὄχι πλήρη, τοῦ μεγάλου Ἀγῶνα. Ἡ ὅλη προετοιμασία ἦταν, ἂν καὶ ἀσύνδετη, πολὺπλευρη, ὄχι μόνο καθ' αὐτὸ πολεμικὴ, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴ, οἰκονομικὴ, πνευματικὴ κλπ. Ἡ προετοιμασία αὐτὴ κράτησε αἰῶνες, μὰ πῖο ἐντονὴ ἦταν τὰ τελευταῖα 50 χρόνια πρὶν τὸ '21 κι' ἰδίως τὴν τελευταία 15ετία πρὶν ἀπ' αὐτόν.

Ὑπῆρχε σχέδιον γενικὸ γι' αὐτὴ τὴν μακρόχρονη προετοιμασία; Ἡ ἀπάντησις εἶναι: Ὁχι. Ὅλα γίνονταν στὴν τύχη, μὲ κίνητρο τὸν πόθο τῶν σκλαβωμένων νὰ ἐλευθερωθοῦν. Μοναδικὸ σχέδιον, ἀσυντόνιστο καὶ περιπτωσιακὸ, ἦταν ἓνα, ἀλλὰ ἐξωτερικῆς προελεύσεως. Τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἰδίως τῆς Ρωσίας, πού ξεσήκωνε τοὺς σκλάβους κατὰ καιροῦς. Στὰ ἐνδιάμεσα τῶν ξεσηκωμῶν ἡ Ρωσία πλημμύριζε τοὺς ραγιάδες μὲ ὑποσχέσεις, πού, ἂν καὶ ἦταν ψεύτικες τὶς περισσότερες φορὲς, τοὺς γέμιζαν χαρὰ κι' ἐλπίδα.

Τὰ τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπ' τὸ '21 ἄρχισε (ἀπ' τὸ 1814) σημαντικὴ δράσις ἡ «Φιλικὴ Ἐταιρεία» στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ. Ἦταν καὶ σὰν ὑπάρχῃ τῆς πολεμικῆς προσπάθειας τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ σὲ καμμιὰ περίπτωσι δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι ἡ «Φιλικὴ Ἐταιρεία» ἀσκοῦσε τὴν γενικὴ στρατηγικὴ τοῦ πολέμου, οὔτε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς κόπως ἐντονης προπαρασκευῆς του οὔτε κατὰ τὴν δετὴ διάρκειά του.

Γενικὸς σκοπός, βέβαια, εἶχε τεθῇ ὅλο-

κάθαρα: Ἡ ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καί ἡ δημιουργία ἐλευθέρου κράτους. Μέσα σ' αὐτὸν ἦταν κι' ὁ *πολιτικός σκοπὸς* τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ *ξεκάθαρος στρατηγικός σκοπὸς* δὲν ὑπῆρχε.

Λένε σχετικὰ οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Ἀγῶνα: «Ἡ Ἐπανάσταση προχωροῦσε χωρὶς σχέδιο. Σὲ ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα παρατηρήθηκε τὸ ἴδιο. Καθένας ἔχοντας γιὰ σύνθημα τὴν κραυγὴ «Θάνατος στοὺς Τούρκους» ὠπλιζόταν αὐθόρμητα, μὲ ὅ,τι μπορούσε νὰ χτυπήσει τὸν πλησιέστερο ἐχθρόν».

Μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς Ἐθνεγερσίας φτιάχθηκε μιὰ κεντρικὴ κυβέρνηση, πού ἔδειχνε φυσικὰ τεράστιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν συνέχιση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ Ἀγῶνα, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὰ μέσα γιὰ νὰ ὑλοποιήσῃ, ὅπως ἔπρεπε, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς αὐτό. Ἀκόμα δὲν μπορούσε νὰ ἐπιβληθῇ στοὺς τοπικοὺς καὶ γενικοὺς ἀρχηγούς, πού δροῦσαν ὅπως νόμιζαν αὐτοὶ καλύτερα. Λένε οἱ ἱστορικοί:

«Οἱ διάφοροι ἀρχηγοὶ δροῦσαν σχεδὸν ἀπομονωμένα καὶ ἀσυντόνιστα. Σὲ ἀρχηγούς μεταβλήθηκαν οἱ καπετάνιοι τῶν ἀρματολῶν, πού ἀποτίναξαν τὴν κυριαρχία τῶν Τούρκων. Οἱ καπετάνιοι αὐτοὶ ἔγιναν οἱ δυνατοὶ καὶ ἀνεξάρτητοι τοπικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπανάστασης: Ἔτσι, παρατηρήθηκε σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὸν λόγο αὐτό, μεγάλη διάσπαση τῶν ἐπαναστατημένων δυνάμεων, πού τὴν χειροτέρευε ἡ μεγάλη κατάρτιση τοῦ ὀρεινοῦ ἐδάφους. Κάποια ἐξαίρεση ἦταν στὴν Πελοπόννησο, γιατί σ' αὐτὴν ὑπῆρχε ἓνα μεγάλο ἐδαφικὸ στρατηγικὸ κέντρο, τὸ ὑπὲρ τοῦ Τριπολιτσᾶς, πάνω στὸ ὁποῖο μαζεύτηκαν καὶ ἐνοποιήθηκαν ὑποφερτὰ οἱ μεγαλύτερες δυνάμεις τοῦ Μοριά, κι' ἔτσι διευκολύνθηκε ἡ κοινὴ ἐκγύμνασή τους καὶ κάποιοι συντονισμοὶ τῶν ἐπιχειρήσεων, μετὰ τὰ πρῶτα, ἰδίως, χρόνια τοῦ ξεσηκωμοῦ».

Καὶ συνεχίζουν οἱ ἱστορικοὶ: «Ἡ προέλευση τῶν ἀρχηγῶν ἦταν πολυποίκιλη. Προέρχονταν αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς καπετάνιους τῶν ἀρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν, ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν πατριαρχικῶν οἰκογενειῶν, ἀπὸ τοὺς «κοτζαμπάσηδες» καὶ ἀπὸ ἀναγνωρισμένους γιὰ τὴν ἐξυπνάδα καὶ παληκαρῶσύνη τους ἀπλοὺς χωρικοὺς, πού ξεχώριζαν γιὰ τὴ δυνατότητά τους τὴν θέληση καὶ τὴν ἐπιβολή τους στοὺς ἄλλους. Αὐτοὶ ἐδημιούργησαν τὰ στρατόπεδα, δὲ πού στὴν ἀρχὴ συναθροίζονταν αὐτόματα

νέοι πολεμιστὲς ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, καὶ κατόπιν καὶ μὲ ἐπιστράτευση. Ἀρχηγοὶ δὲν ὑπῆρχαν, οὔτε ὅσοι χρειάζονταν ἀλλὰ οὔτε κι' ὅσοι ὑπῆρχαν ἦταν κατάλληλοι. Αὐτὸ ἔβλαψε πολὺ τὸν Ἀγῶνα. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ἀπλοὶ μαχητὲς ἦταν ἀπειθαρχοὶ ἰδίως στὴν ἀρχή, ὅταν ἀπόκτησαν ἐξαφνα τὴν λευτεριά τους. Αὐτὸ τοὺς μέθυσε κι' ἔκαναν τοῦ κεφαλιοῦ τους».

Ἐπίσης διαλυτικὸς παράγοντας κι' ἐμπόδιο, πολλὰς φορὲς καταλυτικὸ, γιὰ τὴν Ἐθνεγερσία, ἦταν οἱ ἀσταμάτητες διχόνοιες καὶ στὴ κυβέρνησή καὶ σ' ὅλη τὴν ἱεραρχία τοῦ ἐπικοῦ Ἀγῶνα. Αὐτὲς προέρχονταν ἀπὸ πολυποίκιλα συμφέροντα, ἐθνικὰ (τῶν μεγάλων δυνάμεων), τοπικά, οἰκονομικά, προσωπικά κ.ἄ. Κι' ἔτσι ὁ μέγας Ἀγῶνας ἦταν ἀκέφαλος σχεδὸν καὶ στὴν περίοδο τῆς τελικῆς προετοιμασίας του, λίγο πρὶν ἀπ' τὸ '21, καὶ στὴ μακρόχρονη περίοδο τῆς διεξαγωγῆς του.

Κι' ὅμως, παρὰ τὶς σφοδρὲς ἀντιξοότητες, ὁ πυρσὸς τοῦ Ἀγῶνα κρατήθηκε ἀναμμένος χάρις στὴν ἀπαράμιλλη ἀντρευσὴ τῶν παλληκαριῶν, πού πολεμοῦσαν, καὶ τῶν πολλῶν καὶ ἐπιδέξιων καὶ σκληροτράχηλων πολεμικῶν ἀρχηγῶν.

Γενικὸς ἀρχιστράτηγος τοῦ Ἀγῶνα κατ' οὐσίαν δὲν ὑπῆρχε. Ἀρχιστράτηγοι σὲ μεγάλες περιοχὲς εἶχαν ἀναγνωρισθῇ, ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης στὸ Μοριά κι' ὁ Καραϊσκάκης στὴ Ρούμελη. Ἀλλὰ ἡ ἀναγνώριση μόνον δὲν ἦταν ἀρκετὴ. Γιὰ νὰ κάμουν αὐτοὶ καλὰ τὴ δουλειά τους ἦταν ἀπαραίτητος ἕνας βασικὸς πολεμικὸς μηχανισμός, δηλαδή ἐπιτελεῖα, ἐπικοινωνίες, μεταφορές, ἐπιμελητεῖες κλπ. Ὡστε ὁ Ἀγῶνας δὲν εἶχε ἓνα πραγματικὸ ἀρχιστράτηγος, κι' ἐπομένως οὔτε *σχεδιασμένη στρατηγικὴ* ὑπῆρχε, εἴτε *ὑπὸ τὴν γενικὴ τῆς μορφῆς*, πού θὰ τὴν ὑλοποιούσε ὁ γενικὸς ἀρχιστράτηγος. Ἡ στρατηγικὴ, ὅπως εἶναι γνωστὸν, τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς γενικῆς μορφῆς τῆς (κυβέρνησης) ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιχειρησιακῆς (ἀρχιστράτηγος), περιλαμβάνει προπαρασκευὴ καὶ διεύθυνση τοῦ Ἀγῶνα καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἐπιτυχιῶν του γιὰ τὴν περαιτέρω νικηφόρα συνέχισή του. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ τρίπτυχο (προπαρασκευὴ, διεύθυνση, ἐκμετάλλευση) ἀνήκουν καὶ οἱ καθ' αὐτὸ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ καὶ τὰ ζητήματα ὑλικῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Ἀγῶνα (στράτευση, πολεμικὸ ὑλικό, ἐφόδια, μεταφορές κλπ.).

Σχετικὰ λένε οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Ἀγῶνα:

«Ἐπανειλημμένα ἢ Ἐπανάσταση κοντενε νὰ σβήση, ἐπειδὴ δὲν γινόταν συντήρησι τῆς πολεμικῆς τῆς μηχανῆς μὲ μαχητὲς καὶ πολεμεφόδια. Ἰδίως τὸ 1827. Τότε ὁ Κολοκοτρῶνης τρομάζει καὶ ἐπίμονα ζητάει ἀπ' τὴν κυβέρνησι νὰ τοῦ στείλῃ τ' ἀπαιτούμενα, παραγγέλλοντάς της:

«... Ἄν ξέρετε καμμιὰ μηχανὴ νὰ τρέφονται μ' ἀέρα τὰ στρατεύματα νὰ μοῦ τὴν στείλετε. Ἐπίσης καμμιὰ μηχανὴ νὰ κάνῃ τὸ χῶμα μπαρούτι καὶ τὶς πέτρες μολύβι...»

Ὅλα αὐτά, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν διεύθυνση καὶ ἐνίσχυση τοῦ Ἀγῶνα, ὅμως, δὲν γίνονταν μὲ σύστημα ἢ γίνονταν τυχαῖα καὶ συμπτωματικὰ καὶ πάντοτε σὲ μικρὸ ποσοστό. Καὶ νὰ ἤθελαν τότε νὰ τὰ ἐφαρμόσουν οἱ ὑπεύθυνοι, οὔτε τὰ γνῶρίζαν (κανεὶς ποτὲ ἀπ' ὅλους τοὺς τότε πολιτικούς καὶ πολεμικούς ἀρχηγούς δὲν εἶχε σπουδάσει στρατηγικὴ καὶ γενικὰ πολεμικὴ τέχνη, κάπως ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου ἢ καὶ ἀπλῆ) οὔτε εἶχαν τὰ μέσα νὰ τὰ ὑλοποιήσουν. Ἀπ' τὴν ἀρχὴ οἱ συγκρούσεις ἀρχισαν σποραδικὰ καὶ διαδοχικά.

Ἐπ' αὐτοῦ μιλᾶνε οἱ ἱστορικοὶ σημειώνοντας: «Ἡ Ἐπανάσταση ἀρχισε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν 25ῃ Μαρτίου 1821, πού εἶχε ὀρισθῇ ὡς ἡμέρα γενικοῦ ξεσηκωμοῦ, μὲ τρομοκρατικὲς τοπικὲς ἐπιθέσεις στὴν Πελοπόννησο κατὰ ξεμοναχισμένων Τούρκων. (Ἀλλὰ αὐτὸ ἔτυχε νὰ εἶναι καὶ καλὸ ψυχολογικὸ κίνητρο, γιατί ἐρεθίζει καὶ παρακινεῖ στὴν μίσηση καὶ στὴν ἐπανάληψη). Μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν παυτεῖται κανεὶς συγχρονισμὸς ἐνεργειῶν. Παρουσιάζεται χρονικὴ διαδοχὴ τῶν κινημάτων, πού ὀφείλεται στὴν καθυστερημένη ἀντίδραση τῶν Ἑλλήνων καὶ στὴν ὑπαρξὴ ἐμποδίων, πραγματικῶν ἢ ὀχι. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ σβήσῃ τὴν Ἐπανάσταση ἀπ' τὴν ἀρχὴ της, ἀν οἱ Τούρκοι εἶχαν λάβει τὰ μέτρα τους».

Ἐπειτα ὁ Ἀγῶνας, στὴν κατοπινὴ διεξαγωγὴ του, γινόταν ἀπὸ δυσχερέστατες συνθήκες, μιά καὶ οἱ ἀντιμέτωποι σ' αὐτὸν ἦταν: Ἀπ' τὴν μιά μεριὰ ἡ κραταιὰ ἀκόμη Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, μὲ κρατικὸ μηχανισμό πού δούλευε ἀποτελεσματικὰ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ περιελάμβανε, γιὰ ἔξω, καὶ πονηρὴ διπλωματία, καὶ ἀκόμα μὲ καλὰ ὀργανωμένη πολεμικὴ μηχανὴ μὲ σκληροὺς καὶ ἐμπειροὺς στρατιωτικούς. Κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἦταν μιά «χοῦφτα» πόλεμιστές, ἀποφασισμένοι βέβαια νὰ πεθάνουν, ἀλλὰ χωρὶς σχεδὸν ὀργάνωση, ἀναγκαϊότατη γιὰ τοὺς πολέμους, χωρὶς ἐ

παρκὴ μέσα, χωρὶς ὑποστήριξη.

Πάνω σ' αὐτὸ μᾶς θυμίζουν οἱ ἱστορικοὶ «Ἡ ὀργάνωση ἦταν ἀντίθετη μὲ τὴν νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τότε, στοὺς ὁποίους ἀρέσει πάντοτε ἡ αὐθόρμητη δραστηριότητα. Ὁ Ἀγῶνας εἶχε μεγάλη ἀνάγκη γιὰ ὀργάνωση, γιατί τὶς μαχητικὲς τοὶ δυνάμεις τὶς ἀποτελοῦσαν ἀμόρφωτοι χωρικοί, ἰδίως ποιμένες καὶ γεωργοί, πού δὲν εἶχαν καμμιὰ ἐξοικείωση στὸν κανονικὸ τρόπο διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου καὶ στὴν ὀρθὴ χρῆση τῶν ὄπλων, ἀν ἐξαίρεση κανεὶς τοὺς Μανιάτες καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ὄρεινῶν περιοχῶν. Οἱ ξένοι φιλέλληνες, πού ἦταν κυρίως στρατιωτικοί, ἔχοντας τὴν πείρα τῆς εὐρωπαϊκῆς τακτικῆς, ἐβλεπαν μὲ ἐκπλήξη καὶ περιέργεια τὴν ἀνοργάνωτη καὶ πρωτόγονη διεξαγωγὴ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Σ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως ὡς τὴν ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια δὲν παρατηρεῖται σχεδὸν καμμιὰ μεταβολή, οὔτε στὴν ὀργάνωση οὔτε στὸ τρόπο διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ μόνη σπουδαία ἀλλαγὴ πρὸς τὸ καλύτερο ἦταν στὸ φρόνημα καὶ τὸ ἠθικὸ τους. Μόνο κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ ἔγινε κλεφτοπόλεμος συστηματικὸς μὲ τὸ σύνθημα «Χτύπησε καὶ φύγε».

Κι' οἱ ἐλλείψεις αὐτὲς κάνουν πιδ θαυμαστὸ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας.

Κι' ἐρχόμαστε τώρα στὴ *πολεμικὴ τακτική*, πού ἐφαρμοζόταν στὶς μάχες. Ἦταν κι' αὐτὴ στοιχειώδης. Σπουδαιότερος παράγοντας σ' αὐτὴν ἦταν ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς μεγάλους ἀρχηγούς, πού εἶχαν κάποια ἐκπαίδευση, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἦταν αὐτοδίδακτοι. Ἐπ' αὐτοῦ λένε οἱ ἱστορικοί:

«Οἱ αὐτοσχέδιοι ἀρχηγοὶ δὲν εἶχαν τὴν δύναμη ἐπιβολῆς στὰ πλήθη τῶν ἐπαναστατῶν. Σ' αὐτὸ συντελοῦσε καὶ ἡ ἀπότομη ἐλευθερία, πού μόλις ἀποκτήθηκε. Αὐτὴ τὴν ἐλευθερία, πού τόσο ὅλοι τὴν λαχταροῦσαν κι' ἀρχισαν νὰ τὴν ἀπολαμβάνουν χωρὶς κανένα περιορισμό. Τὰ σημάδια τῆς ἀναρχίας ἦσαν ὀλοφάνερα σ' ὅλες τὶς ἐπαρχίες ἀπ' τὶς πρῶτες μέρες».

Οἱ μάχες, σχεδὸν ὅλες, ἦταν καρτέρια σὲ περάσματα (μιά κλασσικὴ τέτοια μάχη ἔγινε στὰ Δερβενάκια), ὅπου οἱ Ἕλληνες εἶχαν μὲ τὸ μέρος τους εὐνοϊκὸ ἔδαφος κι' ἔκαναν μεγάλῃ ἐκμετάλλευσή τοῦ αἰφνιδισμοῦ. Κι' ἀκόμα ἦταν πολιορκίες τουρκοκρατουμένων κατωκημένων τόπων. Καὶ

ή ιστορία του '21 μᾶς θυμίζει:

«Ὁ πόλεμος τῆς Ἐπαναστάσεως, περιλάμβανε πολιορκίες κάστρων καὶ ὀχυρῶν, ὡς καὶ ἐνέδρες. Ἦταν ἓνα εἶδος κλεφτοπολέμου, μὲ τὴν ιδιότυπη τακτική του. Οἱ Τούρκοι κτυποῦσαν τοὺς Ἕλληνες μὲ μεγάλες δυνάμεις. Τότε οἱ ἐπαναστάτες κατέφρουγαν στὰ ὄρεϊνά καὶ μὲ τὴν ξεχωριστὴ εὐκινησίᾳ τους καταπονοῦσαν τὸν ἀντίπαλο, κάνοντάς του ἐκφοβισμούς καὶ παρενοχλήσεις, ὡς καὶ αἰφνιδιαστικές ἐπιθέσεις, καὶ τραβώντας τον ἐπιδέξια σὲ περιοχές κατάλληλες γιὰ ἐνέδρες. Ξέροντας τέλεια τὸ ἔδαφος χτυποῦσαν τὸν ἐχθρὸ στὰ νῶτα, τοῦ ἐκοβαν τὸν ἐπισιτισμὸ καὶ τοῦ ἀρπαζαν τὶς ἐφοδιοπομπές. Ὅλα αὐτὰ τὰ εὐνοοῦσε τὸ ὄρεινὸ ἔδαφος».

Σπάνια ἔγιναν μάχες ἐκ παρατάξεως (ὅπως στὸ Φάληρο). Καὶ σ' αὐτὲς τὰ σχέδια τακτικῶν ἐλιγμῶν ἦταν ἄγνωστα. Γινόταν «γιουρούσι» ἐπάνω στὸν ἀντίπαλο, κι' ὅποιον πάρει ὁ χάρος. Σὰν πολεμικὰ ὅπλα ἦταν: Ἀπὸ μακρυὰ, τὰ καριοφύλια καὶ σπάνια λίγα κανόνια, κι' ἀπὸ κοντὰ οἱ σπάθες. Οἱ πολεμιστὲς ἀγωνίζονταν κυρίως σὰν πεζοί, ἀλλὰ πολλὲς φορὲς καὶ σὰν καβαλλαράοι. Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις ξηρὰς τοῦ Ἀγῶνα ἦταν «τσούρμα» πεζῶν καὶ μικροτμήματα καβαλλαραίων. Ὑγειονομικὴ περίθαλψη στοὺς τραυματίες πεδίου μάχης ἦταν ἄγνωστη. Ἐφόδια οἱ πολεμιστὲς ἔπαιρναν ἀπ' τὶς περιοχές ποὺ πολεμοῦσαν, κυρίως ἀπὸ ἐθελοντικὲς προσφορὲς τῶν κατοίκων. Οἱ μάχες εἶχαν σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωση πόλεων καὶ χωριῶν καὶ γενικὰ μεγαλυτέρων περιοχῶν καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀντιπάλου. Οἱ Τούρκοι ὅταν διώχονταν ἀπὸ κάπου, ξαναγύριζαν ἰσχυρότεροι κι' ἔδιωχναν τοὺς Ἕλληνες. Οἱ παλινδρομήσεις αὐτὲς ἦσαν συχνές. Οἱ κατὰκτητὲς εἶχαν σὰν γερό ὅπλο κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τὰ σκληρὰ ἀντίποινα, ποὺ στοίχιζαν τὴν ζωὴ σὲ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀνυπεράσπιστους Ἕλληνες.

Ἀπ' τὰ πιδὶ πάνω προκύπτει ὅτι ἡ μορφή τοῦ Ἀγῶνα τῆς Ἐθνεγερσίας ἦταν ἓνα εἶδος ἀνταρτοπολέμου, ὅπως λέμε σήμερα, ἀλλὰ ἀνταρτοπολέμου ὄχι μεθοδικοῦ καὶ ὀργανωμένου, ὅπως τὸν γνωρίζουμε, ἀλλὰ τέτοιου μὲ σκόρπιες μάχες σὲ καρτέρια καὶ μὲ πολιορκίες, γενικὰ χωρὶς κεντρικὴ διεύθυνση, χωρὶς σύστημα ὑποστηρίξεως κλπ. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ '21 λένε σχετικὰ:

«Τὸ μέρος τῆς ὑποστηρίξεως, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐπιμελητεία καὶ τὴν ἐπιστράτευση, τὸ εἶχαν ἀναλάβει οἱ κοινοτικὲς Ἀρχές.

Αὐτὲς εἶχαν μεταβληθῇ αὐτοσχέδια σὲ ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπές, τὶς λεγόμενες Ἐφορεῖες. Λέγονταν καὶ Φροντιστήρια καὶ Διευθυντήρια. Ἐμοιοῦσαν σὰν τοπικὲς προσωρινὲς κυβερνήσεις, μὲ ἔδρα τους σὲ πᾶν ἀπὸ εἴκοσι διαφορετικοὺς τόπους. Αὐτὲς ὑποστήριζαν τὸν Ἀγῶνα, ὅπως νόμιζαν, αὐτοσχεδιάζοντας. Δὲν ὑπῆρχε ἀνάμεσά τους καμμιά συγκεντρωτικὴ τάση, πολὺ κακὸ αὐτὸ γιὰ τὴν συντονισμένη ὑποστήριξη καὶ διεξαγωγὴ τοῦ δύσκολου Ἀγῶνα. Ἡ ἀποκέντρωση αὐτὴ δυσκόλευε ὑπέρμετρα τὴν λειτουργία τοῦ συστήματος ὑποστηρίξεως καὶ ἔβαζε σὲ μεγάλο κίνδυνο τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν ὑπάρξει τοῦ ἔθνους. Πολλοὶ ὑπεύθυνοι «κοτζαμπάσηδες» ἦταν μοιρολάτρες, πλάδαροι καὶ συχνὰ ἀνίκανοι νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ ἀποδοτικὴ δραστηριότητα τὶς ἐπείγουσες ἀνάγκες τοῦ πολέμου. Οἱ τοπικὲς, ὅμως, αὐτὲς Ἀρχὲς εἶχαν κάποια ἀλληλεγγύη, κρατοῦσαν γενικὰ τὸ κύρος τους κι' ἔκαναν ἀξιόλογες πατριωτικὲς πράξεις. Ἐνεργοῦσαν πάντοτε στὸ ὄνομα τῆς Πατρίδας καὶ τοῦ Γένους. Οἱ τοπικὲς αὐτὲς Διοικήσεις διοικοῦν, δικάζουν, τιμωροῦν, στρατολογοῦν, εἰσπράττουν καὶ προμηθεύουν τοὺς μαχομένους μὲ πολεμεφόδια καὶ ἐπισιτιστικὰ ἐφόδια. Γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἐφοδίων ἔπαιρναν τὸ 10%-15% τῶν προϊόντων τῶν κατοίκων, ποὺ γενικὰ προσέφεραν πρόθυμα τὴν εἰσφορά τους. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν κατοίκων ἦταν μεγάλος, ἰδίως στὴν ἀρχή, πρὶν ἀρχίσουν οἱ διχόνοιες. Οἱ εὐπορώτεροι ἀπ' αὐτοὺς χρηματοδοτοῦσαν τὸν Ἀγῶνα, ἰδίως οἱ πλοιοκτῆτες νησιώτες καὶ οἱ ἔμποροι. Ἐπίσης τὰ μοναστήρια, ποὺ εἶχαν μεγάλες περιουσίες. Ἀπ' τὰ τουρκικὰ κτήματα ποὺ ἐγκαταλείφθηκαν, ὅλα τὰ προϊόντα πῆγαιναν γιὰ τὸν Ἀγῶνα. Ἀλλὰ ὅλα τὰ πιδὶ πάνω ἦταν πρόχειρα καὶ αὐτοσχέδια. Ἡ ἐργασία τῶν Ἐφορειῶν ποτὲ δὲν συστηματοποιήθηκε. Οἱ ἀταξίες καὶ ἀνωμαλίες ἦσαν συνηθισμένο φαινόμενο σ' ὅλη τὴν ἀναστατωμένη χώρα. Ἐτσι πολλὲς φορὲς οἱ μαχητὲς ἔμεναν χωρὶς ἐφόδια καὶ προσπαθοῦσαν νὰ συντηρηθοῦν μὲ ὅ,τι εὕρισκαν».

Ἀρκετὲς φορὲς ἡ ἀμυνα τῶν ἐπαναστατῶν γινόταν σὲ κατωκημένους τόπους τριγυρισμένους μὲ μάντρες (ὅπως στὸ Μεσολόγγι) ἢ σὲ ἐρείπια παλαιῶν φρουριῶν. Κι' ἐκεῖ ὁ ἀγῶνας ἦταν χωρὶς σύστημα.

Καὶ τώρα ὁ πόλεμος στὴ θάλασσα. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν πολλὰ ἔμπορικὰ καράβια, πρόχειρα ἐξωπλισμένα, γιὰ ν' ἀντιμετωπίζουν τοὺς πειρατὲς, ἀλλὰ ὄχι κατάλληλα

γιά κανονικὲς ναυμαχίες ἐναντίον ὀργανωμένου πολεμικοῦ στόλου, ὅπως ἦταν ὁ τουρκικὸς. Γι' αὐτὸ οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ δροῦσαν, κατὰ κανόνα, πειρατικά στὴ θάλασσα καὶ τὸ κύριο ὄπλο τους ἦταν τὰ πυρπολικά, μὲ τὰ ὁποῖα ἔκαναν θραῦση στὰ τουρκικὰ πλοῖα. Τὰ ἑλληνικὰ καράβια ἦταν κυρίως πολῦτιμα καὶ γιὰ τὴν συντήρηση τοῦ Ἀγῶνα ἀπὸ ἀπόψεως ἀνεφοδιασμοῦ, ἰδιαίτερα σὲ πολεμικὸ ὕλικό. Ἡ παρουσία τους στὶς ἑλληνικὲς θάλασσες ἦταν κάτι ποῦ ὑπελόγιζαν πολὺ οἱ Γούρκοι ναυτικοί. Γενικά ἡ ναυτικὴ πολεμικὴ δράση βοηθοῦσε, ἔμμεσα ἀλλὰ καὶ ἄμεσα, τὸν κατὰ ξηρὸν ἀγῶνα. Οἱ λαμπρὲς ἐπιτυχίες τῶν πυρπολικῶν ἀναβαν ξέφρενο ἐνθουσιασμό σ' ὅλο τὸ ἀγωνιζόμενο ἔθνος καὶ τοῦ θέριεναν τὸ πολεμικὸ μένος.

Τὸ ἀσυστηματοποίητο τοῦ Ἀγῶνα, ἀπὸ πλευρὰς πολεμικῆς, μαζὺ μὲ τὴν σποραδική μὲν ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμια μερικὴ ἀνεπάρκεια τῶν κυβερνῶντων, καὶ κυρίως μαζὺ μὲ τὶς διχόνοιες, ποῦ ἔφθαναν σὲ θλιβερὲς ἐμφύλιες συγκρούσεις, καὶ μαζὺ μ' ἄλλους δυσμενεῖς παράγοντες, παρ' ὀλίγο νὰ σβήσουν τὸν ἐπαναστατικὸ πολεμικὸ πυρσό, ἐπανειλημμένα, κι' ἰδίως ὅταν σ' ὄλες τὶς πιὸ πάνω ἀντιξοότητες προστέθηκαν τὰ ἄγρια στίφη τοῦ Ἰμπραήμ, ποῦ ρήμαξαν τὸν Μοριά· καὶ ἰδίως τὸ «προσκύνημα» σ' αὐτὸν ἦταν τρομερὰ ἐπιζήμιο.

Ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἱστορία τοῦ '21 μᾶς θυμίζει: «Ἄλλος ἀφανιστικὸς κίνδυνος γιὰ τὴν Ἐπαναστάση ἦταν τὸ προσκύνημα» (ραϊμπουργιρντί) τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατημένους».

Ὁ Κολοκοτρώνης γράφει τὰ ἀπομνημονεύματά του:

«Τὸ «προσκύνημα» τὸ φοβήθηκα πιὸ πολὺ ἀπὸ κάθε τι ἄλλο. Βάσταξα μὲ τὸ στανιὸ τὸν κόσμον στὴν Πελοπόννησο, ἕως ὅτου ἐγινε ἡ ναυμαχία στὸ Νεόκαστρο (Ναυαρίνο), ἤλθεν ὁ Κυβερνήτης καὶ ἡ ἐκστρατεία τῶν Φραντζέζων (τοῦ Μαιζῶνα)».

Ἀλλὰ ἀπ' τὸν ἀπεγνωσμένο μακροχρόνιο αὐτὸ Ἀγῶνα εἶχε συγκινηθῇ ἡ Εὐρώπη, ποῦ ἀπὸ φιλελληνισμό γενικά κι' ἀπὸ συμφέρον (οἱ μεγάλες δυνάμεις) βοήθησε σημαντικά τοὺς Ἕλληνες, ἰδίως στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως, βασικά ἡ Ρωσία μὲ τὸν Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο, ποῦ κατέληξε στὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως (1829) καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Σουλτάνο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἰδρυση Ἑλληνικοῦ Κράτους. Πρὸ τοῦ πολέμου τούτου βαῖθησε ἡ ἀπόβαση (1828) γαλλικοῦ στρατοῦ

στὴν Πελοπόννησο ὑπὸ τὸν Μαιζῶνα. Ἐπίσης ἡ πιὸ πρὶν (1827), ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἔκβαση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ναυμαχία στὸ Ναυαρίνο, τῶν στόλων Ρωσίας, Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας κατὰ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, ποῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφή τοῦ τελευταίου. Οἱ πιὸ πάνω μεγάλες Δυνάμεις, παρὰ τὴν δέσμευσή τους ἀπὸ τὴν «Ἱερὰ Συμμαχία», ποῦ εἶχε καθιερώσει τὸ ἀμετάβλητο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ «status quo», προτίμησαν τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα λύση τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ζητήματος» στὸν ἑλληνικὸ χώρο, μιὰ καὶ ἡ λύση αὐτὴ θὰ ἐξυπηρετοῦσε καὶ τὰ δικά τους ἔντονα συμφέροντα στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

Ἀπ' τὰ πιὸ πάνω βγαίνει σὰν συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀγῶνας τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ποῦ κράτησε 8 χρόνια, ἦταν ἓνας πόλεμος, ποῦ, ἀν' ἐξετάζοταν ἀπὸ πρὶν στὸ «ἀνατομικὸ τραπέζι» τῆς πολεμολογίας, ἦταν καταδικασμένος σὲ βέβαιη ἀποτυχία. Καμμιά σχεδὸν ἀπ' τὶς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις προπαρασκευῆς καὶ διεξαγωγῆς, ἰδίως τῆς τελευταίας, ἐνὸς ἐπαναστατικοῦ πολέμου, ἔστω καὶ ἀντάρτικου, δὲν ἦταν —ἐκτὸς ἀπὸ λίγες— καλὰ τοποθετημένη, καὶ μερικὲς ἦταν ἀνάποδες καὶ ἄλλες ἀνυπαρκτές. Κι' ἀνάμεσα σ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντίξοα ἦταν καὶ τὸ πιὸ κακὸ, ἡ τρομερὴ διχόνοια, ἀσίγαστη καὶ θανατερή. Κι' ἔτσι ἡ ψυχρὴ λογικὴ κάποιου μεγάλου πολεμάρχου, ποῦ θὰ μελετοῦσε τὸν μακροχρόνιο αὐτὸ πόλεμο, θὰ κατέληγε στὸ ὅτι, ἀπὸ πλευρὰς ὀρθόδοξης πολεμολογίας, ἦταν ἀναπόφευκτη ἡ συντριπτικὴ νίκη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας πᾶνω στους «θρασεῖς» ραγιάδες, ποῦ τόλμησαν νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουν.

Κι' ὅμως τὸ ἄθροισμα πάμπολλων εὐνοϊκῶν συμπτώσεων, μαζὺ κυρίως μὲ τὸν πόθο γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν ὑποδούλων, ποῦ πραγματοποιήσαν μ' ἓνα ἀγῶνα σκληρὸ καὶ γεμάτο πείσμα μέχρι θανάτου, εἶχε ἀποτέλεσμα ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ψυχρῆς πολεμολογικῆς λογικῆς. Καὶ τελικὴ συνέπεια ἦταν νὰ γίνῃ τὸ θαῦμα καὶ νὰ νεκραναστηθῇ ἡ αἰώνια Ἑλλάδα, γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ στόλισμα μὲ θαύματα —πορευόμενη στὴ λαμπερὴ λεωφόρο τῶν μεγάλων τῆς περρωμένων— τῆς ἀνυπερβλητῆς, σ' ἐξάireτο περιεχόμενο, Ἑλληνικῆς ἱστορίας.

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Γνωρίζων ανάγνωσιν καὶ γραφήν δυστυχῶς, δὲν προσεκλήθην εἰς τὸν μεγαλειώδη πρὸς τιμὴν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς χώρας παρατεθέντα δεῖπνον ὑπὸ τῆς ἀρμοδίου διὰ τὸν Πολιτισμὸν μας ὑπουργοῦ. Ὅθεν δὲν δύναμαι νὰ σᾶς περιγράψω οὔτε τοῦ καπνιστοῦ σολομοῦ καὶ τοῦ καμπανίτου τὴν γεῦσιν, ἢ ὅποια ἑτερψεν πνευματικούς λάρυγγας ὡς τοῦ κ. Μπίλυ Μπό, οὔτε τὰς παρισινὰς τουαλέττας νὰ ἀπαριθμήσω καὶ τὰ ἀδαμάντινα κοσμήματα, ἅτινα ἐκόσμουν πνευματικούς τραχήλους ὡς τῆς κυρίας Βουγιουκλάκη, οὐδὲ κἂν νὰ μεταφέρω τῶν ἀνθισμένων ἀμυγδαλεῶν τὴν εὐωδίαν ἣν ἐρρόφησαν πνευματικοὶ ρώθωνες ὡς τοῦ κ. Μπονάτσου.

Περιορίζομαι, λοιπόν, νὰ καταγράψω ἀπλῶς τὸ γεγονός, τὸ ὅποιον —ὡς θὰ σημειοῦν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ μέλλοντος— ἔλαβεν χώραν τὴν 28ην ἡμέραν τοῦ πρώτου μηνὸς τοῦ «ἔτους τοῦ Πολίτη» τῆς τρίτης ΑΤΑ.

Παράλειψίς μου θὰ ἦτο ἀσφαλῶς, ἂν δὲν ἐμνημόνευον τὸ βαρυσήμαντον τῆς πρωθυπουργικῆς ὁμιλίας καί, ἰδίως, τὴν ἐκκλησίαν ἣν ὁ Πρωθυπουργὸς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους ὅπως «στρατευτοῦν γιὰ τὸ σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμό» —ἐκκλησίαις ἣτις εὐθὺς ἀμέσως ὑλοποιήθη, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ συμποσιάρχης εἶχεν φροντίσει νὰ ὑπάρχουν ἐν ἀφθονίᾳ τὰ πρὸς τὴν στράτευσιν σύνεργα, ἥτοι τέσσαρα πηροῦνια, τέσσαρα κουτάλια καὶ τρία κρυστάλλινα ποτήρια δι' ἕκαστον πνευματικὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ δρεξίς τῶν στρατευσίμων ἦτο, ὡς πάντοτε, ἀκμαιοτάτη...

Εσφαλθεν, νομίζω, ἡ Κυβέρνησις, ἐνδυνάσασα τελικῶς εἰς πικρίλας

πιέσεις καὶ μὴ ποινικοποιήσασα τὸν «συζυγικὸν βιασμόν», ὡς προϋτίθετο. Ἡ Πολιτεία μας ἔχουσα θέσει ὑπὸ τὸ ἄγρυπνον βλέμμα τῆς τὴν ἐργασίαν, τὴν μόρφωσιν, τὴν τσέπην καὶ γενικῶς πᾶσαν σχεδὸν τῆς ζωῆς τῶν ὑπηκόων τῆς πτυχῆς, ἀπώλεσε μοναδικὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐλέγξῃ καὶ τὰ εἰς τὴν κρεββατοκάμαράν των διαλαμβανόμενα, καθορίζουσα διὰ νόμον ποῖα θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται σύννομα καὶ ποῖα παραβαίνοντα τὰς ἐντολάς τῆς. Δὲν εἶναι ὀρθὸν ἓνα σύγχρονον κράτος καὶ δὴ σοσιαλιστικὸν νὰ ἀγνοῇ μέρος τῶν δραστηριοτήτων τῶν ὑπηκόων του.

Ἀντιθέτως, ἐπικροτῶ τὴν ἀπαγόρευσιν ἣτις ἐπεβλήθη εἰς τοὺς ὀδηγοὺς ταξὶ νὰ ὁμιλοῦν ἐπὶ πολιτικῆς φύσεως θεμάτων μὲ τοὺς ἐπιβάτας. Οἱ ταξιτζῆδες ἡμπορεῖ νὰ γνωρίζουν καὶ τὸν τελευταῖον ἀθηναϊκὸν δρόμον, ἀγνοοῦν ὁμῶς παντελῶς, ὡς ἰδίους ὥσιν διεπίστωσα, τὸν «τρίτον δρόμον γιὰ τὸν σοσιαλισμό», πρᾶγμα ποῦ δυσχεραίνει τὸ κυβερνητικὸν ἔργον. Ἐξ ἄλλου, ἀγράμματοι ὄντες κατὰ πλειονότητα, παρερμηνεύουν καὶ δὴ κατ' ἄκομψον πολλάκις τρόπον πολλὰς καθέτους, δομικὰς ἢ σφαιρικὰς ἐπιλογὰς, ἐνῶ δὲ αἰσθάνονται καὶ καθυβρίζουν κάθε «βάθεμα» λακκούβας τινός, παραμένουν παγερῶς ἀδιάφοροι ἐναντι τοῦ «βαθέματος καὶ πλατέματος τῆς δημοκρατίας».

Εάν ὁ ἅγιος Λάζαρος, ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν ἔπαξ καὶ δὴ τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τιμᾶται καὶ δοξάζεται εἰς ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἐπὶ δύο χιλιετίαι τώρα, φαντασθῆτε ὅποια τιμαὶ καὶ δόξαι πρέπει εἰς τὸν δήμαρχον προα-

στίου τῶν Ἀθηνῶν ὅστις πέρυσι μόνον ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη δις καὶ δὴ ἄνευ οὐδεμιᾶς θείας ἢ ἄλλης ἐπεμβάσεως.

Ὁ ἐψηφισμένος οὗτος ἄρχων τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, ὅσάκις ἐκαλεῖτο εἰς τὸ δικαστήριον διὰ νὰ λογοδοτήσῃ διὰ κάποιαν ἀκάλυπτον ἐπιταγὴν ποῦ εἶχεν ἐκδώσει, ἐπρωτίμα νὰ στέλλῃ μίαν ἡξιαρχικὴν πρᾶξιν θανάτου του, ἥτις αὐτομάτως διέκοπτε πᾶσαν δίωξιν, ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία δὲν ἔ-

χει ἀκόμη ἐφεύρει τρόπον νὰ εἰσπράττῃ ἀπὸ τοὺς κατοικοῦντας ἐκεῖθεν τῆς Ἀχερουσίας.

Ὁ Μπέρναρ Σῶ εἰπὼν τὸ πικρόχολον ὅτι δὲν θὰ ἀνεγνώριζεν ποτὲ τὴν ἐπιστήμην ἐὰν αὕτη δὲν κατήργει τὸν θάνατον, δὲν ἐφαντάζετο ἀσφαλῶς ὅτι τὴν αἰωνίαν ταύτην ἀδυναμίαν τῆς ἐπιστήμης θὰ ἐθεράπευεν καὶ δὴ κατ' ἐξακολούθησιν τὸ νεοελληνικὸν δαιμόνιον.

Ἀριστοφάνης Καρφιᾶς

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Μιά μέρα τοῦ '21

*Ὡς ἴποτε πιά.. Κουράσθηκε νὰ στήνει τὸ δαυλό του,
γιὰ νὰ φωτίζει τὶς σπηλιές, τὰ ράκη, τὶς ντροπές του.*

*Ἦρθε μιὰ νέα χαραυγὴ καὶ ξέσκισε τὸ κρέπι τῆς σκλαβιάς.
Ἡ μέρα ξεδιπλώθηκε ἀλλοιώτικη, γαλάζια.*

*Τέντωσε ὁ Ἕλληνας ψηλὰ στὸν ἥλιο τὸ δοξάρι
—ὁ Ἕλληνας κι ὄχι ὁ Ρωμιός—*

*Κι εὐθὺς ξαναγεννήθηκαν οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ του
κι ὁ Ἄρης τὸν ἀρμάτωσε*

*κι ἀντήχησε ἡ κραυγὴ του.
Τὴν Οἰκουμένη τράνταξε ἀπ' τὴν Τουρκία ὡς τὴ Δύση.*

*Κι ἡ Λευτεριά, ποὺ μάτωνε, καθὼς τὴν εἶχανε ξεχάσει,
χρόνους καὶ χρόνους σκοτεινοὺς,*

*ξύπνησε στὶς ψυχές τους
καὶ τοὺς ὁδήγησε ξανὰ στὸ Φῶς τὸ Ἑλληνικό.*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Τὰ ἄδηλα οἰκονομικά τοῦ '21

Τὸ περίεργο μὲ τις ἐρευνες γιὰ τὰ οἰκονομικά τοῦ '21 εἶναι, ὅτι ὅλοι οἱ μελετητὲς καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ «δημοσιονομικά» τῆς Ἐπανάστασης καὶ ὄχι μὲ τὰ «οἰκονομικά». Καὶ εἶναι περίεργο γιὰ δύο λόγους. Πρῶτο, γιατί, γιὰ νὰ ἀσκηθεῖ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ χρειάζεται τουλάχιστον νὰ ὑπάρχει κράτος. Καὶ ὄχι μόνο κράτος δὲν ὑπῆρχε, ἀλλὰ οὔτε κἂν στοιχειώδης διοίκηση, ὀργάνωση, προγραμματισμός —κι ἂν ἀκόμη ξεχάσουμε τοὺς ἐμφύλιους. Καὶ δεύτερο, γιατί ὁ Ἀγῶνας δὲν ξεκίνησε, εὐτυχῶς, ἀπὸ κανένα κράτος ἢ κρατικὸ φορέα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Φιλικὴ Ἑταιρίαν καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαό. Ἀπὸ τὴ βάση, δηλαδή, ὅπως λέμε σήμερον. Στὰ πλαίσια τῶν συνολικῶν δαπανῶν τοῦ Ἀγῶνα, λοιπόν, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε τὰ οἰκονομικά τοῦ '21, γιατί ἡ «δημοσιονομικὴ» πλευρὰ τοῦ θέματος καλύπτει πολὺ μικρὸ μέρος τῶν ἐξόδων τοῦ Ἀγῶνα, ἐνῶ τὸ συνολικὸ οἰκονομικὸ κόστος εἶναι πολλαπλάσιο τοῦ «δημοσιονομικοῦ» καὶ μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ μόνο στὰ πλαίσια συνολικῶν «Ἐθνικολαϊκῶν Λογαριασμῶν», συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν «Ἀδῆλων Πληρωμῶν».

Ὅταν ἄρχισε ἡ Ἐπανάσταση, τὰ στρατεύματα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτεια τῆς αὐτοκρατορίας, ἔφταναν τοὺς 18.000 ἰππεῖς, τοὺς 220.000 πεζοὺς καὶ 15.000 πυροβολητές. Ἐπὶ πλέον οἱ Τούρκοι εἶχαν τουλάχιστον 20 τρίκροτα καὶ δίκροτα πλοῖα μὲ 700-800 ἄνδρες πλήρωμα τὸ καθένα, σὺν πολυάριθμα μικρότερα πολεμικὰ πλοῖα. Συνολικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχαν ὑπὸ τὰ ὄπλα γύρω στοὺς 435.000 ἄνδρες. Ἀπέναντι σ' αὐτὸν τὸν τρομερὸ στρατὸ οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις ἀριθμοῦσαν, κατὰ ὑπολογισμοὺς καὶ ἐκτιμήσεις, γύρω στοὺς 25.000 πεζοὺς καὶ 6.000 ναυτικούς. Ἱππικὸ δὲν ὑπῆρξε οὔτε πυροβολικὸ, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον. Ὅσο γιὰ τὰ πολεμικὰ μας πλοῖα, ἐπρόκειτο γιὰ πάρωνες (ἐμπορικὰ πλοῖα δηλαδή) ὀπλισμένα μὲ 10-20 πυροβόλα, ἐναντὶ 70-120 πυροβόλων ποὺ εἶχαν τὰ τούρκικα πλοῖα γραμμῆς.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ '21 ὑπολογίζεται ὅτι κράτησε ἐννέα χρόνια (Φεβρουάριος 1821 - Φεβρουάριος 1830). Στὴν περίοδο 1821-1827, σύμφωνα μὲ τὴν «Ἐκθεσὴ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν» (ἀριστογραφηματικὸς χαρακτηρισμὸς τῶν λογαριασμῶν), τὰ ἐπίσημα «κρατικὰ» ἐξόδα ἀνῆλθαν σὲ 70.116.787 γρόσια ἢ 37.800.000 δραχμὲς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τοῦ ἔτους 1850, ἐνῶ τὰ ἔθνηκα κατάστιχα ἦσαν «νοθευμένα καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστογραφίες, ἐλλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίες», κατὰ τὴν ἀρμόδια ἐπιτροπὴ. Ἀναλυτικότερα, τὰ ἐξόδα αὐτά, καλύφθηκαν ὡς ἑξῆς:

Ἀπὸ δάνεια	15.300.000 δρχ.
Ἀπὸ εἰσφορές, φόρους, λείες λάφυρα κλπ.	22.500.000 δρχ.
Σύνολον	37.800.000 δρχ.

Ἐπὶ πλέον, τὰ τρία νησιά, Ὑδρα - Σπέτσες - Ψαρά, ἔδωσαν στὸν Ἀγῶνα γιὰ τὸ στόλο 18.000.000 δρχ. Καὶ συγκεκριμένα ἡ Ὑδρα 9.000.000 δρχ. (ἐξ ὧν ὁ Κουντουριώτης 1.941.158 δρχ.), οἱ Σπέτσες 5.000.000 δρχ. καὶ τὰ Ψαρά 4.000.000 δρχ. Συνολικά, δηλαδή, τὰ ἐπίσημα ἐξόδα - ἐξόδα μέχρι τὸ 1827 ἀνῆλθαν σὲ 37.800.000 + 18.000.000 = 55.800.000 δρχ. Μέχρι τὸ τέλος τοῦ Ἀγῶνα, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1830, οἱ παραπάνω ἐπίσημες δαπάνες ὑπολογίζεται ὅτι ἔφτασαν τὰ 75.000.000 δρχ. περίπου (ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἔτους 1850).

Ἀξίζει, ὅμως, νὰ ποῦμε μερικὰ λόγια γιὰ τοὺς ἐπίσημους πόρους τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης. Αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὰ δάνεια, ἐσωτερικὰ δάνεια, λάφυρα, λείες, λύτρα, ἀνταγκαστικὲς εἰσφορές, ἐκούσιες εἰσφορές Ἑλλήνων, δεκάτη, δα-

σμούς, εἰσφορὲς φιλελλήνων καὶ εἰσπράξεις ἀπὸ πωλήσεις ἐθνικῆς γῆς, ὡς ἐξῆς:

— Τὰ δάνεια: Πρόκειται γιὰ δύο «θαλασσοδάνεια» (ποῖος θὰ δάνειζε μὲ κανονικοὺς ὁρους σὲ ἀνύπαρκτο κράτος;). Τὸ πρῶτο, ὕψους 800.000 λιρῶν Ἀγγλίας, ἐκδόθηκε στὸ 59% τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας του καὶ τελικὰ ἔφτασαν στὴν Ἑλλάδα 348.000 λίρες. Τὸ δεῦτερο ὕψους 2.000.000 λιρῶν πῆγε σχεδὸν χαμένο καὶ ἔφθασαν στὴν Ἑλλάδα 238.558 λίρες.

— Ἑκούσιες εἰσφορὲς μεγάλων εὐεργετῶν: Ἡ κατηγορία αὕτη ἀντιπροσωπεύει τὸν σπουδαιότερο πόρο, ποὺ φθάνει τὸ 50% περίπου τῶν συνολικῶν πόρων τοῦ κράτους.

— Λάφυρα: Ἀπὸ ἐξαγορὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (δχι τῶν Ἰωαννίνων) στὸ Ναύπλιο 500.000 γρόσια, ἀπὸ ἐξαγορὰ χαρμεῖοι Χουρσίτ 1.500.000 γρ., ἀπὸ ἀλωση Ἀκροκορίνθου 2.000.000 γρ. κλπ. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ πόροι μοιράστηκαν ἀνάμεσα στὰ παλικάρια καὶ στὴν Κυβέρνηση.

— Λεῖες πολέμου σὲ χρήματα, τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια: Κι ἐδῶ συνέβη ὅ,τι καὶ μὲ τὰ λάφυρα.

— Ἡ δεκάτη (φόρος εἰσοδήματος 12%) δὲν μπορούσε νὰ ἀποδώσει πολλὰ, τόσο λόγῳ ἑλλείψεως κρατικῆς ὁργανώσεως γιὰ νὰ τὴν εἰσπράξῃ, ὅσο καὶ λόγῳ φτώχειας.

— Οἱ εἰσφορὲς τῶν φιλελλήνων (τὰ Κομιτάτα Γαλλίας, Ἑλβετίας, Γερμανίας, ΗΠΑ, Ἀγγλίας) φτάσανε τὰ 3.000.000 φράγκα, σὺν τρόφιμα, πολεμοφόδια καὶ ρουχισμό. Εἰδικὰ μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ σώθηκαν ἀπὸ τὴν πείνα 200.000 Ἑλληνες, ποὺ σιτίζονταν μὲ βελανίδια, φλοιοὺς δέντρων καὶ ἀγριάπιδες.

— Ἔσοδα ἀπὸ τὴ συγκέντρωση ἀργυρῶν ἐκκλησιαστικῶν σκευῶν, ποὺ φτάσανε τὶς 800 ὀκάδες.

Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι τὰ «δημοσιονομικὰ» ἢ τὰ «ἐπίσημα» δοῦναι καὶ λαβεῖν. Ὡς δοῦμε τώρα καὶ τὰ «ἀνεπίσημα», τὰ «ἀδελφὰ» ἢ τὰ «Ἐθνολαϊκὰ Λογιστικά», ποὺ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα καὶ δίνουν τὴν ἀσθησιμότητα τοῦ πλήρους κοστολογίου τοῦ Ἀγώνα. Ἐχομε λοιπὸν κατὰ μέσον ὁρο, στὴν περίοδο 1821-1830, 31.000 ἄνδρες ὑπὸ τὰ ὄπλα (ὁ Καποδίστριας ἔλεγε, ὅτι εἶχε νὰ ταῖσει 40.000 ἄνδρες τὸ 1829). Καὶ ἄς κάνουμε ἕναν ὑποθετικὸ λογαριασμό, μιά ἐκτίμηση, πόσο κοστίζει σήμερα ἡ συντήρηση ἑνὸς στρατιώτη.

Κι' αὐτό, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε τοὺς ἀριθμούς. Γιατὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐννοήσουμε τὴν ἀγοραστικὴ ἀξία τῶν νομισμάτων τοῦ 1821 (φράγκα, δίστηλα, λίρες, γρόσια, δραχμές κλπ.). Θὰ τὰ μετατρέψουμε δλα σὲ σημερινὲς δραχμές, γιὰ νὰ πάρουμε μίαν ἰδέα τοῦ «ἀνεπίσημου» κοστολογίου τοῦ Ἀγώνα.

Χωρὶς νὰ λογαριάσουμε τὶς δαπάνες γιὰ ἀγορὰ πολεμοφοδίων, ὄπλων καὶ ὑλικῶν γενικά, ἕνας στρατιώτης σήμερα κοστίζει τουλάχιστον 1000 δρχ/ἡμέρα στὸ Κράτος, χωρὶς νὰ συνυπολογίσουμε τὸ κόστος ἀπὸ τὴν στέρηση τῆς ἐργασίας τοῦ στρατιώτη, γιατί ὑπηρετεῖ στὸ στρατό. Μὲ βάση τὴν ὑπόθεση αὕτη καταλήγουμε στὸν ἐξῆς λογαριασμό: 31.000 ἄνδρες × 3276 ἡμέρες (ποὺ κράτησε ὁ ἀγώνας) × 1000 δρχ/ἡμέρα = 101.556.000.000 δρχ.

Δηλαδή χρειάστηκαν 100 δισεκατομμύρια σημερινὲς δραχμές (1984) περίπου, μόνο γιὰ τὴ συντήρηση τῶν στρατευμένων ἀνδρῶν. Τώρα σὲ ἕνα πόλεμο ἐννέα ἐτῶν, ἂν ποῦμε ὅτι χρειάστηκαν ἄλλα τόσα δισεκατομμύρια τουλάχιστον γιὰ τὴν ἀγορὰ πολεμικῶν πλοίων (ἄς θυμηθοῦμε τὰ περίφημα δύο δάνεια ποὺ σπαταλήθηκαν ἀδόξως), γιὰ τὴν ἀγορὰ πολεμοφοδίων (μόνο ὁ Σπηλιωτόπουλος ἱδρυσε στὴ Δημητσάνα 14 πυριτιδόμυλους καὶ χάρισε στὸν Ἀγώνα ὅλη του τὴν περιουσία, γιὰ νὰ φτιάξῃ 13.106 ὀκάδες μπαρούτι καὶ 8.000.000 φυσίγγια) καὶ γιὰ τὴν ἀγορὰ ὄπλων, λίγα λέμε. Ἀλλὰ δὲν τὰ συμπεριλαμβάνουμε αὐτὰ τὰ ἔξοδα.

Μὲ βάση τοὺς ὑποθετικοὺς αὐτοὺς λογαριασμοὺς ἔχομε ἔξοδα (δημοσιονομικὰ)

75.000.000 δρχ. (άξιας του 1850), που αντιστοιχούν σε 12 δισεκατομμύρια δραχμές άξιας του 1984. Η μετατροπή των δραχμών του 1850 σε δραχμές του 1984 έγινε με βάση τον πρωτότυπο αλλά όρθο ύπολογισμό (που χρειάζεται αρκετή φαντασία) ότι τα Παλαιά Άνάκτορα στοίχισαν 100.000.000 δραχμές το 1850, ενώ το σημερινό κόστος των Παλαιών Άνακτόρων (αν τα ξανακτίσαμε) είναι της τάξεως των 16 δισεκατομμυρίων δρχ. περίπου.

Με αυτή τη συλλογιστική προκύπτει, ότι ενώ οι «συνολικές» δαπάνες του Άγώνα, σε δραχμές 1984, είναι της τάξεως των 100 δισεκατομμυρίων δραχμών περίπου, χωρίς τις δαπάνες αγοράς πλοίων, πολεμοφοδίων, όπλων κλπ., οι «δημοσιονομικές» είναι της τάξεως των 12 δισεκατομμυρίων δραχμών. Δηλαδή μόνο το 12%. Τα άλλα 88% ποιός τὰ έβαλε; (Για να μην πούμε τὰ άλλα 188% μαζί με τις δαπάνες ύλικών). Αυτό ούτε το έχουμε σκεφτεί ούτε το έχουμε λογαριάσει ποτέ. Όμως υπάρχουν γραπτές λαϊκές μαρτυρίες που δίνουν την απάντηση. Και ιδού μερικές:

— *Και αί γυναίκες αί ίδιαι ήρχοντο φορτωμέναις και έφερναν και τὰ ζώα φορτωμένα κρέατα, κρασιά και άλλας τροφάς, δια να φάγουν οί άνδρες των και οί λοιποί στρατιώται (Φωτάκος).*

— *Τόσον ένθουσιασμόν άρχισαν να έχουν οί Έλληνες, όπου μόνοι των άλεθαν, έζύμωναν, έψαιναν τὸ ψωμί και τὸ έφερναν με τὰ ζώα των εις τὸ στρατόπεδον. Πρόβατα μάς έφερναν και τὰ έδιναν με εύχαρίστησίν τους. Ο Κυριάκος Τσώλης έχάρισεν 120 τραγιά εις τὸ στρατόπεδον από τή Ζαράχωβα. Κάποιος άλλος τσοπάνης έφερεν «αύθορμητως» 300 πρόβατα στά Τρίκορφα γιά τροφή του Στρατού. Ο πόλεμος στηριζόταν στην αὐτοθυσία των άγροτών. Η επανάσταση διέθετε μονάχα τὸ λίγο ψωμί, τὰ δσπρια, τὰ λαχανικά και τὰ σφαχτά που έδιναν οί άγρότες. Δέν πολεμάτε επί μισθῶ και τὸν στρατιωτικόν σας άρτον έλάβατε πάντοτε από των κόπων σας δια τής γεωργίας (Κολοκοτρώνης).*

— *Από αναφορά που έκαναν οί πληρεξούσιοι τής Καρύταινας στην Δ' Έθν. Συνέλευση βλέπουμε, ότι ή Καρύταινα πρόσφερε στο στρατόπεδο 50.000 σφαχτά, κρασιά, τεχνίτας, εργαστήρια και άλλα (Μάμουκας).*

— *Ο πόλεμος έστηρίζετο εις την αὐτοθυσίαν των Έλλήνων, οί όποιοι έδιδον τής Έλληνικής Γής τὰ προϊόντα προθύμως και έχορήγουν τὰ απαιτούμενα ποίμνια πρός συντήρησιν των αγωνιζομένων αδελφών (Ζωγράφος).*

— *Οί άγρότες παντού έπίδειξαν ζήλο και άφιλοκέρδεια παραχωρώντας τις τουρκικές περιουσίες γιά να χρησιμοποιηθούν γιά την δημόσια ύπηρεσία. Και οί στρατιώτες και οί χωρικοί μήνες ύπηρετούσαν χωρίς πληρωμή (Φίνλεϋ).*

Σε κάποια συνεδρίαση, διαβάστηκε αναφορά που είχαν στείλει οί Τροϊζηνιώτες (4/5/1827), ότι από τή Συνέλευση και τή Φρουρά της μήτε κήποι μήτε χωράφια μήτε κρασιά και περιβόλια τούς έμειναν. Και ότι ή ζημιά την όποία έλαβον εις τὸ χωρίον τούτο εις τὸ διάστημα τής Συνελεύσεως, τόσον εις γεννήματα, κουκιά, κριθάρια, περιβόλια καθώς και εις άλευρα τής Φρουράς, σφακτά και κρασιά, υπερβαίνουν τὰ 43.000 γρόσια.

Ο διορατικός Κολοκοτρώνης, όταν είδε και αποείδε γιά την πορεία του Άγώνα, μάζεψε τὰ παλληκάρια και τούς τὸ ξεκαθάρισε: «Έλληνες, αν θέλουμε να λευτερωθούμε, πρέπει να καταλάβουμε, πώς αυτό είναι δουλειά δικιά μας. Να μην περιμένουμε τίποτα από τούς ξένους». Αυτό τὰ λέει όλα. Η όμόθυμα λαοστήρικτη και λαογέννητη Έπανάσταση είχε την ύπογραφή του λαού με την ένδειξη *Έλευθερία ή Θάνατος*. Ο Έλληνας του '21 ζυγιάστηκε πάνω στην κόψη του σπαθιού κι' άποφάσισε να δεχτεί τὸ αποτέλεσμα και την μοίρα του. "Αν γύρει άπ' την μία μεριά τὸν περιμένει ή λευτεριά, αν γύρει άπ' την άλλη ο θάνατος.

Όταν ο άνθρωπος φτάνει στο όριο τής «υπέρβασης» του έαυτού του, με μοναδικό

αἴτημα τὴν ἐλευθερία του, τότε παύουν νὰ λειτουργοῦν οἱ φυσικοὶ νόμοι τῆς αὐτοσυντήρησης (τί νὰ τὴν κάνει τὴν περιουσία) καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς (τί νὰ τὴν κάνει τὴν οἰκογένεια), δηλαδὴ τῆς ἐπιβίωσης· καὶ τὴ θέση τους τὴν παίρνει ὁ «λόγος», ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ζῶα. Ὄταν ὁ Ἀριστοτέλης ἔδινε τὸν ὅρισμό τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ζῶου πολιτικοῦ, αὐτὸ ἀκριβῶς εἶχε ὑπόψη του. Γιατί, τί νὰ τὴν κάνεις μιὰ χαμοζωή, χωρὶς ἐλευθερία (τὸ 27% τοῦ πληθυσμοῦ χάθηκε στὸν Ἀγώνα). Ὁ Ρήγας τὸ ξεκαθάρισε ὅλο τὸ θέμα στοὺς δύο γνωστούς του στίχους.

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21 ἀπὸ πλευρᾶς «ἐλληνικότητας» εἶναι ἐλληνική, εἰς ὃ, τι ἀφορᾷ τὸ ἀκρογωνιαίον της αἴτημα γιὰ τὴν ἐλευθερία, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει τὶς ἐλληνικὲς κυτταρικὲς καταβολὰς τοῦ ἀγράμματος κλέφτη καὶ ἀρματολοῦ. (Ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ρωμιοσύνη). Αὐτός, λοιπόν, ὁ λαός, ποὺ τὰ ἔπαιξε ὅλα γιὰ ὅλα, κορώνα ἢ γράμματα, γιὰ τὴ λευτεριά του, σήκωσε καὶ τὸ μέγιστο, τὸ συντριπτικὸ βάρος τῶν οἰκονομικῶν θυσιῶν τοῦ Ἀγώνα, μέσα ἀπὸ τὶς διαδικασίες τῶν «ἀδῆλων» οἰκονομικῶν. Τὰ δάνεια, οἱ εἰσφορὲς τῶν φιλελλήνων, τὰ λάφυρα, οἱ ἐπίσημες κρατικὲς δαπάνες εἶναι σταγόνες στὸν ὠκεανό. Κι ἀκόμη: Κάτι ἐρμηνεῖες ἀστικομαρξιστικοῦ προσανατολισμοῦ, περὶ τῶν αἰτίων τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21, μὲ οἰκονομιστικὲς καὶ ταξικὲς βάσεις, ἀποτελοῦν φαιδρότητες τοῦ ἰδεολογικοῦ δογματισμοῦ. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 μπορεῖ νὰ ἰδῶθεῖ μόνο μέσα ἀπὸ τὸ διαγενές, τὸ αἰώνιο καὶ ἀδογματίστο φῶς τῆς ἐλευθερίας. Καὶ τίποτα ἄλλο.

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Τὰ πάντα ρεῖ

*Ἔρχονται καιροί
ποῦ ἡ ἱστορία,
μικρὴ ἢ μεγάλῃ,
γράφεται μαζὶ μὲ τὰ δρώμενα
—κι ἄλλες φορὲς ὕστερότερα.
Ὅμως ἡ ἀλήθεια
ἰδωμένη
μέσα ἀπὸ μισοκρυμμένα εἰδῶλα
περιμένει νὰ δικαιωθεῖ
(ἐνίοτε ἀκυρώνοντας τὴν ἱστορία),
γιὰ νὰ ξαναγραφεῖ
στὸ καθαρὸ φῶς.
«Τὰ πάντα ρεῖ»,
ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἱστορία.*

[18/12/83]

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ

Έπανάσταση και καταστροφή στὰ 1821

Έκατὸν ἑβδομῆντα χρόνια τώρα ἑορταζόμενη ἡ ἔθνικὴ ἐπέτειος ἔχει δώσει τὴν εὐκαιρία νὰ μελετηθοῦν ἐξαντλητικὰ οἱ πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς προϋποθέσεις πού ὁδήγησαν στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ὑπάρχουν βέβαια διϊστάμενες ἀπόψεις καὶ προβάλλονται κάποιες ἑρμηνεῖς γιὰ τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια πάντα, χωρὶς ὅλ' αὐτὰ νὰ προσθέτουν ἢ νὰ ἀφαιροῦν τίποτα ἀπὸ τὸ γενικὸ χάρτη τῶν γεγονότων.

Νομίζω ὅμως, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπαστράπτουσα ἐπιφάνεια μὲ τὰ πράγματι ἐντυπωσιακὰ γεγονότα δὲν μπορεῖ ἢ δὲν ἀρκεῖ, γιὰ νὰ καταλάβουμε τοὺς οὐσιαστικούς, τοὺς βαθύτερους δηλ. μηχανισμούς πού ὁδηγοῦν στὸ ἄλφα καὶ βῆτα ἀποτέλεσμα. Καὶ οἱ μηχανισμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ διάφορες φατρίες ἢ οἱ τάξεις ἢ δὲν ξέρω ποιὲς ὁμάδες πιέσεων λειτουργοῦν στὸ προσκήνιο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Καὶ ὁ Κασομούλης καὶ ὁ θαυμασὸς Μακρυγιάννης μὲ τὸ ἀνεπανάληπτο ὕφος του καὶ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καὶ ἄλλοι σπουδαιότεροι, πού ἦρθαν μετὰ, ὅπως ὁ Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Κόκκινος καὶ ἄλλοι πού ξεχνᾶ, *ἐξάντλουν τὴν ἐπιφάνεια* καὶ μόλις ἐλάχιστα θίγουν ἢ καὶ καθόλου τὸ ὑπόγειο ρεῦμα πού καθορίζει καὶ διαμορφώνει τὴ γενικὴ κατεύθυνση καὶ πορεία τοῦ ἔθνους.

Πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὴν Ἑλλάδα στὰ διεθνῆ πλαίσια, τόσον ὅσον ἀφορᾷ τὸ πολιτικὸ θέμα, ὅσο καὶ τὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα, ὅπως συσχετίζεται μὲς στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Βέβαια τὰ οἰκονομικὰ γεγονότα, ἡ ἀνάγλυφη καὶ πολὺπλοκη αὐτὴ ἐπιφάνεια, δὲν λαμβάνονταν ὑπ' ὄψιν, δὲν ἦταν κατανοητὰ καὶ δὲν ὑπῆρχαν ἐπομένως πληροφορίες γι' αὐτά. Μόλις τὰ τελευταῖα μεταπολεμικὰ χρόνια ἄρχισαν νὰ συγκεντρώνονται καὶ παρουσιάστηκαν πλούσια, σὲ ἀξιόλογες μελέτες-ἐκδόσεις ἀπὸ συστηματικούς σταχυολόγους συγγραφεῖς.

Βέβαια γιὰ τὴν τοποθέτηση τῆς Ἑλλάδος σὲ εὐρωπαϊκὸ ἢ παγκόσμιο πλαίσιο πολλοὶ εἶναι πού θὰ ἐκπλαγοῦν, ἂν δὲν δυσανασχετήσουν κιόλας. Ἡ Ἑλλάδα τοῦ 1821 τί σχέση μπορεῖ νὰ ἔχει μὲ τὸ Μεξικὸ; Καὶ ὅμως μιά ματιὰ στὰ διεθνῆ γεγονότα τῆς δεκαετίας ἐκείνης μπορεῖ νὰ παρουσιάσει συσχετισμούς, πού θὰ μᾶς ἀφήσουν

κατάπληκτους. Μέσα στοὺς διεθνεῖς αὐτοὺς συσχετισμούς θὰ τοποθετήσουμε καὶ τὴ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου, πού ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὰ στρατηγικὰ - ναυτικὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας καὶ καθόλου, μὰ καθόλου, στὸ ἐνδιαφέρον τῆς χώρας αὐτῆς γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Τὰ χρόνια πού ξεσπάει ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 τόσο ἡ ἐπίδραση τῶν προηγηθεισῶν ἐπαναστάσεων στὶς ΗΠΑ καὶ Γαλλία ὅσο καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ναυτικῆς πολεμικῆς ἰσχύος τῆς Ἀγγλίας ἐπιδροῦν στὶς ἑλληνικὲς ἐξελίξεις. Ἄν ἀνιχνεύσουμε προσεκτικὰ τὶς ἐπιδράσεις αὐτές, τότε ἀρκετὲς ἀσάφειες καὶ ἀδιέξοδα τῆς ἐποχῆς θὰ χάσουν τὸ θολὸ τους περίγραμμα καὶ θὰ ἐξηγηθοῦν ἱκανοποιητικὰ. Ἀρκεῖ νὰ συσχετίσουμε προσεχτικὰ τοὺς διάφορους τομεῖς τῶν γεγονότων μεταξύ τους. Ἐννοοῦμε φυσικὰ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν.

* * *

Ἀπὸ τὸ 1814 ὅλη ἡ Νότιος Ἀμερικὴ βρίσκεται σὲ συναγερμό. Οἱ ἔθνικοι ἀγῶνες κατὰ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας ἔχουν μεγάλῃ ἐκταση. Ἡ Ἀργεντινὴ, ἡ Χιλή, ἡ Βενεζουέλα, τὸ Περού, ἡ Βολιβία καὶ ἡ Κολομβία ἔχουν ἐξεγερθεῖ. Τὸ Μεξικὸ θὰ ἀκολουθήσει λίγες δεκαετίες ἀργότερα. Σὲ λίγο ὅλες αὐτές οἱ χώρες θὰ εἶναι ἀνεξάρτητες.

Στὴν Εὐρώπῃ οἱ ἴδιες αἰτίες ὥθουν πρῶτα τὴν Ἰταλία, μετὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀργότερα τὴ Σερβία καὶ τὴν Βουλγαρία σὲ ἐξεγέρσεις, πού ὁδηγοῦν στὴν ἔθνικὴ τους ἀπελευθέρωση. Τὸ ἔθνικο-ἀπελευθερωτικὸ κλίμα δηλ. τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀγκαλιάζει μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ νομίζουμε, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ξεσπασε σὰν κεραυνὸς ἐν αἰθρία. Φυσικὰ τὸ μόνο ἐντελῶς πρωτότυπο στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἡ καταστροφικὴ οἰκονομικὴ ἐρήμωση, πού ἐπέρχεται στὸν τόπο τόσο ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ, πολεμικὰ γεγονότα ὅσο καὶ τὶς διεθνεῖς οἰκονομικὲς συγκυρίες.

* * *

Ἄς δοῦμε ποιὲς εἶναι οἱ ἐσωτερικὲς δυνάμεις καὶ δυνατότητες πού διαμορφώνουν τὸ ἐπαναστατικὸ κλίμα. Βρισκόμαστε στὶς

ἀρχές τοῦ αἰώνα. Ἑλλάδα ἐλεύθερη δὲν ὑπάρχει. Ἡ σκιά τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ φτάνει μέχρι τὰ αὐστριακὰ σύνορα καὶ τὶς Τρανσυλβανικὲς Ἀλπεις τῆς Ρουμανίας. Τὸ Σουέζ ἀκόμη δὲν ἔχει ἀνοίξει καὶ ἡ θαλάσσοκράτειρα Ἀγγλία θέλει πολὺ χρόνο γιὰ νὰ ἔρθῃ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς Ἰνδίες. Ὁ Ναπολέον, σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἀγγλία, ἐλέγχει ἤδη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Εὐρώπης.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ στιγμή τὸ ἐλληνικὸ ναυτικὸ βρίσκεται στὸ ἀπόγειο τῆς ἰσχύος του καὶ τῶν κερδῶν του. Τὰ ὑδραϊκὰ καὶ ψαριανὰ καράβια τῆς ἀσήμαντης καὶ ὑπόδουλης Ἑλλάδας ταξιδεύουν σὲ ὅλες τὶς θάλασσες τοῦ κινδύνου. Μικρά, εὐκίνητα, τολμηρὰ, γρήγορα καὶ συγχρόνως ἐξοπλισμένα ἀποτελοῦν μιὰ μικρὴ ναυτικὴ δύναμη στὸ Μεσόγειο, ποὺ δειχνεῖ ἤδη τὴν ἀξία της. Οἱ ἄγγλοι ἀπὸ τότε ἀνησυχοῦν. Ὑποπευδόνται τοὺς Ἕλληνες σὰν μελλοντικούς ἀντιπάλους τῶν διεθνῶν ἐμπορικῶν τους γραμμῶν. Δὲν πρόκειται περὶ δικῆς μας ὑπερβολῆς. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσουμε τὴν ἐντονὴ ἀνησυχία τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας Πάλμερστον, ὅταν βλέπει ἓνα μικρὸ ὑδραϊκὸ καράβι στὴν ἀποβάθρα τοῦ Τάμεση. Ρωτᾷ τοὺς πλοιάρχους ποῦ τὸν συνοδεύουν: «Πῶς βρέθηκε αὐτὸ τὸ πλοῖο ἐδῶ;». Ὅταν τοῦ λένε πῶς ἔρχονται συχνὰ τέτοια μικρὰ ἐλληνικὰ φορτηγά, ὁ Πάλμερστον ἀπαντᾷ:

«Μὲ ἓνα τέτοιο μικρὸ πλοῖο ἐμεῖς μὲ δυσκολία περνοῦμε τὴ θάλασσα τῆς Μάγχης γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ Καλαί. Καὶ ὅμως αὐτὸ τὸ ἀσήμαντο πλοιάριο διέσχισε ὅλη τὴ Μεσόγειο καὶ τὸν Ἀτλαντικὸ καὶ πουλάει ἐλληνικὰ προϊόντα στὴ Μασσαλία καὶ τὸ Λονδίνο. Μετὰ ἐπιστρέφει μὲ δικὰ μας βιομηχανικὰ ἀγαθὰ καὶ πουλάει στὰ λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας. Φοβᾶμαι πῶς τὸ μικρὸ αὐτὸ ναυτικὸ ἔθνος μιὰ μέρα θὰ τὸ ἔχουμε ἐμπόδιο στὴ θαλασσοκρατία μας».

Ὁ ἄγγλικὸς τύπος δημοσίευσε τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Πάλμερστον, ἀλλὰ τότε δὲν δόθηκε σημασία.

Σὲ λίγο ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη καίγεται καὶ ἀλλάζει ὁ χάρτης. Ὁ Ναπολέον πέρασε τὶς Ἀλπεις, κατέλαβε τὴν Ἰταλία καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν Αὐστρία. Ἡ Ἀγγλία ἀπὸ χερσαῖες δυνάμεις φαίνεται γυμνὴ, ἀλλὰ εἶναι νησι καὶ τὴν σώζει ἡ θάλασσα. Μὲ τὸν πανίσχυρο στόλο της ἀποκλείει τὴ Γαλλία ἀπὸ κάθε ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Ἡ Εὐρώπη πεινάει, καθὼς

τῆς λείπουν τὰ σιτηρὰ τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Ρωσίας. Ἀκριβῶς τότε ἡ τόλμη τῶν ἐλλήνων ναυτικῶν, ἡ μαστοριά καὶ ἡ κατασυσὴ τους, μὲ τὴν ὁποία συνεχῶς παραβιάζουν τὸν ἄγγλικὸ ἀποκλεισμό, φέρνουν σὲ ἀμχανία τοὺς ἄγγλους ναυάρχους. Ἡ μόνη ναυτικὴ δύναμη ποὺ ἀντιμετωπίζει μὲ ἐπιτυχία τοὺς ἄγγλους, εἶναι τὰ πέντε ἢ ἕξι μικρὰ ἐλληνικὰ νησάκια, ποὺ σπᾶνε τὸν ἀποκλεισμό μὲ ἐμπορικὸ στόλο μικρότερο ἀπὸ 200 κομμάτια. Οἱ Κασιώτες, οἱ Μυκονιάτες καὶ οἱ Ὑδραῖοι ἀψηφοῦν τὴ βρετανικὴ δύναμη.

Οἱ μεγάλοι καὶ ἰσχυροὶ ἐμπορικοὶ στόλοι τῆς Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Ἰσπανίας-Ὀλλανδίας ἀκίνητοποιήθηκαν στὰ λιμάνια. Οἱ Ἕλληνες ἐμποροὶ ἔχουν ἤδη ἀπὸ τὸ 1790 τὸ ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν στὰ χέρια τους. Ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα κουβαλοῦν στὴν Εὐρώπῃ σιτηρὰ. Εἰδικὰ τώρα θησαυρίζουν. Ἀφῆσαν ὄνομα οἱ Μαρασλῆδες, οἱ Ριζάρηδες, ὁ Βαρβάκης, ὁ Καπλάνης καὶ ἄλλοι.

Βρισκόμαστε στὸ ἀποκορύφωμα μιᾶς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ποὺ ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1650. Τὰ πρῶτα 200 χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς οἱ Ἕλληνες ἀπομονώθηκαν ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον καὶ παρέμειναν σὲ σιωπὴ. Ὅμως ἀπὸ τὸ 1600 οἱ μεγάλες ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων στὴν Δύση τσακίστηκαν. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει μιὰ μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου μέσα σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Τὰ νησιά, ἡ Πελοπόννησος, τὰ λιμάνια τῆς Στερεᾶς καὶ ἡ Χαλκιδικὴ πιὸ εὐκόλα ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ παρὰ μεταξύ τους. Δρόμοι χερσαῖοι δὲν ὑπάρχουν. Δέκα παραθαλάσσιοι χώροι στὸ Αἰγαῖο εἶναι ταρσανάδες (μικρὰ ναυπηγεῖα) σὲ πλήρη ἀνάπτυξη. Τὸ Γαλαξίδι, ἡ Κάλυμνος, ἡ Ὑδρα καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα λιμάνια παράγουν πλοῖα μικροῦ τοννάζ καὶ τρομερὰ εὐκίνητα.

* * *

Τὸ μεταναστευμένο κύμα πάντα πλούσιο. Ὑπάρχουν καὶ συνεχῶς δημιουργοῦνται ἐμπορικὰ κέντρα στὸ ἐξωτερικὸ παράλληλα μὲ τὶς ἐκεῖ ἐλληνικὲς παροικίες. Ἡ Βενετία, ἡ Ἀγκῶνα, ἡ Τεργέστη, ἡ Βιέννη, ἡ Λειψία, τὸ Μπρεσλάου, τὸ Πλοέστι, ἡ Βράιλα, ἡ Ὁδησσός. Οἱ παροικίες αὐτὲς στέλνουν στὴν Ἑλλάδα κεφάλαια, ἀνοί-

γουν αγορές, έπενδύουν, χτίζουν, διευρύνουν την έσωτερική κατανάλωση. Ή σπιτική-τοπική χειροτεχνία σπάει τα περιορισμένα της πλαίσια, γίνεται εργαστηριακή και άπευθύνεται κατ' ευθείαν στην αγορά έξωτερικού. "Αν σκεφθεί κανείς ότι τα Άμπελάκια, ένας μεγάλος συνεταιρισμός της περιοχής Πηλίου, συναγωνίζεται τότε το Μάντσεστερ, το Λίβερπουλ σέ ύφασματα, θα καταλάβει τι δυνατότητες διμορφώνοντο γιά μεταβολή της Ελλάδος σέ βιομηχανικό κέντρο της Μεσογείου.

Το Μεσολόγγι, το Γαλαξίδι, ή Μύκονος, οί Σπέτσες, ή Ύδρα, ή Χίος και ή Σάμος έχουν εξελιχθεί σέ σπουδαία έμπορικά κέντρα ναυτιλίας. Ή Ελλάδα ήδη στά 1800 είχε βγει από την άποπνικτική μονομέρεια της άγροτικής παραγωγής και άποτελούσε μία καταπληκτική κυσέλη έμποροναυτικής δραστηριότητας, έξωτερικού έμπορίου και βιοτεχνικής παραγωγής μεγάλης κλίμακος γιά την έποχή.

Τά νέα κοινωνικά στρώματα πού δημιουργήθηκαν έκφράζουν όλη αυτή την πλούσια ανάπτυξη. Ακόμη και στά θέματα της Παιδείας ή ύποδομή, πού ήδη υπάρχει, είναι πολύ ίκανοποιητική γιά τις τότε ανάγκες. Έκτός από τά σχολεία των πλουσίων παροικιών του έξωτερικού, σπουδαίες σχολές διαθέτει το έσωτερικό της χώρας στη Θεσσαλονίκη, την Άνδριανούπολη, την Τραπεζούντα, την Σμύρνη, τις Κυδωνίες, τά Γιάννινα, την Πάτμο, την Δημητσάνα, την Λάρισα, τον Τύρναβο και άλλα μέρη. Στρώμα όλόκληρο λογίων πλαισιώνει αυτήν την πνευματική άνθηση, ενώ άλλο στρώμα γιατρών, ύπαλλήλων, λογιστών και άλλων ειδικοτήτων με παιδεία συμπληρώνουν ένα μηχανισμό πού στελεχώνει την οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

Και όμως στην πιο κρίσιμη στιγμή όλες αυτές οί ευτυχείς εξελίξεις και συγκυρίες συντρίβονται. Τι συμβαίνει;

* * *

Στά 1814 ό Ναπολέων ήττάται. Σταματάει ό άποκλεισμός της Εύρώπης. Τά πλοία μεγάλας τονάζ των ευρωπαϊκών κρατών έπαναλαμβάνουν τά έμπορικά δρομολόγια με ανανεωμένη όρμη. Οί νησιωτικές ναυτικές δυνάμεις του έλλαδικού χώρου, πού στηριζόντουσαν στην ταχύτητα και την τόλμη, άκίνητοποιήθηκαν. Συ-

νολικά 600 περίπου πλοία 150 χιλιάδων τόννων χωρητικότητας έδεσαν γύρω στά 1815-6. Δεκάδες χιλιάδες ναυτικά πληρώματα σκόλασαν με τό σταμάτημα των Ναπολεοντείων Πολέμων. Βέβαια δέν ήταν ή μόνη αίτία. Το καινούργιο έμπορικό ναυτικό της Δύσεως έμπαινε στις γραμμές με ανανεωμένο όπλισμό και τεχνική. Ο έλληνικός έμπορικός στόλος ήθελε τώρα άλλη μία δεκαετία γιά νά προσαρμοσθή και νά συνέλθι. Θά επέλθουν όμως και άλλα χτυπήματα στην έλληνική οικονομία, πού δέν θά επιτρέψουν στο ναυτικό νά πάρει άπάνω του πριν περάσουν 40 χρόνια.

Ή άγγλική παραγωγή ύφασμάτων του Μάντσεστερ πραγματοποιεί καταπληκτική τεχνική επανάσταση. Όλοκληρώνει την κατασκευή του μηχανικού άργαλειού και συντρίβει την έλληνική και ίνδική ύφαντουργία, πριν προλάβουν νά πάρουν άπάνω τους με ίκανοποιητική συσσώρευση κερδών-κεφαλαίων. Τά Άμπελάκια και όλη ή άνθούσα περιοχή του Πηλίου, από την όποία άποζούν ή μισή Μακεδονία και ή μισή Ήπειρος και Θεσσαλία, καταστρέφονται. Ο μηχανικός άργαλειός του Μάντσεστερ ύπήρξε θανάσιμο πλήγμα γιά την Ελλάδα και την Ίνδία, αυξάνοντας την άγγλική παραγωγικότητα διακόσια τά εκατό.

"Αν ύπολογίσουμε ακόμη 20-30 δευτερεύουσες άλλες τεχνικές μετατροπές και εξελίξεις πού έδωσαν άπότομη ώθηση και επιτάχυνση στην άγγλική βιομηχανία, τότε θά καταλάβουμε γιατί οί οικονομικές δυνατότητες, πού θά συγκροτούσαν τη βάση γιά το έλεύθερο έλληνικό κράτος, ύποσκάφθηκαν.

"Αν ή ήττα του Ναπολέοντος δέν είχε πραγματοποιηθεί, ή έστω αν άργούσε ακόμη δέκα χρόνια, δέν ξέρω γιά τις Ίνδίες, αλλά ή Ελλάδα θά προλάβαινε νά πραγματοποιήσει την άνάλογη συσσώρευση κεφαλαίου, πού θά της επέτρεπε νά παρακολουθήσει τις νέες τεχνικές εξελίξεις και νά διαμορφωθή από τότε σέ βιομηχανική χώρα των δεδομένων της έποχής εκείνης.

Φυσικά στη μελέτη της ιστορίας δέν επιτρέπονται τά «έάν». Οί πολύτιμες όμως χρονικές προθεσμίες, πού χάνουμε τότε, είναι τόσο πολύ μικρές, ώστε δικαίως αναλογίζεται κανείς πώς χάσαμε «παρά τρίχα» τό τρσίνο των εξελίξεων.

Το τρίτο στοιχείο, πού άποτελείωσε και

τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία, ἦταν ἡ ἐρήμωση τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὸ στρατὸ τοῦ Ἰμπραήμ Πασᾶ. Σφάχτηκαν τότε ἢ ψόφησαν ἀπὸ πείνα δέκα χιλιάδες πολῦτιμα ἀροτριῶντα ζῶα. Δάση καὶ φυτεῖες ρημάχτηκαν, πληθυσμοὶ σὲ σχετικὰ πλούσιες πεδινὲς περιοχὲς μετακινήθηκαν στὰ βουνὰ καὶ πόλεις καὶ χωριά κήκαν. Εἰδικὰ ἡ ἀπώλεια τῶν ἀροτριῶντων ζώων ἦταν τόσο σημαντικὴ, ὥστε μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Τρικούπη, δηλ. μετὰ μισὸν αἰῶνα, δὲν εἶχε πάρει ἀπάνω τῆς ἡ παραγωγή δημητριακῶν, δηλ. ἡ βασικὴ τροφή γιὰ τὸν πληθυσμό.

Φυσικὰ ἀνάλογες καταστροφές εἶχε ὑποστεί καὶ ἡ Στερεὰ καὶ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἄλλες πόλεις εἶχαν ρημαχθεῖ συθέμελα. Μόλις στὸ τέλος τοῦ αἰῶνα ἡ Ἑλλάδα ἀρχισε νὰ παίρνει ἐπάνω τῆς.

* * *

Βρισκόμαστε στὰ 1827. Κανονικά, μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Ἰμπραήμ, ἡ ἐπανάσταση εἶχε λήξει. Ὁ πληθυσμὸς δὲν εἶχε ὑποταχθεῖ, ἀλλὰ οἰκονομικὰ εἶχε συντριβεῖ. Καὶ ἡ καταστροφὴ εἶναι τέτοια καὶ τόση, ὥστε δὲν ὑπῆρχε περίπτωση νὰ πάρῃ ὁ τόπος ἀπάνω του σύντομα. Ὁ Ἰμπραήμ πραγματοποιοῦσε τέτοια σφαγὴ, καὶ αὐτὸ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τέτοια μετακίνηση πληθυσμοῦ ἀπὸ πανικὸ, ὥστε ὅλη ἡ οἰκονομικὴ ὑποδομὴ ἔχε διαλυθεῖ. Ἡ ἐπανάσταση οὐσιαστικὰ εἶχε λήξει. Στὰ βουνὰ ὁ Κολοκοτρῶνης συντηροῦσε μερικὲς φλόγες ἀδύναμες, πού δὲν θὰ μπορούσε νὰ τις κρατήσῃ γιὰ πολὺ. Μόνο ἡ Ὕδρα μὲ τὶς Σπέτσες ἐπιζοῦσαν ἀλώβητες.

Τὴν ἐπιτυχία βέβαια αὐτὴ ὁ Σουλτᾶνος τὴν ἐξασφάλισε σὺμμαχώντας μὲ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, τὸν πατέρα τοῦ Ἰμπραήμ. Αὐτὸ ὅμως ἀπετέλεσε καὶ τὴν αἰτία ἐπεμβάσεως τῶν ἀγγλῶν. Πράγματι, ἡ συμμαχία Τουρκίας - Αἰγύπτου δημιουργοῦσε μιὰ νέα κατάσταση πραγμάτων στὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου. Οἱ δύο ἐνωμένοι στόλοι (πέραν τῶν δύο στρατῶν) ἀποτελοῦσαν μιὰ συμπαγὴ, ἰσχυρὰ καὶ ἀπειλητικὴ δύναμη, πού πρὶν ἀκόμη ἀρχίσουν νὰ λειτουργοῦν τὰ τηλεβόλα τῆς ἐρριχνη τῆς ἀπειλητικῆς σκιά τῆς σὲ ὅλο τὸ χωρὸ τῆς Μεσογείου.

Ἡ θαλασσοκράτειρα Ἀγγλία νοιώθει τὴν ἀπειλὴ κατευθεῖαν στὸ δέρμα τῆς. Οἱ τότε συζητήσεις στὸ κοινοβούλιο προδίδουν μεγάλη νευρικότητα. Naί, εἶχε τσακι-

σθεῖ ἡ ἰσπανικὴ ναυτικὴ δύναμη πρὸ πολλοῦ χρόνου στὸ Τράφαλγκαρ. Εἶχε ἐκμηδενισθεῖ καὶ ὁ στόλος τοῦ Ναπολέοντα πρόσφατα. Τὰ 150-200 μικρὰ ἐξοπλισμένα πλοῖα τῶν ἐλληνικῶν νησιῶν δὲν ἀποτελοῦν βέβαια κανένα ἀπολύτως πρόβλημα. Τὰ ἐξακόσια περίπου μὴ ἐξοπλισμένα τοῦ καθαρὰ ἐμπορικοῦ μας στόλου εἶναι μιὰ θεωρητικὴ καὶ πολὺ μελλοντικὴ ἀπειλὴ γιὰ τὸ ναυτιλιακὸ κεφάλαιο τῆς Ἀγγλίας μὲ τὸ τεράστιο συνολικὸ τοννάζ.

Τὰ 150 ὅμως μεγάλα καὶ βαριὰ ἐξοπλισμένα πολεμικὰ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς βρίσκεται στὸ Ναυαρίνο, ἀποτελοῦν μιὰ ἄμεση καὶ θανάσιμη ἀπειλὴ γιὰ τὸν ἐλεγχὸ τῆς Μεσογείου ἀπὸ τοὺς ἀγγλους. Φυσικὰ ἡ ἀπειλὴ ἰσχύει κάπως περιορισμένα καὶ γιὰ τοὺς ρώσους, πού νιώθουν πὼς εὐκαιρία γυρεῖ ὁ Σουλτᾶνος νὰ τοὺς κλείσει τὰ στενά, ἂν νιώσῃ ἀρκετὰ ἰσχυρὸς. Ἡ Γαλλία πάλι, μὲ τὸν Λουδοβίκο τὸ 17ο, ἐγκάθετο τοῦ Λονδίνου, ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ σάν σκιά.

Τὸ ἀγγλικὸ ναυαρχεῖο ξέρεי, πὼς ἐγκατάσταση μόνιμη τῶν αἰγυπτίων στὰ λιμάνια τῆς νοτίου Ἑλλάδος δίνει μεγάλη ἀνέση κινήσεων καὶ ἐφοδιασμοῦ, καὶ ἐπομένως ἐπιτρέπει στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς συμμαχοὺς τοὺς νὰ ἐλέγξουν οὐσιαστικὰ τὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου. Ἡ Ἀγγλία ζητάει ἀφορμὴ, γιὰ νὰ χτυπήσῃ.

Πραγματοποιεῖται ἐπείγοντως μιὰ συνθήκη στὸ Λονδίνο ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγάλους. Ἀποφασίζουν μιὰ γωνίσα μικρῆς τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου νὰ ἀνεξαρτητοποιηθῇ. Ὁ Ἰμπραήμ πρέπει νὰ ἀδειάσῃ τὴ Στερεὰ καὶ τὴν Πελοπόννησο. Ὁ Σουλτᾶνος λέει ναί μὲν, ἀλλὰ καὶ ἀρχίζει τὰ «θά». Ἐν τῷ μεταξύ οἱ αἰγύπτιοι καὶ ὁ Κιουταχῆς περνοῦν μὲ φωτιά καὶ σίδηρο ὅλη τὴ νότιο Ἑλλάδα. Δὲν τὸ λένε, ἀλλὰ γράφουν στὰ παλιὰ τοὺς παπούτσι τὶς ἀποφάσεις τῶν Δυτικῶν. Ἐλπίζουν πὼς ὅλα θὰ μείνουν λόγια, ἀπλῶς γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς φωνὲς τῶν φιλελλήνων τῆς Δύσεως. Ἐδῶ ὅμως σπεκουλάρονται γιγαντιαῖα διεθνῆ συμφέροντα, καὶ οἱ φιλέλληνες δὲν παίζουν κανένα ρόλο.

Οἱ ἀγγλοι, ἂν καὶ ὀλιγάριθμοι σὲ πλοῖα μπροστὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν τουρκοαιγυπτίων, εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ σώσουν τὴ βρεταννικὴ κυριαρχία τῆς Μεσογείου. Ζητοῦν ἄμεση ἀποχώρηση τοῦ μουσουλ-

μανικού στόλου από την Ελλάδα. 'Ο 'Ιμπραήμ φυσικά δεν τὸ λαμβάνει οὐσιαστικά ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ εἶναι εὐφυής καὶ εὐέλικτος. Τὸ συζητάει, τὸ τραινάρει, τὸ ἀναβάλλει, ὑποψιάζεται καὶ τὸ Ντιβάνι, ἀλλὰ ἐτοιμάζεται καὶ νὰ χτυπήσει σὲ μιὰ στιγμή πού θὰ τὴ θεωρήσει αὐτὸς πρόσφορη. Συγκεντρώνει ὅλο τὸ στόλο στὸ Ναυαρίνο, γιὰ νὰ μὴν δώσει καθόλου προσχήματα. Μὲ ἐνωμένους τοὺς τρεῖς στόλους τῶν Χριστιανῶν δὲν πρόκειται βέβαια νὰ χτυπήσει.

'Ο Κόδριγκτων καταλαβαίνει, πὼς χάνει πολὺτιμο χρόνο. Τὰ προσχήματα πού ζητάει ἡ ἀντιπολίτευση στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων δὲν μποροῦν νὰ τηρηθοῦν. Οἱ ρῶσσοι ἀρχίζουν ἤδη νὰ διστάζουν. Ἀποφασίζει λοιπὸν νὰ χτυπήσει ἐδῶ καὶ τώρα. Πείθει τοὺς γάλλους καὶ πωλοῦν οἱ δύο στόλοι στὸ Ναυαρίνο.

Τὰ πλοῖα τὰ ἀγγλικά εἶναι μόνο 12, ἀλλὰ εὐέλικτα, μὲ τηλεβόλα πολὺ σύγχρονα καὶ μὲ ὀβίδες μὲ πολὺ πυκνότερη γόμωση. Ἐπομένως ὁ στόλος τοῦ Κόδριγκτων ἔχει ἀνώτερη δύναμη πυρός. Τὸ βεληνεκές, ἐπίσης ἰσχυρότερο, παίζει καὶ αὐτὸ τὸ ρόλο του, ἂν καὶ οἱ ἀποστάσεις εἶναι μικρές.

Στριμωγμένος σὲ σχῆμα πετάλου μέσα στὸ Ναυαρίνο ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος περιμένει (90 πλοῖα). Βρεταννοὶ καὶ γάλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ (ἀπόστρατοι) πλαισιώνουν ὡς σύμβουλοι τὸ ναυτικὸ ἐπιτελεῖο τῆς μεγάλης μουσουλμανικῆς ἀρμάδας. 'Όταν ὁμως ὁ Κόδριγκτων μπαίνει αἰφνιδιαστικά στὸ Ναυαρίνο, οἱ ναυλοχοῦντες δὲν ἔχουν καιρὸ νὰ ἀναδιατάξουν τίς δυνάμεις τους. 'Ο ὑπέρπυκνός τους σχηματισμὸς δὲν τοὺς ἀφήνει ἐλευθερία κινήσεων, δὲν ἔχουν χώρο νὰ ἀναπτυχθοῦν. 'Ο 'Ιμπραήμ ἀπουσιάζει. Ἐκείνη τὴ στιγμή ρημάζει καὶ καίει τὴν Πελοπόννησο. Δὲν φαντάστηκε τόσο ἀποφασιστικὴ κίνηση τῶν ἀγγλων. Οἱ τουρκοὶ δὲν ἔχουν ψυχραιμία νὰ συζητήσουν. Χτυποῦν πρῶτοι. Σὲ λίγες ὥρες μπαίνουν καὶ οἱ ρῶσσοι στὸ λιμάνι καὶ συμμετέχουν στὴ μάχη μὲ 8 πλοῖα. Οἱ γάλλοι πού μπῆκαν ἀμέσως μετὰ τὸν Κόδριγκτων, ἔχουν ἄλλα 7 σκάφη.

Μέχρι τὸ ἀπόγευμα ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος εἶναι ἓνας σωρὸς ἐπιπλέοντα ξύλα καὶ πτώματα. Ἡ ἰσορροπία δυνάμεων στὴ Μεσόγειο Θάλασσα ἀποκαταστάθηκε ὑπὲρ τῶν ἀγγλων γιὰ ὅλο τὸ ὑπόλοιπο

19ο αἰώνα. Μετὰ τὴ ναυμαχία τοῦ Τραφαλγκάρ μὲ τὸν Νέλσωνα, τώρα τὸ Ναυαρίνο μὲ τὸν Κόδριγκτων. Ἡ Ἀγγλία ἔβαλε τὴν σφραγίδα τῆς στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου.

* * *

Πρέπει βέβαια νὰ τὸ παραδεχτοῦμε. Naί, τὸ Ναυαρίνο διέσωσε τὴν ἐπανάσταση, πού εἶχε ἤδη πάρει τὴν κάτω βόλτα. Ὅμως ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ναυμαχία δὲν ὑπῆρξε μιὰ φιλικὴ ἐκδήλωση τοῦ δυτικοῦ κόσμου πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀπλῶς ἡ Ἀγγλία τότε ἔδωσε μιὰ ἀποφασιστικὴ μάχη γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς στὴ Μεσόγειο. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Ρωσία, γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν κινήσεων τῆς στὴν ἴδια θάλασσα. 'Ο φιλελληνισμὸς δὲν ἔπαιξε κανένα ἀπολύτως ρόλο στὴν ψυχρὴ αὐτὴ κίνηση στὸ ζατρίκιο τῆς παγκοσμίου ναυτικῆς στρατηγικῆς.

Βέβαια ἡ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων ζητοῦσε νὰ πεισθῇ ὁ 'Ιμπραήμ νὰ ἐγκαταλείψει μόνος του τὰ ἐλληνικὰ λιμάνια. Μπροστὰ σὲ μιὰ σύγκρουση οἱ διπλωμάτες εἶναι ἐπιφυλακτικοί. Πιστεύουν, ὅτι εἶναι τόσο δυνατὴ ἡ Ἀγγλία, ὥστε ἡ ἀπλὴ ἐπίδειξη τῆς δυνάμεώς της ἀρκεῖ. Καὶ οὐτὲ ἡ σαφὴς αὐτὴ ἐκδήλωση... Μὲ ἀπλὲς πληροφορίες ὁ αἰγύπτιος ναύαρχος ἔπρεπε νὰ συνετισθῇ! 'Ο Σουλτάνος τουλάχιστον, πού εἶχε σχετικῶς καλὰ ἐπιτελεῖα πληροφοριῶν, συνετίστηκε. Γι' αὐτὸ βλέπουμε, ὅτι καὶ ὁ Κόδριγκτων ἀργεῖ νὰ χτυπήσει.

'Ο 'Ιμπραήμ ὁμως εἶναι ἀποφασισμένος νὰ δώσῃ μάχη, ἀλλὰ σὲ στιγμή βέβαια πού θὰ τὴν κρίνει πλεονεκτικὴ! Ὁργίζεται μὲ τὸ Ντιβάνι, πού συζητάει (καὶ τώρα λυγίζει) μὲ τοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας - Ρωσίας. Τοῦ χρειάζεται μιὰ νίκη, ἔστω περιορισμένη, καὶ θὰ γίνῃ κύριος τῆς Μεσογείου.

'Όταν τὴν ἐπαύριο τοῦ Ναυαρίνου φθάνει στὸ λιμάνι, μένει ἄφωνος μπροστὰ στὴ μεγάλη καταστροφὴ. Μάζεψε τὰ 20 μικρὰ πλοῖα πού τοῦ ἀπέμειναν καὶ ἔφυγε γιὰ πάντα. Ἡ Αἴγυπτος δὲν ξανασήκωσε ποτὲ πιά κεφάλι.

* * *

Στὸ Ναυαρίνο δηλ., πού γιὰ μᾶς ἦταν τὸ τελικὸ εἰσιτήριο τῆς ἐλευθερίας, δὲν μετράνε πιά τὰ ἐλληνικὰ δεδομένα, ἀλλὰ αὐτὰ τῆς τότε διεθνούς στρατηγικῆς. Ἐμεῖς, ἡ Ἑλλάδα, σὰν οἰκονομικὸς ὀργανισμὸς δὲν ὑπάρχουμε στὰ 1827. Εἶχαμε

καταστραφεί τελείως και ναυτιλιακά και βιομηχανικά και έμπορικά και γεωργικά και έν μέρει και δημογραφικά. Είχαμε αποσυντεθεί. Τά τρία τέταρτα της ζημιάς τή δημιούργησε ή γρήγορη άγγλική οικονομική ανάπτυξη. Τό άλλο ένα τέταρτο, πού ήταν και τό σκληρότερο, καθότι αίματηρό, τό προξένησε ό Ίμπραήμ.

Οί ἄγγλοι φρόντισαν νὰ διεκδικήσουν γιὰ ἐλεῦθερο ἑλληνικὸ τμήμα μόνον αὐτὸ ποὺ εἶχε τελείως καταστραφεῖ. Μὲ δυσκολία συμπεριελήφθη τὴν τελευταία στιγμή ἡ Εὐβοία.

Ἡ Ἑλλάδα πιά μέσα στήν ἔσχατη ἔνδεια καί φτώχεια θά ἀλληλοφαγωθῇ ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίου πολέμους, ἀναστατώσεις, διαφωσές. Τὰ βάζουμε μέ τὸ χαρὰ κτήρα μας σάν λαοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε δικίω. Γύρω ἀπὸ ἓνα σωρὸ καπνίζόντων ἐρειπίων οἱ ἄνθρωποι τσακώνονται πιά γιὰ ἓνα ἄθλιο κομμάτι ψωμί ἢ θρηνοῦν πρὶς ἐκατόμβες τῶν νεκρῶν ποὺ ὑψώνονται γύρω τους. Μόνο μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τριτοῦ ἀρχιζοῦμε κάπως νὰ ἀναπνεύσουμε.

Μὲ αὐτὸ τὸ πραγματικὰ δραματικὸ σενάριο 1821-27 ἀρχίζει τὸ πρελούντιο τῆς ἐλευθέρας πλέον Ἑλλάδος.

NANΣY KOTPOΤΣΟΥ

Εἰδωλα

Μορφές ηρώων,
ιδανικὲς μορφές.
Δημιουργήματα
μιᾶς ξέφρενης καὶ ἀπελπισμένης
φαντασίας,
ποὺ διαλύονται σὰν ὁμίχλη
στὸ πρῶτο φῶς
μιᾶς καινούργιας ἡμέρας.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΛΑΘΩΝ

Και πάλι ἐν δράσει ὁ κακοποιὸς δαίμονας τοῦ τυπογραφείου τοῦ «*Δαυλοῦ*»: μετέθεσε τὴν ἀριστερὴν στήλῃ τῆς σελίδας 1252 τοῦ προηγουμένου 26ου τεύχους δεξιὰ καὶ τὴ δεξιὰ ἀριστερὰ. Στὸ ἴδιο ἄρθρο (τοῦ κ. Γ. Δέπου) ὁ ἴδιος δαίμονας ἐβαλε ἕνα δὲν στὸν τελευταῖο στίχο τῆς δεξιᾶς στήλης τῆς σελίδας 1254, δὲν ποὺ πρέπει νὰ διαγραφῇ καὶ μετέτρεψε στὸν ἕκτο στίχο τῆς ἀριστερῆς στήλης τῆς σελίδας 1256 τὸν *κόσμο* τῶν συνειδησέων σὲ *Κύριον*! Ζητοῦμε συγγνώμῃ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες καὶ τοὺς παρακαλοῦμε, ἂν ξέρουν καμμιά «χητὰ» γιὰ τὸν ἐξορκισμό τοῦ ἀθλιτοῦ αὐτοῦ μόνιμου στοιχείου τῶν τυπογραφειῶν, νὰ μᾶς τὴν διδάξουν...

Λόγω τοῦ ἀφιερώματος στοῦ Εἰκοσιένα οἱ τακτικὲς συ-
νεργασίες καὶ ἡ λοιπὴ συνήθη ὕλη τοῦ Δαυλοῦ ἀναβάλλον-
ται γιὰ τὰ ἐπόμενα τεύχη.

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Οί δύο δχθες τοῦ Αἰγαίου

Μιά σκέψη επίμονα ἔρχεται καὶ ξανάρχεται στοὺς μυαλό μου καὶ γίνεται ἐρώτημα, ποὺ πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι μονάχα δικό μου, ἀλλὰ ξαπλώνεται σιωπηρὰ σ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Τί συμβαίνει; Γιατί ἡ ἡγεσία τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς πάλαι ποτὲ Ἰωνίας, δηλ. τῶν Τούρκων, στρέφεται πάλι κατὰ τῆς ἐστίας τῶν κατοίκων τῆς ἄλλης δχθης τῆς πανάρχαιας θάλασσας τοῦ Αἰγαίου; Μ' εὐκαιρία λοιπὸν τὴν ἐπέτειο τῆς 25ης Μαρτίου σκέφθηκα ἐγώ, ὁ ἀγνωστος κάτοικος αὐτῆς τῆς δχθης, ν' ἀπευθύνω στοὺς κατοίκους τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς λίγες ἐπίκαιρες σκέψεις.

Ζοῦμε κι' ἀναπνέουμε καὶ οἱ δύο τὸν θαλασσινὸ ἀνεμο τοῦ Αἰγαίου. Μεγαλώνουμε καὶ σπουδάζουμε κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο φῶς ποὺ γέννησε τὸ λόγο. Ἄν θελήσουμε νὰ ἐξετάσουμε προσεκτικὰ τὶς ὑποχρεώσεις μας, περιδιαβαίνοντας τὶς σπασμένες κολῶνες μὲ τὰ δωρικά ἢ ἰωνικά κιονόκρανα, τ' ἀγάλματα, τὰ μνημεῖα, τὰ ἐπιτύμβια, τὰ θέατρα, τὰ στάδια, τὰ γραπτὰ κείμενα καὶ ὅσα, τέλος, αἱ ἀγῶνες τῶν πάλαι ποτὲ κατοίκων ὕψωσαν σὰν σύμβολα ἐνὸς μοναδικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἀγκάλιαζε προστατευτικὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, ἂν βέβαια τὸ θελήσουμε, τότε ποιά δικαιολογία ὑπάρχει νὰ συνεχίζουμε τὴν μισαλλοδοξία ποὺ μόνο ὑποπτους σκοποὺς ὑπηρετεῖ; Εἴμαστε Ἕλληνες καὶ εἴμαστε Τούρκοι. Αὐτὸ μήπως σημαίνει φυλετικὴ διάκριση; Μὰ στὰ χῶματα αὐτὰ ποὺ καὶ οἱ δύο μας ζοῦμε, ποτὲ δὲν ὑψώθηκαν «γκέττο» ρατσισμοῦ. Ρωτῆστε τὰ βουνὰ τῆς Ἰδης ὅπου κάποτε, κάτοικος περαστικός, ὑπῆρξε ὁ Δίας, ὁ γιὸς τῆς Ρέας ἢ Κυβέλης, καὶ θὰ σᾶς ποῦν πολλὰ γιὰ τὸν ἀνθρώπο, ἀλλὰ τίποτα γιὰ ράτσα, γιὰ προνόμια, γιὰ σκλάβους, γιὰ ἐξουσία. Ρωτῆστε τοὺς φιλόσοφους καὶ ποιητὲς τῆς Ἰωνίας. Τίποτα δὲν θὰ βρῆτε, ποὺ νὰ δικαιολογεῖ τὴν μισαλλοδοξία τῶν ἀνθρώπων, ἓνα χεῖμαρρο θὰ συναντήσετε «ἀπολλώνιου λόγον», ποὺ συνέτριβε διαρκῶς τὰ ξόανα τῆς ἐξουσίας καὶ θεμελίωνε τὴν πορεία τὴν ἀνθρώπινη γιὰ μιὰ χειροπιαστὴ εὐτυχία. Αὐτὴν, τὴν χωρὶς πολέμους εὐτυχία, πάσχιζε ἡ τότε *ἐναρχος τάξις*, οἱ *φύλακες ἀνθρώπων*, ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν, νὰ δίνουν στοὺς λαοὺς τους. Κι' ἀπ' αὐτὴν τὴν αἰτία οἱ λαοὶ τοὺς ἀποκάλεσαν *πλουτοδότας* καὶ ὄχι ἐξουσιαστές. Καὶ τὰ πλούτη, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἦταν μόνο ὕλικά ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία νὰ φτάσεις ὅπου μπορεῖς, ὅσο βάστᾳς, χωρὶς ἐμπόδια καὶ φραγμούς. Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ διαφορὰ τῶν πανάρχαιων μὲ τοὺς νέους ταγούς. Δὲν ἦταν δηλαδὴ τοποτηρητὲς δογμάτων, ποὺ ὑποχρέωναν τοὺς λαοὺς νὰ τ' ἀκολουθοῦν. Αὐτὲς ὑπῆρξαν οἱ ἀξίες ποὺ μάθαιναν οἱ κάτοικοι τοῦ χώρου μας, καὶ γι' αὐτὸ καὶ σήμερα οἱ ἀνυπότακτοι πνευματικοὶ ἀνθρώποι πρὸς αὐτὲς στρέφονται καὶ αὐτὲς μελετοῦν.

Εἴσατε Τούρκοι καὶ εἴμαστε Ἕλληνες. Αὐτὸ σημαίνει, πὼς μᾶς χωρίζει ἡ ἱστορία. Εἶναι ὁμως αὐτό; Ἄς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπλᾶ. Τὸν ἑλληνικὸν χώρο τὸν κατακτήσατε βίαια, ἀποσπῶντας βαθμιαῖα κομμάτι-κομμάτι τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀπ' τοὺς Ρωμαίους καὶ ἄλλους κατακτητὲς. Οἱ ἱστορικοὶ σας πρέπει νὰ γνωρίζουν καλὰ, ὅτι κύριο μέλημα τῶν κατακτητῶν ἦταν τὸ ξεπάτωμα κάθε ἱχνους ἀπ' τὸν Ἑλληνικὸν Πολιτισμό. Τὸ γιατί, τὸ εἶπαμε πρὶν πάνω. Τοὺς κατοίκους-φορεῖς αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος, ὅσους ἀναφέρει ὁ Μικρασιά-

της Ὀμηρος καὶ ἀργότερα ὁ ἐπίσης Μικρασιάτης Ἡρόδοτος ἀπ' τὴν Ἀλικαρνασσό, δὲν τοὺς δουλώσατε ἀρχικὰ ἐσεῖς. Αὐτοὺς ὑπόδουλους τοὺς βρῆκατε στὴ Ρώμη.

Οἱ ἱστορικοὶ σαςμποροῦν νὰ σᾶς βεβαιώσουν σὲ τὶ ὑβριστικὲς πράξεις εἶχαν καταφύγει οἱ Ρωμαῖοι — Χριστιανοὶ γιὰ νὰ ὀδηγήσουν τοὺς πληθυσμοὺς στὸ Χριστιανισμό. Καὶ βέβαια, ὅταν ἤλθε καὶ ἡ δική σας σειρά, ἀνακάλυψε ὁ Καρά-Χαλήλ Τσεντερελῆς ἀπ' τὴν ἀρχαία Κύμη τῆς Αἰολίδας (τὶ εἰρωνεῖα! ἡ Κύμη ἦταν ἡ πατρίδα τοῦ πατέρα τοῦ Ἡσίοδου), ὅτι: Παρ' ὅλο πὺ τοῦ Κοράνι ἀπαγόρευε τὸν ἐξισλαμισμό, ἄφηνε κάποιον παράθυρο ἀνοικτὸ στὸ «μωσλίμ» (δὲν ξέρω τούρκικα καὶ ἴσως δὲν τὸ ἔχω γράψει σωστά). Τὸ «μωσλίμ» πάντως ἐπέτρεπε τὸν ἐκμωαμεθανισμό τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 15 ἐτῶν. Εἶναι γνωστὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα μὲ τὸν «γενιτσαρισμό».

Αὐτὰ συνέβησαν ἐπὶ Ὀσμάν Γαζῆ (1259—1326), καὶ εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀπὸ ἡγεμόνας μιᾶς νομαδικῆς φυλῆς στὸ Βιθυνιακὸ Ὀλυμπο, ὑποταγμένος ἀρχικὰ στοὺς Σελτζουκίδες σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου, ἔδρυσε τὸ Τουρκικὸ Κράτος.

Τώρα, γιὰ τὰ ἀναφέρω αὐτά; Μὰ γιὰ νὰ δείξω, πὺς καὶ γιὰ σᾶς οἱ φυλετικὲς διακρίσεις δὲν εἶχαν ἀρχικὰ καμμιά σημασία. Μοναδικὴ διάκριση ἦταν ἡ θρησκεία. Ἔτσι, ἦταν ἀρκετὸ γιὰ σᾶς νὰ ἀποσπάσετε τὰ παιδιά ὄλου τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ δὲν ἀνῆκαν στὴν ἀρχικὴ νομαδικὴ φυλὴ τοῦ Ὀσμάν, ἀπ' τὶς θρησκείες τῶν προγόνων τους καὶ νὰ τοὺς κάνετε μαχητὲς τῆς ἡμισελήνου. Τὸ ἴδιο ἄλλωστε δὲν εἶχαν κάνει καὶ οἱ Ρωμαῖοι;

Μ' αὐτοὺς, λοιπόν, τοὺς ἀλλαξόπιστους μαχητὲς, νέους καὶ παλαιούς, μιὰ καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Κορανίου εἶναι ἡ νεώτερη στὸ χώρο τῆς Μικρασίας, ἔφθασε, διακόσια χρόνια περίπου μετὰ, ὁ Φετίχ, ὁ πορθητὴς Μωάμεθ, πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου. Πολὺ περδεμένα πράγματα, θὰ συμφωνήσουν οἱ ἱστορικοὶ σας, πολλὰ ἀνακατεμένα συμφέροντα, πολλὴ βρώμα, ποὺ οὔτε αὐτὴ ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου μπόρεσε, μέχρι σήμερα, νὰ ξεπλύνει. Καὶ ἡ μεγάλη Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία μπῆκε στὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας.

Εἶναι πράγματι καταπληκτικὰ αὐτὰ ποὺ πέτυχαν οἱ καινούργιοι ἐξουσιαστὲς ἐν ὀνόματι τώρα τῆς ἡμισελήνου.

Τὸ καινούργιο δόγμα δὲν στήθηκε διαφορετικὰ ἀπ' τὰ προηγούμενά του. Λόφοι καὶ πάλι τὰ ἀνθρώπινα κουφάρια, ποὺ οἱ μαχητὲς σας, προσμένοντας πιλάφια καὶ οὐρὶ παραδείσου στὸν ἄλλο κόσμον, σώριασαν παντοῦ ὅπου πέρσαν.

Ἡ συρρίκνωση ὅμως αὐτὴ τῆς παντοδυναμίας τῶν χτεσινῶν ἐξουσιαστῶν, τῆς χριστιανικῆς λεγόμενης τώρα Εὐρώπης, ἔχε καὶ ἓνα καλὸ ἀποτέλεσμα. Τὴν ἰσορροπία δυνάμεων ἢ τρόμου. Ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη, ποὺ ἀντίκρυζε τὸν διασχυρμὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὶς Σταυροφορίες, τὶς Ἰερὲς Ἐξετάσεις, τὶς πυρὲς τῶν ἔργων τοῦ Πνεύματος καὶ τὶς τόσες ἄλλες ὕβρεις κατὰ τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης, βρῆκε ξανά τὰ θαμμένα μέσα στὰ γκέτο τῶν βιβλιοθηκῶν χειρόγραφα καὶ παπύρους τῆς πνευματικῆς πανάρχαιας κληρονομίᾶς τοῦ Αἰγαιακοῦ χώρου καὶ ἐγίνε Ἀναγέννηση. Καὶ ἡ Ἀναγέννηση σκόρπισε (δὲν ἔχει σημασία ἂν τὸ ἔκανε σωστά) ὅλη αὐτὴ τὴ πνευ-

ματική σπορά στη χέρσα εύρωπαϊκή πνευματική γη· και βλάστησε πάλι ένας νέος πολιτισμός. Τα δόγματα όμως δεν νικήθηκαν ούτε τότε, τρύπωσαν μέσα στα κάστρα τους και περίμεναν. Μπορεί να είχαν γεράσει, αλλά είχαν αφήσει πίσω τους νέους απογόνους για να τα διαδεχθούν. Η Όθωμανική Αυτοκρατορία είχε κι αυτή πλησιάσει στο τέλος. Οί Σουλτάνοι είχε εκφυλιστεί.

Σ' αυτή την περίοδο σημειώνεται κι' ό ξεσηκωμός των *ραγιαδών*. Τη λέξη αυτή την ξέρουμε καλά και έμείς και έσείς και δεν χρειάζονται σχόλια. Ξεσκαβωθήκαμε! Πολύ σπουδαίο για μās και, σίγουρα, άρκετά δυστυχώς «θεωρητικό»...

Και σχηματίσαμε, για πρώτη φορά στην ιστορία μας, έμείς οί Ρούμ ή Ρωμοί ή Γραικοί ή Έλληνες ή Γιουνάν (πέστε μας, όπως θέλετε), κράτος έναιο, και τó είπαμε *Έλληνικό*.

Τη σημασία βέβαια αυτής της προμετωπίδας μέχρι σήμερα λίγο την καταλάβαμε. Άλλά πιστεύουμε τελικά, πώς θα βρούμε *τί λέει!* Άπό τότε, από τó 1821 και μετά, τόσο ή δική μας έλευθερία όσο και ή δική σας και όλων των άλλων λαών της Οικουμένης, αντί να βοηθήσει, όπως πίστευαν οί λαοί, ν' ανέβουν στο βάθρο της έξουσίας οί άξίες που θα έφερναν την χειροπιαστή ευτυχία, έγινε κι' αυτή τó νέο δόλωμα των δογμάτων που *ξανασαμάρωσαν* (δική σας ίσως λέξη αυτή) τούς λαούς.

Είμαστε και οί δύο —τό ξέρουμε καλά κι' άς μη τó όμολογούμε— πιόνια στο παρανοϊκό παιχνίδι της παντοκρατορίας των μεγάλων (γιατί άραγε μεγάλων;) δυνάμεων.

Είχαμε την τύχη, και, για τούς δειλούς, την άτυχία, να γεννηθούμε πάνω στα ιερά αυτά χώματα, όπου βλάστησε ό Άπολλώνιος Λόγος. Οί λαοί της γής έναγώνια ζητούν από κάπου φώς.

Είναι καθήκον μας, εύρισκόμενοι στα σύνορα των δύο κόσμων, να δώσουμε ένα παράδειγμα άντάξιο της ιστορίας της γής που μās ανάθρεψε και μās εκπάιδευσε. Δεν είναι εύκολο, αλλά δεν είναι και δύσκολο. Άς κάνουμε μερικά βήματα έστω, άπαλλαγμένοι όμως από σωβινισμούς, οικονομισμούς και όλες τις μισαλλοδοξίες, που μās έμποδίζουν να δούμε τά πράγματα πιο άπλā, άφτιασίδωτα. Τά πετρέλαια, οί ύφαλοκρηπίδες, τά FIR, οί μειονότητες, ή Κύπρος κι' ό,τι άλλο μās ξεχωρίζει και μās κρατά με τó όπλο στο χέρι, είναι ξεπερασμένα! Γελοιοποιούν την σοβαρότητα της έξουσίας στους λαούς μας. Τί περιμένετε έσείς οί ήγέτες μας; Να συνεννοηθούν από μόνοι τους οί λαοί; Φωνάχτε τούς σοφούς σας οικονομικούς έγκεφάλους να βρουν τη λύση για τά πετρέλαια του Αιγαίου. Πέστε στους στρατιωτικούς, ότι τά FIR και τά διάφορα όχυρά που κατασκευάζουν είναι χάρτινα, αν συμβή πόλεμος. Πέστε στους πνευματικούς ήγέτες να άνοιξουν σοβαρό διάλογο και όχι να σηκώνουν παντιέρες «-ισμών» και να σπέρνουν ζιζάνια. Και μη βιασθήτε να πείτε, πώς προσπαθήσατε αλλά δεν έγινε τίποτα. Δεν έγινε τίποτα, γιατί δεν θέλετε να γίνει. Η δικαιολογία της «έθνικής άναξιοτήτος» είναι παραμύθι της δικής σας *Χαλιμάς*, που άρέσει και σέ μās να τó λέμε. Τολμήστε, λοιπόν, γιατί οί λαοί μας θα σās άναγνωρίσουν αυτή σας την τόλμη. Ήλθε ό καιρός να αναλάβετε τις ευθύνες σας προς τη γενέτειρα γη. Να τελέψετε τó χρέος σας προς την άνθρωπότητα.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

STAVROU, TH. G.: *Dionysios Solomos*

Προσφορά ανεκτίμητη πρὸς τὰ Ἑλληνικά Γράμματα καὶ τὴν Ἑλλάδα γενικὰ ἀποτελοῦν οἱ ποικίλες πνευματικὲς δραστηριότητες τοῦ λαμπροῦ καθηγητῆ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Μιννεσότα (ΗΠΑ) Θ. Στ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων, πού χάρη στίς πρωτοβουλίες τοῦ Θ. Στ. πραγματοποιοῦνται στὸ ἀμερικανικὸ αὐτὸ πανεπιστήμιο, εἶναι καὶ οἱ «Ἐτήσιοι Ἑορτασμοὶ τῶν Νεοελληνικῶν Γραμμάτων», πού καθιερώθηκαν πρὶν ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια καὶ λειτουργοῦν πιά σὰν θεσμός, παρουσιάζοντας καὶ προβάλλοντας στοὺς ἀμερικανικοὺς πνευματικοὺς καὶ ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους κάθε φορὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα ἐνὸς διαπρεποῦς Ἑλλήνα λογοτέχνη ἢ διανοοῦμένου. Ὁ ἕκτος κατὰ σειράν ἀπὸ τοὺς ἐτήσιους αὐτοὺς ἐορτασμοὺς, πού πραγματοποιήθηκε πέραις τὸν Μάιο, ἦταν ἀφιερωμένος στὸν Διονύσιο Σολωμὸ καὶ τὸ ἔργο του καὶ συνωδευόταν ἀπὸ μιὰ ἐκθεση διαφόρων ἀντικειμένων πού εἶχαν σχέση μὲ τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ (χειρόγραφα, ἐκδόσεις, ἀντικείμενα, πορτραῖτα, φωτογραφίες κλπ.), καθὼς κι ἀπὸ μουσικὲς καὶ ἄλλες ἐκδηλώσεις.

Τὸ μελέτημα μὲ τὸν τίτλο *Dionysios Solomos, 1798 - 1857*, πού ἐξέδωσε στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα ὁ καθηγητὴς Σταύρου, ἀποτελεῖ ἐνημερωτικὴ ἐργασία ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ Ἑορτασμοῦ, ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἀναγκαστικὴ συντομία του, δὲν παραλείπει τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ, τὴν προσωπικότητα, τὸ ἔργο, τὴ βιβλιογραφία, τὶς μεταφράσεις, τὶς πηγὲς καὶ τέλος τὴν ἀποτίμηση τοῦ Σολωμοῦ ὡς ποιητοῦ καὶ στοχαστοῦ παγκοσμίου ἐπιπέδου. Εἶναι ἀξιοθαύμαστο πρᾶγμα τὸ πῶς μπόρεσε ὁ συγγραφεὺς νὰ περικλείσῃ μέσα σ' ἓνα τόσο σύντομο μελέτημα τόσα πολλὰ καὶ μὲ τέτοια μεθοδικότητα καὶ ἐποπτικότητα — τόσα, πού νὰ καλύπτουν μὲ κάθε λεπτομέρεια ἀκόμη καὶ τὶς διαμάχες καὶ φιλολογικὲς διενέξεις πού ξέσπασαν κατὰ καιροὺς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ κριτικῶν γύρω ἀπὸ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἀξία τοῦ σολωμικοῦ ἔργου. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ἡ συγκέντρωση πληροφοριῶν, εἰδήσεων καὶ ὕλικου σχετικοῦ μὲ τοὺς ἀμέτρητους μελετητὲς τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὶς ξένες μεταφράσεις τῶν ἔργων του — συγκέντρωση πού παρουσιάζει τὸν συγγραφέα «*a lifelong student of Solomos*», ἔνα ἰσόβιο μελετητὴ τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει ἓναν ἄλλον ἐνθερμο σολωμιστὴ, τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ Λίνο Πολίτη. Ὁ *Dionysios Solomos* τοῦ Θ. Στ. δὲν εἶναι μόνον ἓνα ἀριστοτεχνικὸ εἰσαγωγικὸ ἔργο γιὰ τὸν ξένο ἐνδιαφερόμενο πού γιὰ πρώτη φορὰ ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν ποίηση τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ κι ἓνα πρώτης τάξεως ἐγχειρίδιο, ἓνα εἶδος συλλάβου ἢ συνόψεως γιὰ ἀμεση χρῆση ἀπὸ κάθε Ἑλλήνα μελετητὴ, ὅσο κι ἂν εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ τὸ Σολωμὸ καὶ μνημένος στὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά του.

Δ.Ι.Α.

ALONZO CHURCH: *Introduction to mathematical Logic* (*Εἰσαγωγή στὴν μαθηματικὴ Λογικὴ*)

Τὰ βασικότερα θέματα τοῦ τόμου τούτου ἀναφέρονται στὸν προτασιακὸ λογισμό (calculus) καὶ στοὺς λειτουργικοὺς λογισμοὺς πρώτης καὶ δεύτερης τάξης. Ὁ ἄλλος τόμος θὰ καλύπτει περισσότερο προχωρημένα θέματα: λειτουργικοὺς λογισμοὺς ὑψηλότερης τάξης, ἀριθμητικὴ δεύτερης τάξης, τὸ θεώρημα τοῦ Γκέντελ γιὰ τὸ ἐλλειπὲς καὶ τὴν ἀριθμητικὴ τῶν περιοδικῶν συστημικῶν ἐξισώσεων ἄλυσωτων αἰτιωδῶν σχέσεων, τὴν παραλλαγή τοῦ Τσάρτς γιὰ τὴν ἀπλὴ θεωρία τῶν τύπων, τὴν ἀξιωματικὴ θε-

ωρία τῶν συνόλων καὶ τὸν μαθηματικὸ ἐνορατισμό. Ἐὰν ὁ δεῦτερος τόμος γραφεῖ μετὰ τὸν ἴδιο συναρπαστικὸ καὶ ὀξυδερκὴ τρόπο ὅπως εἶναι γραμμένος ὁ Α' τόμος, τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Τσάρτς, στὴν αὐστηρότητα καὶ στὴν ἐμβριθεία του, θὰ εἶναι τὸ πρὸ αὐθεντικὸ ἔργο ποὺ θὰ ἔχει γραφεῖ γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ ἐπισκιάζοντας ἀκόμη καὶ τὰ ἔργα *Principia Mathematica* καὶ *Grundlagen der Mathematik*.

Τὸ ἔργο τοῦ Τσάρτς ἀρχίζει μετὰ μιὰ διεξοδικὴ εἰσαγωγή στὴν ἔννοια τῶν λογισμῶν (*calculi*), στὴν σύνταξη καὶ στὴν σημαντικὴ τους. Παίρνοντας ὀρισμένες θέσεις τοῦ Φρέιγ σὰν κύριο σημεῖο ἀφετηρίας, μετατοπίζεται στὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας, ποὺ ἐνῶ γνωρίζει τὸν ἀμφίβολο χαρακτήρα της, παραμελεῖ νὰ σκιαγραφήσει ὀρισμένες ἀπὸ τὶς πρὸ ἐξέχουσες διαζευκτικὲς δυνατότητές της. Οἱ λογισμοὶ (*calculi*) ποὺ οἰκοδομοῦνται στὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἔργου ἐρμηνεύονται ἀποκλειστικὰ μετὰ τὶς θεωρίες τοῦ Φρέιγ καὶ τοῦ Τσάρτς, καὶ πρέπει νὰ παραλληλίζονται μετὰ τὶς νομιναλιστικὲς ἐρμηνεῖες.

Στὸ Α' κεφάλαιο μελετᾶ —ὄχι πάντως μετὰ πληρότητα— μιὰ λεπτομερὴ παραλλαγὴ τοῦ προτασιακοῦ λογισμοῦ (P_1) βασιζόμενου στὸ συνδετικὸ $\neg$, καὶ τὸ προτασιακὸ συνεχὲς « $\wedge$ ». Στὸ Β' κεφάλαιο μελετᾶται μιὰ παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου *calculus* (P_2) βασιζόμενου στὰ δύο συνδετικὰ « $\vee$ » καὶ « $\supset$ » ποὺ ἀποτελοῦν ἑλλειπεῖς μορφές τοῦ προτασιακοῦ *calculus* ἀλλὰ καὶ παραλλαγές τοῦ ἐκτεταμένου προτασιακοῦ λογισμοῦ. Οἱ ἀσκήσεις ποὺ συνοδεύουν τὰ δύο αὐτὰ κεφάλαια καλύπτουν ὀρισμένα κενὰ στὴν σπουδὴ τοῦ P_1 καὶ τοῦ P_2 καὶ εἰσάγουν νέες παραλλαγές, ἐντελεῖς καὶ ἀτελεῖς, τοῦ προτασιακοῦ λογισμοῦ. Δὲν δίδεται ὅμως ἐπαρκὲς προσοχὴ στοὺς προθεσιακοὺς λογισμοὺς τοῦ Λιούις γιὰ τὴν τυπικότητα, οὔτε ἀκόμη στοὺς μεγάλης ἀξίας προτασιακοὺς λογισμοὺς τοῦ Λουκασέβιτς καὶ τοῦ Τσάρτς, ὅπως οὔτε καὶ στὶς γκεντσενιανὲς μὴ ἀξιωματικὲς παραλλαγές τοῦ κλασσικοῦ καὶ ἐνορατικοῦ προτασιακοῦ λογισμοῦ. Ἡ τελευταία ἰδιαίτερα παράλειψη εἶναι ἴσως ἀτυχὲς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φυσικῆς ἐπαγωγῆς ποὺ συνηθίζεται σήμερα. Τὸ Β' κεφάλαιο τελειώνει μετὰ ὄχι σημαντικὲς παραπομπές στὴν μπουλιανή ἱστορίαν τοῦ προτασιακοῦ λογισμοῦ.

Στὸ Γ' κεφάλαιο ἐξετάζεται μιὰ οἰκογένεια λειτουργικῶν λογισμῶν πρώτης τάξης F^2_1 βασιζόμενων στὸ « $\vee$ », « $\supset$ » καὶ στὸ ποσοστιαῖο γράμμα « $\forall$ ». Τὸ Δ' κεφάλαιο ἀποτελεῖ μιὰ παραλλαγὴ τοῦ καθαροῦ λειτουργικοῦ λογισμοῦ πρώτης τάξης (F^1_p). Ἰδιαίτερα σημαντικὰ εἶναι τὰ τμήματα 44-47 ποὺ περιλαμβάνουν τόσο τὴν ἀπόδειξη τοῦ Γκέντελ ὅσο καὶ τὴν ἀπόδειξη τοῦ Χένκιν γιὰ τὴν σημαντικὴ πληρότητα τοῦ F^1_p , καθὼς καὶ τὸ θεώρημα τοῦ Λεβενχάιμ, ὅπως τὸ γενίκευσε ὁ Σκόλεμ. Περιλαμβάνει ἀκόμη διάφορες ὑποπεριπτώσεις στὸ πρόβλημα τῆς ἀπόφασης F^1_p ἀλλὰ καὶ ἀναγωγὲς τοῦ ἴδιου προβλήματος.

Τὸ τμήμα 48 τοῦ κεφαλαίου Δ' μελετᾶ μιὰ οἰκογένεια τῶν λειτουργικῶν *calculi* πρώτης τάξης μετὰ ἰσότητα (F^1), εἶναι ὅμως βραχὺ γιὰ νὰ ἐξαντλήσει τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ποὺ ἀνοίγει χώρον στὴν θεωρίαν τῶν ἀριθμητικῶν ποσοστοποιήσεων, σὲ ποικίλες θεωρίες καὶ περιγραφές, στὴν θεωρίαν τῶν ἀληθινῶν τάξεων καὶ στὴ θεωρίαν τῶν ἀληθινῶν σχέσεων.

Ὁ Τσάρτς ὅμως δὲν δίδει ἐπαρκὴ προσοχὴ στὴν ἐξαγωγή θεωρημάτων ἢ στὸν καθορισμὸ τῶν σημάτων στὸν *calculus*, ποὺ ὅπωςδήποτε θὰ συνέβαλλε στὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ F^1 . Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἀσκήσεις τοῦ ποὺ περιέχουν ἀτελεῖς παραλλαγές τοῦ F^1_2 ἢ τοῦ F^1_{2p} , ἐνῶ οἱ ἀπαντήσεις τους εἶναι ἀκόμη ἀγνωστες. Τὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ κεφαλαίου Δ' σκιαγραφεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ λειτουργικοῦ *calculus* πρώτης τάξης, ὅπως ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν Φρέιγ.

Τὸ Ε' κεφάλαιο καταπνέεται μετὰ μιὰ ὁμάδα λειτουργικῶν *calculi* 2ης τάξης (F^2_2), ἢ συνέπεια τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται μετὰ λεπτομέρεια καὶ τοῦ ὁποίου ἡ πληρότητα —μετὰ τὴν ἔννοια ποὺ ἔδωσε ὁ Χένκιν στὸν ὄρο— ἀποδεικνύει πλήρως τὰ ἴδια συμπερασματι-

κά τμήματα που αναφέρονται στους προεικαστικούς και διακλαδωμένους λειτουργικούς λογισμούς 2ης τάξης.

Το έργο αυτό του Τσάρτς αντιτίθεται δξύτατα στα *Principia Mathematica* του Ράσσελ. Τόσο ο Μπέρτραντ Ράσσελ όσο και ο Γουάιτχεντ αναφέρονται στα περιεχόμενα του ενός λογισμού και στον διακλαδωμένο λειτουργικό λογισμό ώμέγα τάξης χωρίς να επιμένουν τόσο στην σύνταξη και στην σημαντική τους. Ο Τσάρτς όμως αφοσιώνεται εκτενέστερα στην μετασπουδή έκφράζοντας το μεταβαλλόμενο ενδιαφέρον των μελετητών της λογικής. Η μεταλογική είναι μια από τις πιο συναρπαστικές προσφορές του αιώνα μας στην δομή της ανθρώπινης σκέψης.

Μανώλης Μαρκάκης

ΝΟΝΙΚΑΣ, ΣΠΥΡΟΣ: *Ποίηση και Γλώσσα*

Υπάρχει κίνδυνος να κατηγορηθούμε για ευνοία, αλλά την αλήθεια πρέπει να τη λέμε: Διαυγής, θετικός όσο και τολμηρός, συχνά πρωτοποριακός στις αποτιμήσεις και αξιολογήσεις του, κριτικός νους αποδεικνύεται στη δοκιμακή του αυτή συλλογή, που μόλις κυκλοφόρησε, ο συνεργάτης του «Δαυλού» Σπ. Ν. Αντιμετωπίζοντας από μια πολύ εύκλινη σκοπιά πρόσωπα και πράγματα της νεώτερης λογοτεχνίας μας, από τον Παλαμά και τον Καβάφη μέχρι το Σεφέρη και τον Έλύτη κι από τη γλωσσική μας άταξία μέχρι τη στάση του Έλληνα αναγνώστη έναντι της ποιητικής μας παραγωγής, ξεφεύγει τελείως από τον «κουλτουριάρικο» βερμπαλιστικό τύπο δοκιμίου (που έχει δυστυχώς κυριαρχήσει στις μέρες μας σαν κύριο γνώρισμα της πνευματικής μας παρακμής), για να πραγματευθεί ευθύγραμμα κι ουσιαστικά τα θέματά του, απορρίπτοντας κάθε περιττό φόρτο και ξεδιαλέγοντας ό,τι ποιοτικό και καίριο μπορεί να υπάρχει στα αντικείμενα του προβληματισμού του.

Το πρώτο κομμάτι της συλλογής, *Η γλωσσική μας άταξία*, που έλαβε το α' βραβείο δοκιμίου του διαγωνισμού της Πανελλήνιας Ένωσης Λογοτεχνών το 1982, εκπλήσσει τόσο για την έποπτικότητα και διεισδυτικότητα των κρίσεων όσο και για την αντικειμενικότητα με την οποία αντιμετωπίζει τις διάφορες κρατούσες σήμερα τάσεις και αντιλήψεις περί του γλωσσικού μας ζητήματος (ανεξάρτητα αν κανείς μπορεί να εκφράσει κάποιες αντιρρήσεις ως προς τα συμπεράσματα και τις υποδείξεις). Ένα άλλο αντίθετο, *Οι ποιητές μας*, παρουσιάζει μια άλλη, τελείως διαφορετική πτυχή της ψυχοσυνθέσεως του Σπ. Ν.: τη βαθειά κατανόηση και δικαίωση της καθαρά ανθρώπινης πλευράς της ποιητικής λειτουργίας — ανεξάρτητα του καλλιτεχνικού της αποτελέσματος —, του ύψηλτου αυτού ήρωϊσμού τόσων και τόσων ανθρώπων της εποχής μας, που φεύγοντας την άχρειότητα της ύλιστικής και οικονομιστικής χαμοζωής μας *ποιούν*, εκφράζονται και λυτρώνονται (πολύ συχνά χωρίς να δημοσιεύουν ποτέ τίποτα) απλώς, χωρίς κανένα πρακτικό σκοπό και χωρίς καμιά ταπεινή αίτια. Καίρια ή επισημάνση αυτή του συγγραφέα, γιατί ίσα-ίσα αναφέρεται στην ίδια την ουσία της Τέχνης και στην ίδια την ουσία του ανθρώπου, αφού ό,τι διαφοροποιεί το είδος μας από τα άλλα όμολόγά του στο ζωικό βασίλειο είναι ακριβώς οι άσχετες προς τα λεγόμενα ένστικτα αυτοσυντήρησης και αναπαραγωγής πράξεις και επιλογές.

Ο Σπ. Ν., μη «ειδικός» στα θέματα που ανερεινᾷ —ή ειδικότητά του είναι οικονομολόγος με λαμπρές σπουδές και σταδιοδρομία στην Αμερική και στην Ελλάδα—, απέδειξε με τα δοκίμιά του ότι το Πνεύμα δεν είναι υπόθεση «εμπειρογνομῶνων» αλλά κάθε ανθρώπου που διαθέτει ευαισθησία, ευθυκρισία, αίσθημα ευθύνης και πρό παντός αγάπη για τον τόπο και λαχτάρα για το μέλλον του —γνωρίσματα που τον δοκιμογράφον αυτό τον χαρακτηρίζουν σε υψηλό βαθμό.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στή στήλη παρουσιάζονται μόνο τὰ κατὰ τὴν κρίση τῶν συντακτῶν τῆς ἑξῆς λόγου βιβλία ποὺ μᾶς ἀποστέλλονται σὲ δύο (2) ἀντίτυπα. Λόγω τῆς πληθώρας τῶν λαμβανομένων βιβλίων τηρεῖται ἀναγκαστικά σειρά προτεραιότητας ἀντίστοιχη πρὸς τὴ σειρά λήψεως].

ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ, *Χαραυγή (ποίηση)*, ἑκδ. «Ὁμφαλός», Ἀθήνα 1983, σελ. 40, σχ. 16°.

Στὸ βιβλίο προτίθεται παρουσίαση τοῦ Περι-κλῆ Βούζα μὲ θέμα «Φοῖβος Δέλφης: πενήντα χρόνια ποίηση» ὅπου καὶ παρακολουθοῦμε ὅλη τὴν πορεία καὶ ἀνοδο τοῦ Φ.Δ. στὸν ποιητικὸ Παρνασσό. Σὲ συνέχεια ἡ ποιητικὴ σύνθεση τοῦ Φ.Δ. μᾶς προβάλλει τὸν κατασταλαγμένο πιά, ἀπὸ γνώση καὶ αἴσθηση, δημιουργὸ μὲ τὸ ἀμέτρητο βιὸς τῶν βιωματικῶν του ἐμπειριῶν καὶ τῶν συναισθηματικῶν του ὀχλήσεων καὶ ἐρεθισμάτων ποὺ ὅλα, ἀνεξαιρέτα, μεταποιοῦνται ὀχι ἄλλα σὲ ποίηση, ἀλλὰ ποίηση δυνατὴ καὶ ὠραία. Δοκιμασμένος καὶ ἀσκημένος ὁ Φ.Δ. μὲ πλουσιόλαες προηγούμενες γραφές, δὲν ἐπιδέχεται πιά καμμιά κρίση ἢ γνώμη. Ἀκόμα κι ἂν ὑπάρξει κάποια ἀμφιβολία ἢ διχογνωμία γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα ἢ λειτουργικότητα κάποιου στίχου, διαγράφεται καὶ αὐτή. Διότι ἡ συνέχεια τῆς γονιμότητας καὶ τῆς ὀριμότητας τῆς γραφῆς καὶ τῆς δημιουργίας ἔρχεται καὶ τὸν ἀποκαθιστᾷ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῶν νέων στιχουργικῶν καὶ ποιητικῶν του ἐπιτευγμάτων. Ὁ Φ.Δ. πιά δὲν ἔχει καμμιά σχέση καὶ θέση ἀνάμεσα στὰ χέρια καὶ στὰ διαβάσματα τῶν κριτικῶν καὶ τῶν μεμψιμοιρῶν. Σπουδάζεται καὶ ἐπιβάλλεται μὲ τὴν κατὰκτημένη ἀπὸ μέρους του ποίηση-φιλοσοφία-γνώση-ύψηλὴ δημιουργία. —Α.Π.

Κ.Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Τὰ ψυχοπαθολογικὰ φαινόμενα τῆς συγχρόνου κοινωνίας (κοινωνιο-ψυχολογία)*, ἑκδ. «Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ», Ἀθήνα 1982, σελ. 199, σχ. 16°.

Ἐξετάζονται τὰ τρία κυριώτερα γνωρίσματα τῆς ψυχικῆς κατάστασης τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου: α) Ὁ φόβος, ἡ ἀγωνία, τὸ ἄγχος καὶ ἡ κατὰθλιψη, β) ἡ ἐπιθετικότητὰ καὶ γ) ἡ ἀπομόνωση καὶ ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους του. Προχωρεῖ μετὰ ἡ ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων γύρω ἀπὸ τὴ μαζικοποίηση, τὴν ἠθικὴ συνείδηση, τὴ θρησκευτικότητα, τὴν οἰκογένεια, τὴ θέση τῆς γυναίκας, τὸ φαινόμενο τῆς ἀνθρώπινης αὐτοκαταστροφῆς, τὴ σύγχρονη τέχνη. Ἡ ὅλη γραφὴ καὶ θέση τοῦ καθηγητῆ Κ.Δ.Κ. ἐμμένει στὰ παραδομένα. Σημαντικὸ τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ γυναικεία χειραφέτηση, ὅπου διασπαθίζονται οἱ παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν γυναῖκα, σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῆς καὶ τὸ ρόλο

τῆς στὸ σπίτι καὶ στὴν κοινωνία, μὲ τὶς σύγχρονες γενικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ σημερινὴ ἐργαζόμενη καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς κινούμενη καὶ δρῶσα γυναῖκα. —Α.Π.

ΙΑΣΩΝΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, *«Ψηφιδωτό» (ποίηση)*, ἑκδ. «Δρυμός», Ἀθήνα 1984, σελ. 117, σχημ. 16°.

Ὁ συγγρ. Ι. Εὐ. μᾶς ἔχει πλημμυρίσει ἀπὸ τὰ ὠραία ἔργα —«ψηφιδωτά» του, ποὺ ἐκάστοτε σχηματίζουν οἱ τοῦ «λόγου» καὶ τοῦ «Λόγου» ψηφίδες του. Τὰ βιβλία του, μὲ τὰ ἐκλεκτὰ χωρία-συνθέσεις ἢ στίχους του, στολίζουν πολ-λὲς ἀπὸ τὶς μορφωτικὲς καὶ τὶς σχολικὲς μας βιβλιοθήκες —δωρεάν προσφορά τοῦ ἴδιου στὰ μαθητικά νιάτα. Σὲ τούτῃ τὴν πολὺπληθὴ τῶν ψηφιδωτῶν του συλλογὴ κατέχει θαυμαστὴ θέση καὶ τὸ ἐδῶ ψηφιδωτό του, μὲ τὶς γνήσιες ἀνακράξεις του γιὰ τὴν ὁμορφίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴν ἀλήθεια, γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάταση, γιὰ τὴν λευτεριά, τοὺς πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνες τῆς: «*Ήταν ἡ στιγμή ἀνεπανάληπτη. / Γιατὶ εἶχε συμπέσει / ἡ ὁμορφιά τοῦ φυσικοῦ το-πίου / μὲ τὴν ὁμορφίαν τοῦ ψυχικοῦ τοπίου. / Σπάνιος συντονισμός*». Καὶ τὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπὸ τὴν παράφραση τῆς ἐτυμολογίας: «*Ἐλευθερία / ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ ἐμαθα, πῶς / τ' ὄνομά σου βγαίνει / ἀπὸ τὸ μέλλοντα «ἐλεύσομαι», τοῦ «ἐρ-χομαι», / κατάλαβα / γιατί παντοτινὰ θὰ σὲ προ-σμένουμε. / Κι ἀναρρωτιέμαι / μὴν πρέπει νὰ ἀλ-λάξουμε γραμματικὴ*». —Α.Π.

Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Στὴ Σικελία ἀναζητώντας τὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα (ταξιδιωτικὸ-δόδοιπορικὸ)*, ἑκδ. «Ἐστία», χ.χ., σελ. 200.

Ὁ Ι.Β. ἔχει δώσει πολλὰ δείγματα σημαντι-κῆς γραφῆς καὶ περιεχομένου. Θαυμαστὴ ἦταν καὶ ἡ ἐμπνευσή του νὰ μᾶς περιδιαβάσει, μὲ τὸ ταξίδι του, καὶ στὰ ἑλληνικότερα χῶματα τῆς Σικελίας. Μὲ τὴν καθαρότητα τοῦ λόγου του καὶ τὴν ἀπλούστευση τῆς φράσης του, ἡ ἀναδρομὴ καὶ διήγησή του καταλήγει εὐλητὸ πνευματικὸ κτῆμα κάθε ἀναγνώστη, καὶ κυριότερα τοῦ μα-κρινοῦ τῆς πατρικῆς γῆς ἀναγνώστη, τῶν χω-ριῶν καὶ τῶν νησιῶν μας. Τὴ χάρη τούτῃ ἔχει ἀ-ναμφισβήτητα καὶ τὸ βιβλίο τοῦτο. Ὅχι ὅμως μόνο τούτῃ. Στὸ ταξιδιωτικὸ του αὐτὸ ὁ Ι.Β., πρὶν ἐκφράσει τὴν ἐσωτερικὴ συνειδησιακὴ του

θέση και παλμό με τόν επισκεπτόμενο χώρο και αντικείμενο, αναγυρίζει πίσω ιστορικά και μυθολογικά και μās κατατοπίζει για ό,τι ή Ιστορία, ο θρύλος ή η μυθολογία έχει συνάξει για τούτον τόν χώρο ή τó ναό ή τó επισκεπτόμενο θέατρο ή λίμνη. Και βέβαια έτσι διαβεβαιώνουμε γνώση και αίσθανόμαστε περηφάνεια πλούσια και έθνική. Άλλα μπροστά στο πλήθος τών ιστορικών-μυθολογικών στοιχείων, γνωστών άλλωστε και από άλλα μας κείμενα και πηγές, μοιάζουν περιορισμένα εκείνα τά προσδοκώμενα στοιχεία της αίσθησης και της βίωσης τών εντυπώσεων από τις εκάστοτε επισκέψεις. Διαβάζουμε για τά έρωτοπαχνίδια του Δία ή για τις Συρακούσες του Γέλωνα, του Ίέρωνα ή του Διονύσιου με τόν Πλάτωνα, ή για τó σκοπό και λειτουργικότητα του αρχαίου θεάτρου, σέ μεγάλη έκταση σελίδων, ενώ αλήθεια αποκομίζουμε λιγότερα για τις συναισθηματικές ή άλλες προσβάσεις του συγγρ. πρὸς όλα τά επισκεπτόμενά του. Δείγματα, ύψηλότετης γραφής ταξιδιωτικών μās έχουν δώσει ο Ουράνης, ο Καζαντζάκης, ο Βενέζης, ο Πέτρος Χάρης· με κυριότερο χαρακτηριστικό όχι και μόνο τήν περιγραφή ή τήν Ιστορική αναδρομή ή τή μυθολογική — θρυλική περιτέχνηση και ένασχόληση, αλλά τó γονιμοποιημένο αίσθημα και συναίσθημα από τή θέαση τών πραγμάτων, τó αδήριτο ταλάνισμα του καρπωμένου διαλογισμού, τά όχλητικά και μεγάλα ανθρωποκοινωνικά έρωτηματικά και διλήμματα, πού, σπαράζουν τή σκέψη και τήν έγνοια του σύγκαιρου ανθρώπου. Μήπως θά έπρεπε και τά εξαίρετα ταξιδιωτικά του Ι.Β. νά έχουν πιδ περιορισμένα τά κοσμητικά στοιχεία και νά είναι πλουσιότερα σέ διαλογισμό και προβληματισμό, ώστε νά μή στοχεύουν μόνο στόν μέσο και άγνοούντα άναγνώστη, αλλά και στόν κατέχοντα τά Ιστορικά και μυθολογικά στοιχεία μελετητή, πού αναμένει από σημαντικές γραφές σημαντικότερο τó πνευματικό του ύψωμα και όφελος; — Α.Π.

ΝΑΝΣΥ ΚΟΤΡΟΤΣΟΥ, *Πινελιές στο Άπειρο*, (ποίηματα), Αθήνα 1984, έκδ. «Βιβλιωπωλείου τών Βιβλιοφίλων», σελ. 47.

Ή νέα ποιήτρια Νάνσυ Κοτρότσου, με τή δεύτερή της ποιητική συλλογή «Πινελιές στο Άπειρο», έδραιώνει τήν πεποίθηση πού είχε δημιουργηθεί με τήν πρώτη της ποιητική δημιουργία «Στά μονοπάτια τής αλήθειας», ότι πρόκειται περί προικισμένης ποιητικής φύσεως. Ή Ν.Κ.

γράφει ποίηση έπιγραμματική, με μεστό φιλοσοφικό περιεχόμενο και καθαρά προσωπικό ύφος, πού άγγίζει τά όρια του υπερρεαλισμού. Άπ' τήν άκρη τής πέννας της βγαίνει ένας συγκρατημένος λυρισμός και μιά βαθειά ένατένιση τής ζωής, μέσα από καυτές τομές ανθρωπίνης εύαισθησίας: «Δέν είναι τίποτα άλλο / ή ζωή / από μιά ταινία, / πού άρχίζει, / τελειώνει / και ξαναπαίζεται». Ή ποιήτρια είναι βαθιά μπολιασμένη από έλληνικότητα, και αυτό είναι μιά έγγυση, ότι θεματολογικά και φιλοσοφικά βρίσκεται στο σωστό δρόμο. — Σ.Ν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ι. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ, *Περί τών τόνων και τών πνευμάτων* (μελέτη), έν Αθήναις 1984, σελ. 19, σχημ. 8° (άνατύπωση από τήν έπετηρίδα τής Αρχιεπισκοπής Θυατείρων «Εκκλησία και Θεολογία», τόμ. Ε').

Στή μελέτη αναλύονται και κρίνονται με έξαιρετική μεθοδικότητα τά της συντελουμένης σήμερα άλλαγής τής γραφής τής έλληνικής γλώσσας, σέ συνδυασμό με τήν προτεινόμενη, έπίσης, από διάφορους έπιβολή τής φωνητικής ορθογραφίας αρχικά και κατόπιν έπιβολή του λατινικού αλφάβητου με νόμο στήν Έλλάδα. Έπισημαίνονται οί μελλοντικές έπιπλοκές και ό συναφής κίνδυνος άπώλειας τής ιδιαίτερης έθνικής ταυτότητας του λαού τών Έλλήνων. Όπως δόηποτε οί θαυμάσια θεμελιωμένοι λογικά φόβοι του Γ. Οί. — πού δέν είναι μόνο δικό του — πρέπει νά προβληματίζουν όλους, υπεύθυνους και μή. — Α. Π.

ΑΝΝΑ ΜΠΟΥΡΑΤΖΗ—ΘΩΔΑ, *Χάι — Κάι και Τάγκα* (ποίηση), έκδ. «Μαυρίδης», Αθήνα 1983, σελ. 70.

Τά «Χάι — Κάι» και «Τάγκα», καθώς έχουμε γράψει παρουσιάζοντας τά *Χάι — Κάι* του Ν. Λαδά («Δαυλός», Ίανουάρ. 1984, τεύχ. 15, τόμ. Γ') είναι ποιητικό έπιγραμματικό είδος μεταφτευμένο από τήν ιαπωνική γραμματολογία στόν έλληνικό λόγο. Μεταξύ τών λίγων πού καλλιέργησαν αυτό τó είδος είναι και ή Άν. Μπ.—Θ. και μάλιστα, όπως δείχνουν τά συνθέματά της, κατά τόν άξιότερο τρόπο. Έχει επιλέξει για τή χρήση τήν καταλληλότερη και εύηχότερη λέξη· αλλά και άκριβώς εκείνη, πού είναι ή παραστατικότερη, ώστε νά τελειώνεται τó βραχύχωρο άποτέλεσμα τών μικροσκοπικών αυτών ειδών τής ποίησης με τόν πιδ ικανό τρόπο. Στήν Άν. Μπ.—Θ. πρέπει νά αναγνωρίσουμε άκόμα τή

διέλευση του στοχασμού και της προβληματικής του, μέσα ακριβώς από την ίκανη εικόνα. Για παράδειγμα: «*Ἀνάρτης βράχος / πάντα στην πρώτη γραμμή / λάμπει τό χρέος*». Και από τὰ «*Τάνκα*»: «*Φωτοπλημμύρα! / Σάρωσε τό σκοτάδι / Ἥλιος ποιητής. / Τὰ νιάτα του λόγου του / σκυτάλη τῶν αἰώνων*». Τὸ βιβλίο εἶναι εἰκονογραφημένο μὲ σκηνές τῆς ζωῆς-τέχνης τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς· πράγμα πού μᾶλλον φέρνει ἀντίθεση στὴ δωρικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ τοῦ λόγου. —Α.Π.

ΕΜΜ. Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ, *Νεολιθική Θεσσαλία (ἄρθρα)*, Λάρισα 1975, σελ. 15.

Κατὰ καιροῦς ὁ ἐξαιρετικὸς δικηγόρος τῆς Λάρισας Ε.Κ., ἔχει δημοσιεύσει ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὴ θεσσαλικὴ προϊστορία καὶ τὴ φροντίδα τῆς σπουδῆς τῆς, τὰ ὁποῖα καὶ παρουσιάζει ἐδῶ. Διαφαίνεται ἡ ἔγνοια τοῦ σ. γιὰ ὅ,τι ἀνάγεται στὸ χώρο καὶ τομέα τοῦτον. Καὶ τὰ τρία ἄρθρα, «*Οἱ Μαγούλες τῆς Θεσσαλίας*», «*Ἐργαλεῖα τῆς Θεσσαλίας*» καὶ «*Θεσσαλικά εἰδῶλια*», εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς ἀγρυπνίας προσωπικῆς του μέλησης καὶ βαθεῖας γνώσης τῶν θεσσαλικῶν προϊστορικῶν πραγμάτων. Στὸ τέταρτο ἄρθρο «*Νεολιθικὴ Ἑλλάς*» ἀντιλογεῖ στὸ συνώνυμο τίτλο ἔκδοσης τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδας, ἐπειδὴ παρὰ τὸν τίτλο τὸ βιβλίο ἀναφέρεται μᾶλλον σὲ θέματα τῆς «*Νεολιθικῆς Θεσσαλίας*». —Α.Π.

ΣΟΦΙΑ ΠΗΛΙΚΑ — ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΑΚΗ, Ἰστο-

ρία τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας (μελέτη), ἐκδ. «*Δρυμός*», Ἀθήνα 1983, σελ. 45, σχ. 16°.

Ἀναδρομὴ στὸ ἱστορικὸ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ παρουσίαση γλωσσικῶν πεπραγμένων καὶ φαινομένων. Θίγονται θέματα ὅπως τῆς γλωσσικῆς μας πορείας (σελ. 5-26), τοῦ σχηματισμοῦ τῶν συνθέτων, σχηματισμοῦ τῶν παραθετικῶν, τὰ ἐπιρρήματα, οἱ ἀντωνυμίες, τὰ ρήματα, οἱ μετοχές, ὁ τονισμός. Ἡ Σ.Π.—Β. μᾶς ἐφιστᾷ προσοχὴ νὰ μὴ συγχέουμε τὸ δημοτικισμὸ μὲ τὸ δημοκρατισμὸ καὶ νὰ εἴμαστε πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ στὴν ἐπιλογὴ καὶ ἐπιβολὴ μέτρων καὶ κανόνων, πού ἀντὶ νὰ ὀφελῇσιν μπορεῖ νὰ βλάψουν τὴ μορφὴ καὶ ὀργάνωση τῆς νεοελληνικῆς μας γλώσσας. —Α.Π.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΘΕΝΑΚΗΣ, *Τ' ἀλάλητα (ποίησις)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 44, σχ. 66°.

Ἕνας ὕμνος ἀγάπης, πού ξεχύνεται κατακλυσμιᾶς ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴ πρόσμιξη τῶν δύο φύλων εἶναι τὸ ποιητικὸ τοῦτο σύνθεμα τοῦ Γ. Φθ. Ὅμως ὁ ἐρεθισμὸς διακινεῖ καὶ τὴν ἀνώτερη σκέψη, ἰδιαίτερα τὴν ἀσχολούμενη μὲ τὰ ὑπερβατικά καὶ τὰ ὑπαρξιακά μας ἀπορήματα. Ἔτσι κατορθώνεται ἕνας ἔρωτας φυσιολογικὸς νὰ προβληθεῖ κατὰ τὰ πλατωνικὰ πρότυπα ὡς πρώτη προϋπόθεση φιλοσοφικῆς διείσδυσης στὰ ἐξωανθρώπινα καὶ πνευματικά: «*Θέλω ν' ἀνέβω στ' ἀνέγγιχτο οὐράνιο τόξο / πού ξεπλυμένο ἀπ' τὴ βροχὴ / περιμένει καθαρὸ ἔμμενα γιὰ νὰ δῶ / τὴ φύση πού μὲ γέννησε, / τοὺς κήπους τῆς Ἑδέμ πού μὲ φωνάζουν*». —Α.Π.

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΓΛΩΣΣΑ, περιοδικὴ ἔκδοση γλωσσικῆς παιδείας τῆς ἐπιστημονικῆς ἑνώσεως «*Νέα Παιδεία*» (ἐπιστάσια Κ.Ν. Παπανικολάου), τεῦχος 4, Χειμῶνας 1984 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία ἑφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 13, Ἰανουάριος 1984 • ΑΙΟΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, δίμηνη ἐπιθεώρηση τῆς λεσβιακῆς τέχνης (ιδιοκτήτης - διευθυντής Γ. Βαλέτας), τεῦχος 77-78, Σεπτέμβριος — Δεκέμβριος 1983 • ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ (διευθυντὴς συντάξεως Παναγιώτης Θ. Δρακόπουλος), τεῦχος 87, Φεβρουάριος 1984 • ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΠΝΕΥΜΑ, ἐπιθεώρηση λογοτεχνίας καὶ κριτικὸ προβληματισμοῦ (ιδιοκτήτης - ἐκδότης Λάμπρος Μάλαμας), τεῦχος 49, Φθινόπωρο 1983 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ τῆς Θεσσαλονίκης (διευθυντὴς Φώτης Τριάρχης) τεύχη 24-25-26 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδικὴ ἔκδοση γραμμάτων καὶ τεχνῶν (ιδιοκτήτης - διευθυντής Γ. Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ. Χ. Χαλατσᾶς), ἀρ. φύλλ. 87, Ἰανουάριος 1984 • ΧΡΟΝΙΚΑ, ὄργανο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ὑπεύθυνος Ἰωσήφ Λόβιγγερ), τεῦχος 65, Ἰανουάριος 1984 • ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, μηνιαία ἔκδοση νεοελληνικῶν γραμμάτων καὶ καλῶν τεχνῶν (ἐκδότης - διευθυντὴς Διονύσης Χατζιδῆς), ἀριθ. τεύχους 86, Γενάρης 1984 • Η ΑΛΗΘΕΙΑ, ἀνεξάρτητος δεκαπενθήμερος ἑφημερίδα τῆς Κορινθίας (ἐκδότης - διευθυντὴς Χρήστος Σπ. Βίρλας), ἀρ. φ. 17 καὶ 18 • ΠΟΡΦΥΡΑΣ δίμηνη ἔκδοση γραμμάτων — τεχνῶν τῆς Κέρκυρας (διεύθυνση Δημήτρης Κονιδάρης — Περικλῆς Παγκράτης), φύλλ. 21, Φλεβάρης 1984 • ΙΛΙΟΣ, δίμηνιαῖον περιοδικὸν ἐλευθέρως σκέψεως (διευθυντὴς Κωστής Μελισσαρόπουλος), τεῦχος 158, Ἰανουάριος Φεβρουάριος 1984 • ΥΔΡΙΑ • ΟΣΤΡΑΚΑ, λογοτεχνικὸ περιοδικὸ τῶν Πατρῶν (διευθυντὴς Σωκρ. Α. Σκαρτσῆς), τεῦχος 46, Δεκέμβριος 1983